

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

A SZEMVERÉS HIEDELEMVILÁGA

Nagy Abonyi Ágnes, Pócs Éva, Komáromi Tünde,
Martore Venessa, Szőke Anna, Tóth Glemba Klára,
Ljiljana Radulović, Alojzije Stantić,
Gordana Marković, Mira Orlić Pešić, Trifun Pavlović,
Borús Rózsa, Kónya Sándor, Palatinus Aranka,
Tripolsky Géza, Balla Ferenc
és Silling István írása

1–2

2003

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXIII. évfolyam, 2003. 1–2. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

A szerkesztőbizottság tagjai:

Csehák Kálmán

Papp Árpád

Kéziratgondozás:

Čekić Ida

A szerb nyelvű szövegeket fordította:

Kartag Nándor

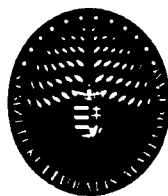
Márton István

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁGÉRT
ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

Folyóiratunk támogatói: a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram, az Illyés Közalapítvány
és a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia

TARTALOM

Major Nándor:	Patrióták zátonyon 5
Adem Demaқи:	A szerb népnek meg kell mondani az igazat 12
Tomislav Žigmanov:	Bűnösség és felelősség jaspersi értelmezésben 19
Szalma József:	Az EU normatív pilléreiről, különös tekintettel a határon túli magyar nemzeti kisebbségi közösségek helyzetére 26
Svetislav Taboroši:	A reformkasztt érdekei 46
Nagy Abonyi Ágnes:	Bevezető 51
Pócs Éva:	Igézet, szemverés: a nézéssel való rontás hiedelmei és rítusai 53
Komáromi Tünde:	Ahonnán fogantatott, onnan legyen orvossága 83
Martore Venessa:	A szemmel verés mint szintetikus képzet és különböző jelentései Pantelleria szigetén 89
Szőke Anna:	A szemmel verés hiedelmének magyar–szláv párhuzamai Kárpátalján és a Vajdaságban 96
Tóth Glemba Klára:	Adalékok a magyarok és más nemzeti kisebbségek szemveréssel kapcsolatos hiedelmeihez 100
Ljiljana Radulović:	A szemmel verés és a rossz szem hiedelme a Szerémségben 104
Alojzije Stantić:	Igézés, szemmel verés a bácskai bunyevác horvátoknál 107
Gordana Marković:	A szemmel verés az északnyugat-szerbiai népi hiedelemben 111
Mira Orlić Pešić:	Védekezés a szemmel veréstől 116
Trifun Pavlović:	Ördögök és vámpírok, boszorkányok és tündérek a személynevekben és a földrajzi elnevezésekben 118
Borús Rózsa:	A különleges képességekkel rendelkező személyek Topolyán a XIX. század végén és a XX. század első évtizedeiben, s a velük kapcsolatos hiedelmek 125
Kónya Sándor:	Mosdatás, ráimádkozás 132
Palatinus Aranka:	Szív szerette, szőm mögverte . . . 135

Tripolsky Géza:	Banó István folklórkutatóra, egykori zentai középiskolai tanárra emlékezünk 141
Balla Ferenc:	Adalékok a szemverés hiedelméhez Bezdánban 147
Silling István:	Szent Cirákus (Cirjék), a szemverést gyógyító 151
Fekete J. József:	Elsőkönyvesek, jelentős vállalkozások 156

PATRIÓTÁK ZÁTONYON

Vasilije Krestić történész szerint, aki a Svetozar Miletić Szerb Nemzeti Mozgalom vezérszónoka volt az újvidéki Szerb Nemzeti Színház nagytermében, szervezte Miletić szavaihoz tartja magát: „Szerbek is meg polgárok is vagyunk.” Majd megtoldotta: a haza érdeke felette áll minden pártérdeknek. Ez keltette fel a kíváncsiságunkat. A két szlogen egybekötve, elvontan, méltóságteljesnek látszott. Csakhogy Miletić nem Szerbiában ejtette ki jelszavát; volt bátorsága az Osztrák–Magyar Monarchiában már a múlt században úgy vélekedni, hogy szerb is meg polgár is. Nyomatékosabban: nemcsak szerb, hanem polgár is. Vajon nem lötyög-e majd túlságosan ez a gatyá a mai szerb nacionalisták mégoly izmos lábain?

Krestić helyzetértékelése szerint, aki egyébként vajdasági származású, minden bajnak az a forrása Szerbiában, hogy a politikai színtéren a mondialisták¹ rendelkeznek döntő befolyással, nem pedig a nemzeti erők. Mondialistákon a „nemzetietlen” liberálisokat, demokratákat, republikánusokat értette, anélkül, hogy külön megnevezte volna őket. Célzatosan kiemelte, hogy a mondialisták magvát a stambolicisták képezik, azok a hajdani szerb internacionalisták, akikre Milošević még 1987-ben mint a nemzeti program ellenzőire vere-séget mért, és akiket eltávolított a politika porondjáról. Most olybá tűnik – mondta Krestić rosszállólag –, mintha az 1987-ben egyszer már eldőlt politikai csata folytatódna. Amiatt, hogy a stambolicisták most mint mondialisták visszatérhettek, Krestić szerint a Zoran Đinđić vezette Szerb Demokratikus Ellenzék kormányát – az SZDE-kormányt – terheli a felelősség. Krestić úgy vélte, a stambolicistáknak, illetve a mondialistáknak éppúgy a történelem sülyesztőjében van a helyük, mint a Milošević-követőknek. „Mozgalmunk el-ítéli az SZDE-kormányzatot, mert akárcsak Josip Broznak és örököseinek az idejében, ez a kormányzat is lesújt mindenre, ami szerb, mert nem különbözteti meg a szerb hazafiságot és a nacionalizmust a sovinizmustól, s mert mindig és mindenütt a szerbekben és abban keresi és találja meg a hibát és a veszélyt, ami szerb” – mondta Krestić. Azután konkrét szemrehányások és vádak áradatával hozakodott elő, amelyeket azonban kivételesen nem részletezünk.

Ezúttal ugyanis nem arról kívántunk tépelődni, vajon helytállóak voltak-e Krestić vádjai, s melyik vád mily mértékben igen vagy nem. Mert természetesen voltak közöttük részben helytállóak is. Most az érdekelt bennünket, mi-ként kötötte egybe a politika színterén azt, amit megígért: a nemzeti és a pol-

gári értékeket. Mert ha Krestić például a parlamenti demokráciát legalább olyan fontos polgári értéknek tekintette volna, mint az általa említett nemzeti értékek bármelyikét, akkor szavait nyilván a nacionalista pártokhoz és e pártok híveihez intézte volna, hiszen kormányra jutásukkal, parlamenti és parlamenten kívüli tevékenységükkel remélte volna saját mozgalmának a céljait is életre kelteni. És természetesen feltérképezte volna a szerb nacionalista pártoknak, a szerbiai politikai élet régi szereplőinek a pozícióit a kormánykoalícióban is, a parlamentben is, a parlamenten kívül is. Hiszen itt is, ott is akad belőlük. Egy szóval sem jelezte például, vajon nacionalista jellegűnek tekintie Vojislav Koštunica államfő Szerbiai Demokrata Pártját. Semmivel sem árulta el, hogy tudna Vojislav Šešelji-ről, akit annak rendje s módja szerint hajdan csetnikvajdává ütöttek, nacionalista törekvéséhez tehát aligha férhet kétség. Pártjának, a Szerb Radikális Pártnak a képviselői jelentős számban ott ülnek a szerbiai parlamentben. Nem feledkezhetett volna meg a Vuk Drašković vezette Szerb Megújódási Mozgalomról sem, amely a II. világháborúban levitézlett Draža Mihailović tábornok Ravna Gora-i Mozgalmának a hagyományait követi, noha ez a párt legutóbb nem került be a szerbiai parlamentbe. Politikai befolyása némely körökben mindmáig érzékelhető.

Ha a parlamenti demokráciát Krestić mint polgári értéket a szívében viselte volna, akkor nemcsak a nemzeti jellegű tömörülésekhez, hanem az SZDE-kormányzathoz is másként viszonyult volna, mint ahogy berszédében tette. Nyilván természetesnek tekintette volna, hogy az SZDE-kormány saját választóinak az elvárásához igazodva, koalíciós programját igyekszik életre kelteni azon a mozgástéren lavírozva, amelyet a nemzetközi és a hazai viszonyok összefonódásával létrejött kényszerpálya Szerbia számára felkínált. S eközben az SZDE-kormányzat olykor más parlamenti és parlamenten kívüli politikai szereplőkkel, közöttük a szerbiai nacionalisták egyik-másik áramlatával is kényszeredetten szót ért. Így Krestićet valószínűleg az foglalkoztatta volna, hogy az SZDE-kormányzat ne hágja át a parlamenti rendszer nyújtotta szerepkört – amire pedig volt már példa –, meg azt firtatta volna, vajon adott szerepkörében jól vagy rosszul botorkál-e a kényszerpálya mozgásterén belül; beveri-e a fejét olykor a mozgástér korlátaiba; túlságosan soká tápáskodik-e fel, miután elájult; sikerült-e, s milyen folyamattal tágitania ezt a kényszerpályát; vagy éppenséggel úgy tesz, mintha fogalma sem volna róla, hogy kényszerpályán lődörög.

Krestić ezzel szemben kiemelte, hogy a Svetozar Miletić Szerb Nemzeti Mozgalom közvetlenül a népből sarjadt, s pártok feletti magasságokba emelkedett; épp ez a pártok feletti pozíció tette lehetővé számára, hogy a nemzet és az állam érdekeit töretlenül s egészében ismerje fel. Lévé, hogy a pártok részérdekekben és partikuláris célokban gondolkodnak, implicite a kormány is meg a parlament is ezeknek a részérdekeknek és partikuláris céloknak a foglyává válik. Krestić tehát a nemzetivel párhuzamba állított polgári jelleget nem a parlamenti demokrácia, hanem az elitista-autoritárius fogalomkörben lelte meg mozgalma számára. Az így kreált pozíció tette lehetővé Krestić számára, hogy a nemzeti jellegű szervezeteket és azok híveit figyelmen kívül hagyva, mozgalma nevében közvetlenül fordulhasson a kormányzathoz, méghozzá úgy, mintha nem tartozna vele szemben a diskurzus nyelvét használni, ellenkezőleg, tekintélyi alapon a dorgálás és a feladatosztogatás nyelvét alkalmaz-

hatja. Krestić például az SZDE-kormányzatot nem tekinti éppenséggel mondialistának – nem is firtatja a pozícióját –, hanem csak azt rója fel neki, hogy befolyásolni hagyja magát a mondialistáktól, sőt olykor azonosul is velük, holott azok csak stambolicisták, jobban tenné tehát, ha a pártérdekek felett álló hazafiak, nevezetesen a Miletić-mozgalom törekvéseit keltené életre. Így végül is a szerb nacionalistáknak, főként pedig a Miletić-mozgalomhoz tartozó szárnyuknak a pozíciója Krestić értelmezésében úgy fogható fel, hogy lábukat lógázza, páholyból szemlélik az eseményeket, s olykor veszik maguknak a fáradságot, hogy a parlamenti pártoskodásban megfeneklő szerbségnek, sőt ország-világnak kinyilatkoztatassák, mi a csorbitatlan, kiteljesült szerb nemzeti illetve államérdek. Miképpen pillanatnyilag a makulátlanság piederstáljáról Krestić tette.

De mi történt a szerb nacionalistákkal az elmúlt tíz-tizenöt esztendő alatt? Ez alatt az idő alatt is csupán lógázták volna a lábukat, és tágították volna a nemzettársaik fejét? Vagy talán közönségesebb dolgokat is műveltek? Ha már Krestić jóváhagyólag előráncigálta, hogy 1987-ben, a szerbiai kommunista pártvezetőségnek azon a nevezetes 8. ülésén a stambolicisták, illetve a szerb internacionalisták voltak a vesztesek, aligha kerülhetjük el azt a kérdést, hogy vajon kik lehettek a győztesek? E sorok írójának sajnálatára azok győztek, akik a szerb kommunisták közül átpártoltak a szerb nacionalisták közé. Vajon Milošević nem azon az ülésen vedlett-e át mindannyiunk szeme láttára szerb nacionalistává? Emlékezetünk szerint igen, ez történt. Hiszen az állítólag „három részre szakított Szerbia újraegyesítése”, és később ezzel egybekötve a „szerb földek egyesítése”, amiért Milošević előbb csak politikai és fegyveres erőszakra vetemedett, utóbb pedig végeláthatatlan háborúba is keveredett, nyilvánvalóan szerb nacionalista program volt. Semmiképpen sem tekinthető kommunista programnak, hasonlóképpen mondialista programnak sem. Természetesen liberálisnak sem.

Aligha kerülhetjük meg tehát a kérdést: vajon miért engedték meg a szerb nacionalisták, főként pedig azok, akik „pártok feletti”-nek tekintették közülük magukat, hogy Milošević kisajátítsa nemzeti programjukat? Azt még megérthetjük, hogy 1987-ben minden szerb nacionalista felsorakozott Milošević mögé, sőt beállt országjáró vándormítíngesnek Milošević antibürokratikus forradalmában, hiszen még nem sejthette, hogy három-négy éven belül összeomlanak a kelet-európai kommunista rezsimek, sőt bomladozni kezd majd maga Jugoszlávia is. 1987-ben a leplezetlen szerb nacionalisták látványos zászlóbon-tása talán még vereséggel és megtorlással járhatott volna, s ezért talán azzal mentegetőzhetnének, hogy Miloševićet pajzsként, faltörő kosként gondolták felhasználni. 1991 januárja után azonban már nyíltan vállalhatták, s vállalták is programjukat. Mégsem menesztették Miloševićet az ország éléről. Vuk Drašković két ízben is, előbb 1991 márciusában, utóbb 1993 júniusában kísé-relt meg tömegeket megmozgatni Milošević megbuktatása érdekében, de igye-kezete mindkétszer kudarcba fulladt. Pedig az utóbbi akciójára a trónörökös-t is hazahozatta, s szónokoltatta is a parlament előtt. Koštunica szárnya is akkor szakadt ki a Draškovićtyal való együttműködést épp megtagadó, Dragoljub Mićunović vezette Demokrata Pártból, s megalakítva a Szerbiai Demokrata Pártot, csatlakozott Draškovićhoz a parlamenttel szembeni Pionir park egy-hetes megszállásában. Drašković csak azért szenvedhetett mind a kétszer ve-

reséget, mert a szerb nacionalisták döntő csoportjai továbbra is úgy ítélték meg, hogy Milošević eredményesebben juttathatja majd diadalra a szerb nemzeti programot, mint bárki más a többi szerb nacionalista csoport vezetői közül.

A döntő napokban épp Dobrica Ćosić, akit akkortájt a szerb értelmiség „a nemzet atyjának” tekintett, úgy nyilatkozott, hogy Nikola Pašić óta a szerbségnek Slobodan Milošević az első nagy államférfia, s méghozzá a nemzeti program felkarolásával tett szert az államférfi rangjára. Ćosić pedig már 1991 májusában, tehát Jugoszlávia széthullása és a belháború kezdete előtt így fogalmazta meg a legsürgetőbb szerb nemzeti célokat: „A szerbek Jugoszlávia széthullásával arra kényszerülnek majd, hogy új állami-politikai formát találjanak nemzeti kérdésük rendezése céljából. Én a szerb földek föderációjában látom a megoldást. Ennek a föderációnak nem »minden szerbket«, hanem a szerb etnikai területeket kell felölelnie; a leendő államot magas fokú politikai, gazdasági és művelődési policentrizmus alapján kell majd megszervezni . . .”² Egy évvel később, midőn Kis-Jugoszlávia mindmáig érvényes alkotmánya elkészült, épp ezt olvashattuk benne: a két tagállamot, Szerbiát és Montenegrót felölelő föderációhoz újabb tagállamok is csatlakozhatnak. Nem volt titok, hogy a meglevő kettő mellé még két „szerb föld” felölelésére számítottak: a boszniai Szerb Köztársaságra és a horvátországi Krajina-i Szerb Köztársaságra. S ennek a nemzeti programnak a népszerűségéről tanúskodik az a figyelemre méltó körülmény is, hogy a Zoran Đinđić vezette Demokrata Pártnak ma is érvényes, 1997-beli – tehát a daytoni békeszerződés utáni! – programjában a legfontosabb célok között „a szerb földek egyesítése” is szerepel. Márpedig a Demokrata Párt annak a mai SZDE-kormányzatnak a gerincét képezi, amelynek politikáját Krestić oly szenvedélyesen elmarasztalja.

Dobrica Ćosić épp azokban a napokban, közvetlenül a boszniai háború kirobantása után, Milošević patronálása érdekében még Kis-Jugoszlávia államfői posztjának a betöltésére is vállalkozott. Ő is pártok feletti pozícióját hangoztatta akkor, akárcsak Krestić napjainkban. Egy évre rá Miloševićnek a nemzeti program sikeresnek ígérkező realizálása következtében már Ćosić pártfogására sem volt szüksége; haladéktalanul menesztette is a nem sok hasznot hajtó államfőt a posztjáról, akitől legfőképpen a nemzetközi támogatás megszerzését remélte. Ami természetesen elmaradt. Milošević Šešeljjel kezdeményeztette Ćosić „trónfosztását” a parlamentben. Ha a nacionalista elit kiválóságai nétalan arra számítottak volna, hogy Miloševićet, miután elvégzi a munka dandárját, majd menesztik, elvették a lépést. Ćosić leváltása után Milošević hosszú éveken át nagy fölényrel megnyert minden parlamenti választást. Ez forma szerint még diktatorikus hatalmi rendszerének is némi legitimitást kölcsönzött. Ettől kezdve a szerb nacionalisták különféle csoportjaival szuverénül manipulált. Šešeljt és Draškovićot, akik olykor a nacionalista ellenzék szerepében tetszelegtek, s akik éveken át jelentős választói bázissal rendelkeztek, Milošević hol börtönbe vetette, hol elverette őket pribékjeivel, hol meg bevette őket kormányába. Így ment ez, mígcsak Miloševićet 2000 októberében puccsszerűen meg nem buktatták.

Miben nyilvánult meg Milošević előnye az 1990-es évek elején minden más szerb nacionalista csoport vezetőjéhez viszonyítva? Szerintünk mindenekelőtt abban, hogy egy kormányzóképes államapparátust tartott a kezében, s megvolt minden esélye arra, hogy szükség esetén megnyerje a Jugoszláv Néphadsereget

a szerb nemzeti program fegyveres realizálása érdekében is. Minden más szerb nacionalista csoport éppúgy nulláról indult volna mind a kormányzati funkciók ellátásában, mind pedig a nemzeti fegyveres erők kialakításában, miként a horvát és a bosnyák nemzeti erők is nulláról indultak. S épp a horvátokénál meg a bosnyákokénál aránytalanul nagyobb s ütőképesebb fegyveres erő azonnali bevetése kecsegtetett azzal, hogy a nemzeti területek gyors elfoglalásával valóra váljon a szerb nemzeti program: a szerb földek föderációjának a létrehozása. Pedig Šešelj is, Drašković is létrehozta saját párthadseregét, amelyek a kezdet kezdetétől fogva kivették a részüket mind a horvátországi, mind a boszniai harcokból; Drašković saját alakulatából szándékozta kifejleszteni a szerb nemzeti hadsereget, a Jugoszláv Néphadsereg hatékonysága miatt azonban ez már az első hónapok múltán illuzórikussá vált. A külön szerb nemzeti hadsereg létrehozásának a gondolata megbukott. Csakhamar maga a Jugoszláv Néphadsereg oszlott szét három szerb „állam” hadseregévé, megőrizve közben a közös, központi vezénylest és logisztikát.

Talán itt kell kitérnünk Krestićnek arra az észrevételére, hogy az SZDE-kormányzat nem tesz különbséget a szerb nacionalisták és a szerb sovinszták között. Közben Krestić annyi fáradságot sem vett magának, hogy – okulásunk érdekében – legalább tessék-lássék felvilágosított volna bennünket a két fogalom közötti különbségről. Ezért jobb híján most egy közkeletű distinkciót ajánlunk olvasóink figyelmébe: ha nacionalistáknak jóhiszeműen azokat tekintjük, akik a legnagyobb értéknek a nemzeti értékeket tekintik, de saját nemzetük érdekeinek érvényesüléséért folytatott küzdelmükben méltányolják minden más nemzet érvényesülési törekvését és küzdelmét is, akkor sovinsztáknak talán azokat kell tartanunk, akik saját nemzetüket kivételesnek, más nemzeteket alantasnak vélik, következképpen lenézik, gyűlölik, üldözik a más nemzetbélieket; saját nemzetük érdekeinek érvényesítéséért más nemzetek letaposását is indokoltnak tekintik.

Ennek a distinkciónak az alapján azonban mulhatatlanul meggyűlik a bajunk a szerb nacionalisták elmúlt évtizedre terjedő szereplésével. Szerintünk például azt is elvárhattuk volna a szerb nacionalistáktól, hogy amikor a szerb sovinszták fegyvert ragadtak, s készülődtek átlépni Szerbia határát, megkísérlik megállítani a szerb sovinsztákat. Nem kísérelték meg. A következő alkalom, amikor a szerb nacionalisták kinyilváníthatták volna a szerb sovinsztákkal szembeni különállásukat, lord Carington tervezetének elkészülte volt. Mint ismeretes, lord Carington 1991 szeptemberében-októberében a nemzeti kérdés univerzális megoldására készített tervet, Jugoszlávia egész területét felölve. A Jugoszlávia bármely köztársaságában élő nemzeti kisebbségek státusát három fokozatban szándékozta szabályozni, harmadik fokozatként egy igen jelentős területi autonómiát irányozva elő a meghatározott területen abszolút többségben élő nemzeti kisebbségek számára. Szerintünk a javaslat kielégítette minden jóhiszemű nacionalizmus igényét, s alkalmazásával elkerülhettünk volna egy véres háborút. El is fogadták minden köztársaság nacionalistái, kivéve Slobodan Miloševićet és a sovinszta szerb szövetségeseit. De nem emlékszünk rá, hogy bármely szerb nacionalista csoport szót emelt volna lord Carington tervezete védelmében, s szembeszállt volna Miloševićnek akkor már sovinszta csoportjával.

Ne feledjük el: amint megkezdődött a horvátországi, majd a boszniai háború, Milošević, Babić, Hadžić, Martić, Karadžić hívei egybehangzóan visszhangozták: a szerbek többé nem élhetnek együtt a horvátokkal sem, meg a bosnyákokkal sem. Szerintünk ez csak a szerb sovinszták hiszekegyje lehetett. Nem a kommunistáké. Nem is a liberálisoké. A demokratáké sem. Még a nacionalistáké sem. Milošević követőinek és szövetségeseinek nem csak a szája járt; a sovinszta hiszekegygel összhangban cselekedtek. Saját szemünkkel láttuk a horvátok elűldözését Erdődről, Vukovárról, Ilokról, azután a bosnyákokét Kelet-Boszniából, s láttuk az Eszéknél felsorakozott horvát menekülteket – magyarok is voltak közöttük –, akik a Vance-terv értelmében 1992-ben haza kívántak térni baranyai hajlékaikba, de Hadžić kokárdásai lövésre kész fegyverrel állták el az útjukat. Azoknak az elűldözése, akik nem voltak szerb nemzetiségűek, széles körű, domináns, szervezett akció volt; tessék elolvasni Biljana Plavšić asszony nyilatkozatát a hágai törvénytörés előtt. De sehol sem láttuk, hogy a szerb nacionalisták bármely csoportja nyíltan s világosan elzárkózott volna az akkor már a genocídium felé sodródó, miloševići politikát követő szerb sovinsztáktól.

Ha tehát igaz volna az, hogy az SZDE-kormányzat, miként Krestić mondja, nem tesz különbséget a szerb nacionalisták és a szerb sovinszták között, szerintünk az már csak következmény volna; az ok nyilván abban rejlik, hogy az elmúlt évtizedben maguk a szerb nacionalisták szalasztották el az alkalmat arra, hogy különbséget tegyenek jómaguk és a szerb sovinszták között. Jómaguk hagyták, hogy a különbség elmosódjon közöttük. Az az érzésünk, hogy napjainkban a tegnapi szerb sovinszták tömegesen igyekeznek egyszerű nacionalistává emancipálódni, s ezt természetesebb folyamatnak tekintik, mint azt, amikor a negyed évszázaddal ezelőtti internacionalista stambolicisták – már a háború kezdete előtt – „mondialistává” emancipálódtak.

Természetesen voltak szerb csoportok is, amelyek mindvégig nyíltan szembeszegültek a miloševići, háborús bűnökkel terhelt politikával: a zágrábi Milorad Pupovac pártja köré tömörülő szerbek, a szarajevói Szerb Polgári Szövetség körül összeverődő szerbek, a belgrádi Vreme, Naša Borba, Republika, Belgrádi Kör, Helsink-i csoport s más intézmények és egyesületek köré seregülő szerb értelmiségiek. Csakhogy közöttük alig találni egy-egy nacionalistát. Zömmel liberálisok, demokraták vagy szociáldemokraták. Közéjük tartozik a volt stambolicisták kis csoportja is.

A szerb nacionalisták végül ambivalens helyzetbe kerültek: hagyták, hogy programjukat Milošević realizálja, mert neki volt közülük legjobb esélye arra, hogy sikerrel járjon. Akkor sem finnyáskodtak, midőn a programot szerb sovinszták nyergelték meg, s genocídiumos háborúval fertőzték meg, mert az akció egy ideig eredményesnek látszott: Horvátországnak egyharmadát, Bosznia-Hercegovinának pedig csaknem hetven százalékát a kezükbe kerítették. Ekkor azonban egyszerre minden összeomlott: a horvátok visszafoglalták a Szerb Krajina Köztársaságot, a nemzetköziek pedig a Drinán túli Szerb Köztársaságot visszakényszerítették Bosznia-Hercegovinába. Közben szerbek százezrei menekültek át, egy részüket pedig úgy üldözték át Szerbiába. Úgyhogy ma Bosznia-Hercegovinában is, Horvátországban is csaknem fele annyi szerb él, mint amennyi a háború előtt élt. Azután Milošević már magában Szerbiában, nevezetesen Kosovóban kezdett el háborúzni. Ez ellen sem hábo-

rogtak a szerb nacionalisták, viszont nagy garral tiltakoztak, midőn a nemzetközies Milošević kosovói háborúja miatt bombázni kezdték Szerbiát. Midőn Bosznia mellett Kosovóban is bevezették a nemzetközi protektorátust, a szerb nemzeti program realizálása végképp kudarcba fulladt. A helyzet százszorta rosszabbá vált, mint amilyen a hazafias rajongással megkezdett akció előtt volt. Miloševićet és háborús bűnökkel terhelt korifeusait elcipelték a hágai törvényszék elé, némelyikük ellen pedig hajtóvadászatot indítottak. A szerbek millióinak pedig, akik öntudatosan bekapcsolódtak, vagy irányt veszítve belesodródtak a dicsőnek képzelt eseményekbe, keserűség, szegény és gyalázat szakadt a nyakába.

Ma már a legkülönbélebb szerb nacionalista csoportok vezetői méltán verhetik egymás orra előtt az asztalt: ha ők vették volna a kezükbe, bezzeg másként végződött volna a dolog. Valószínűleg igazuk is van. Méltán hányhatnak kígyót-békát Miloševićre. Utóvégre Milošević a szerb nacionalisták programját fuserálta el. Kétségtelenül szegényt hozott a fejükre. Akár azt is képzelhetik, hogy megkárosította őket. Amiben természetesen jömaguk is vétkesek. És valóban, Miloševićet ma már senki sem látja közülük Pašić utódjának, sőt nacionalistát sem látnak már benne. Némelyek közülük már csak elfajult kommunista diktátornak, némelyek csupán hataloméhes despotának szeretnék feltüntetni, minden külön minősítés nélkül. Mind több szerb nacionalista tesz úgy, mintha Miloševićtől mindvégig egy világ választotta volna el őt. Miként Krestić is azt mondja már: a történelem süllyesztőjében van a helye. Ez természetesen előfeltétel ahhoz, hogy a szerb nacionalisták maholnap ne csak hátat fordítsanak neki, hanem tetteit, akcióit, háborúit is mineműsége szerint minősítsék.

Az elhatároló lépést azonban a szerb nacionalisták jelentős része talán sohasem teszi meg. Utóvégre mégis Milošević, Karadžić és Mladić tábornok hozta létre a boszniai Szerb Köztársaságot, s amíg az létezik, addig fennáll az a remény is, hogy majd Szerbiához csatoltatik. Pár hónappal ezelőtt maga Koštunica államfő mondta egy Drina menti szerbiai kisvárosban: a Szerb Köztársaság „a családhoz tartozik”, s jószerével „az országhatár ideiglenes”. Azok közül, akik arra számítanak, hogy a boszniai Szerb Köztársaság előbb-utóbb megtér Szerbiához, sokan képtelenek Miloševićet félreérthetetlenül elmarasztalni. Akármennyi háborús bűnt követett is el. Az ő szemükben Milošević, Karadžić és Mladić tábornok tragikus hősök, akiknek emlékét, igen, úgy van, szörnyű vétkek átka árnyékolja be. Ez azonban tabu. Ők még hősök. Akiknek meg lehet, s meg is kell bocsátani. S nem lehet őket megtagadni. Innen a Hága iránti megvetésük. Szerb hősöknek, ha vétkeztek is, semmi keresnivalójuk sincs Hágában.

Ez meg már a szerb nacionalisták tragédiája.

JEGYZETEK

¹ Konzervatív szerb politológusok azokat nevezik mondialistának, akik szerintük a kozmopolita és a globalista értékekkel vegyítve az Európai Unió képviselte értékek térhódításáért küzdenek Szerbiában.

² Dobrica Ćosić: Promene. *Dnevnik*, Novi Sad, 1992. 199–200. lap.

Adem Demaqi

A SZERB NÉPNEK MEG KELL MONDANI AZ IGAZAT

*Szerencsés Zsuzsanna beszélgetése A Tolerancia és Együttélés
Bizottságának elnökével a szerbek és az albánok közötti párbeszédről*

– Ha mint embert keresnek engem, akkor jó helyen járnak, de ha bennem csak albán nacionalistát látnak, máris itt az összetűzés – ezzel fogadja a szerbiai újságírókat Adem Demaqi, a kosovói Tolerancia és Együttélés Bizottságának elnöke, azt bizonygatva, hogy minden konfliktusunk, akár mostani, akár korábbi – a tudatra vezethető vissza. Megkérdem tőle, hogy szerinte lehetséges-e a szerbek és az albánok közötti párbeszéd. – Már hogyan lenne, csak el kell kezdeni! – válaszolja.

– *És van-e etnikumok közötti párbeszéd a mai Kosovóban?*

– A többi kosovói kisebbséggel már kialakítottuk a párbeszédet, ezzel nincs gond. A szerbekkel kissé nehezebben megy, mert még mindig erős Belgrád befolyása. Ez által a Visszatérés koalíció által. Ezek úgy viselkednek, mintha a szerb parlamenthez tartoznának, mintha a szerb kormányból küldték volna őket ide. Ez kissé megnehezíti a dolgunkat. Mert azzal a néppel, amely úgy döntött, hogy itt marad, amely itt is maradt és úgy véli, hogy itt a helye, a párbeszéd feltétlenül szükséges. Ez nem vitás, hiszen egyazon országban, egyazon ég alatt élünk. Ami az albánokat illeti, a többség tisztában van vele, hogy nem minden szerb bűnös. Mi a szerb rezsimet tartottuk bűnösnek. Ez nem a kosovói szerbek és albánok közötti háború volt. Ilyen háború sohasem volt. Viszont háború és felkelés tört ki a szerb rendőrség és a szerb zsarnokság ellen, amely Belgrádból érkezett. Ezt meg kell különböztetni. Persze, az egyszerű néppel lehet manipulálni. És még mindig ilyen befolyásolás alatt áll, ilyen manipuláció folyik vele. Belgrád pedig nem sajnálja a mesterkedés árát. Például az összes itt élő szerbnek folyósítja a nyugdíjat, de az albánoknak, akik pedig úgyszintén 30-40 évig fizették a járulékot, azoknak nem. Továbbá bizonyos embereket megfizet, kinevezi őket ide, és nagyobb fizetést ad nekik, mondjuk, egyes felelős személyeknek a gračanikai egészségügyben például fejenként 500 eurót, míg annak a másíknak ott Szerbiában 200 euró a fizetése. Tehát költi a pénzt, hogy befolyásolja, eltérítse az embereket az itteni helyzet megértésétől, a tényleges helyzet felismerésétől. Ez pedig az, hogy mi itt vagyunk, és nincs hová mennünk. Mind a szerbek, mind az albánok. Mi egymásra vagyunk utalva.

– *Mit jelent az, hogy nem fogadják el a tényleges helyzetet?*

– Hát, Szerbia befolyása még mindig nagyon nagy. A propaganda, a televízió . . . Jönnek az újságok is, de főleg a televízió és a rádió, minden nap, éjjel-nappal. Aztán ezek a küldöttek is, meg ez a Čović, csak jön, aztán így, meg úgy . . . És akkor az emberek azt mondják, várjunk csak, most majd Szerbia visszatér ide, miért tegyünk bármit is, meg majd felróják nekünk. Előfordult, hogy itteni szerbeket hívtunk a mi televíziónkba, a KRT-be, de néhányan azt mondták: Bizony, Adem, én félek, hát hogy menjek vissza utána Észak-Mitrovicába? Tehát fenyegetést és más hasonlót is alkalmaznak. Ezen a téren gondok vannak. Noha létrejött A Tolerancia és Együttélés Bizottsága, amely Az Emberi Jogokat és Szabadságjogokat Védő Tanács keretében tevékenykedik, és van két szerb tagja is, ketten-ketten minden nemzeti kisebbségből, és ez működik.

– *Mi a helyzet a mozgásszabadsággal és a kommunikációval?*

– Attól függ, hol. Prizrenben például könnyebb kapcsolatba lépni a szerbekkel, akik szabadon mozognak a városban. Prištinában is, azzal, hogy itt inkább a nők mozognak szabadabban, a férfiak kevésbé. Egyébként így van Gnjilanében is, Vitinában és Kamenicában úgyszintén, tehát már kijárnak az emberek. Nem igaz már az az állítás, hogy veszélyes kimozdulni. Ezt inkább a szerb rezsím fújja fel ott fent, jobban eltúlozza a helyzetet, mint amilyen a valóság.

– *Azt mondja: a szerb rezsím. Két évvel ezelőtt bekövetkezett az október 5-ei fordulat. Erről hogyan vélekedik?*

– Úgy vélem, lényegi változás Szerbiában nem történt. Ez még mindig csak kozmetika. Milošević megbukott, jött egy új garnitúra, de nem elég erős; ha valóban szándékában van is valamilyen gyökeres változást végrehajtani és valamilyen új politikát nyitni, ez az új hatalom és ez a rezsím még nem tette ezt meg. Ezért mondom, hogy a rezsím. Noha az emberek részavaztak, ez még mindig nem az olyan igazi hatalom, amilyenre a szerbeknek szükségük van. A szerb népnek előbb meg kell mondani az igazat. Mi történt Kosovóban, mit követelt el az a rezsím, az a Slobo . . . Szerbiában nagyon keveset tudnak arról, hogy mi történt Kosovóban. Mert a rezsím ezt eltitkolta előlük. Lám, ott vannak azok a sírok Szerbia-szerte. Ezt is eltussolták, erről sem beszélnek, vagy csak keveset beszélnek róla. Đinđić és a többiek nyilvánosságra hoztak némi keveset, amivel igazolhatják Milošević Hágának való kiadatását. Enélkül nem is tudták volna kiszolgáltatni. Szerbiában az egész nép keveset tud arról, hogy mit követtek el. Azt hiszik, hogy a NATO tényleg csak úgy kénye-kedvére rátámadt Szerbiára. Ők ezt így vélik. Pedig a NATO nem jött csak úgy. Itt Kosovóban nagy bűncselekmények történtek.

– *Ön szerint mi az, amiről a szerb közvélemény nem tud?*

– A több mint 20 000 nemi erőszakról. Tudja, a mi asszonyaink-lányaink ezt titkolják is, csak itt-ott ismeri be néhányuk, mert hát, istenem, ön is tudja, milyen a mi mentalitásunk . . . Több mint 15 000 embert kivégeztek, meggyilkoltak. Mintegy három és fél ezer ember eltűnt. Nincsenek sehol. Itt nincsenek, Szerbia nem ismeri el, hogy ott volnának, a családok meg várakoznak. Hogy a gyűjtogatásokról, rombolásokról ne is beszéljek. Tehát, szinte nincs olyan kosovói család, amelyet valamilyen módon nem sújtottak volna Milošević rezsímjének a gáztettei. Ezt pedig meg kell mondani. Amíg az egyszerű nép

nem ismeri meg az igazságot, addig nem fogja felkapni a fejét: várjunk csak, mit is tettünk valójában, kik vagyunk, merre is tartunk . . . Ám ezeket a kérdéseket még nem teszik fel Szerbiában. Sőt, vannak próbálkozások, hogy valamilyen módon hamarjában összemossanak mindent, mondván – igen, elkövettünk egyet-mást, de az albánok is elkövettek dolgokat, és így tovább. Igen, a háború után voltak olyan megátalkodott albánok, akik elkövettek ronda dolgokat. Ez igaz. Viszont nem lehet a kettőt összehasonlítani, azt, amit a rezsim követett el, és azt, amit valamilyen bandák és egyének követtek el; a kettő közé nem lehet egyenlőséget tenni. A szerb rezsim pedig ezzel próbálkozik, Čović és a többiek is ezt próbálják megtenni.

– *Kosovóban többen is emlegetik a bocsánatkérés szükségességét. Ön „lényegbeli bocsánatkérésről” beszél. Ez mit jelent?*

– Nagy változásoknak kell végbemenniük. Belső változásoknak. Szerbiában ez nem történt meg. Sloba elment, elmozdítottak néhány vezetőt le, vagy fel, az a Mladić meg ott settenkedik Belgrádban és Szerbiában, s ők azt mondják: nem találjuk. Ön elhiszi, hogy nem képesek megtalálni? Szóval, az a felépítmény, amely azt a sok gaztettet elkövette, még mindig erős, még érintetlen. Azután az ügynököknek, besúgóknak és szerb együttműködőknek az egész hálózata, amely Kosovóban tevékenykedett – teljesen tiszta és érintetlen. Még mindig itt működik. Tehát sok munka vár még ránk. Azután: ha valaki bocsánatot akar kérni ettől a néptől és ettől a Kosovótól, akkor fel kell hagynia azzal, hogy ismét megpróbálja Szerbia alá kényszeríteni Kosovót. Vagyis arra van szükség, hogy a szerb csúcส์vezetőség és a politikusok magyarázzák meg a szerb népnek: el kell ismerni az albánok önrendelkezési jogát, hogy dönthesenek önmagukról. Ahogyan jónak látják. Íme, ez lenne az igazi bocsánatkérés. De ha állandóan csak azzal próbálkoznak, hogy újból szerb rezsim alá kényszerítsék, ez a módszer elfogadhatatlan.

– *Mit ért azon, hogy kulcsfontosságú a tudat megváltoztatása?*

– Ha eljutunk a tudatnak arra a szintjére, hogy minden egyes ember, vagy legalábbis a többség ráébred: elsősorban emberek vagyunk és emberek voltunk, és hogy sokkal-sokkal hosszabb az az időszak, amelyben csak emberek voltunk, és nagyon rövid az a bizonyos történelmi szakasz, amelyben holmi albánokká, holmi szerbökké váltunk . . . Mert most mi történik? Azon cívakodunk, hogy történelmileg ki milyen nyelvet és kultúrát fejlesztett ki, milyen lombozatú fává terebélyesedett. Ám ha visszatekintünk, akkor látjuk, hogy minden ugyanazokhoz az emberi gyökerekhez vezethető vissza. Ezt kell megmagyarázni az egyszerű népnek. Hát mi különbség van köztem és egy szerb ember között? Semmilyen. Ő is egy indoeurópai nyelvet beszél, én is egy indoeurópai nyelvet beszélek. Ha leásunk a gyökerekig, mindannyian indoeurópai népek vagyunk. De azokkal a népekkel is, amelyekkel nem azonosak a gyökereink, mind emberek vagyunk. Mindnyájan. A lényeg az emberi mivoltunk. Ezt kell tudatosítanunk. Így kell éreznünk és élnünk, ebből a szemszögből kell megítélnünk a dolgokat. Akkor minden gondunk megoldódhat. Hiszen ha szeretem a saját szabadságomat, akkor hogyan is vitathatnám el a másokét? Mások szabadságát megrövidítve a saját magamét is megrövidíttem. Ezt is meg kell magyarázni az embereknek. Hogy ne higgyék, az egyik felett csak akkor derül ki az ég, ha a másik felett beborul. Nem jó ez a mondas.

– *Állandóan azt hallani, hogy Kosovo jövője a multietnikusságában rejlik. Ön szerint milyen elfogadható politika vezet az ilyen jövőbe?*

– A multikulturalizmus nálunk megvan. Ezzel sohasem volt gond. És amikor a világ azt szorgalmazza, hogy nekünk többnemzetiségűeknek kell lennünk, akkor nyílt kapukat döngtet. De hogyan is lesz majd? Vajon az albánok többségként úgy viselkednek-e majd, ahogyan kell? Úgy vélem, hogy a fő kérdés, az egész stabilitás alapja – az albánok. Mert ők vannak többségben. Ők azok, akik mindent elronthatnak. Ezért az én egész tevékenységem az albánok felé irányul. Állandóan mondogatom nekik: nincs olyan szabadság, amely csak a miénk. A Nap nem csupán az albánokra süt. Vagy mindenkit melegít, vagy senkit sem. Ezért fordulok az albánok felé. És ezért vélem úgy, hogy a világ egy kissé téved, amikor mindent a kisebbségekhez, különösen a szerbekhez igazít, ezeket a többieket meg szinte el is hanyagolja, elfelejti, hogy egyáltalán léteznek, pedig én úgy vélem, hogy elsősorban az albánokkal kell foglalkozni. Azt kell megmagyarázni és elérni, hogy az albánok elfogadják a politikát, hogy barátokkal legyenek körülvéve. És ki az első barát? Ezek a velünk együtt élő kisebbségek. Ők az első számú barátaink, mert együtt élnek velünk. Ez a mi feladatunk. És ebben kié a legnagyobb felelősség? Hát a többség. Ezzel kapcsolatban kisebb nehézségeim is vannak ezekkel az én albánjaimmal, mert azt mondják: milyen felelősségünkről beszélsz te, hát nem tudod, mit cselekedtek velünk? Igen, megtették. Mert egy rezsimnek 50 év alatt nem volt nehéz fellelnie azokat, akik hajlandók voltak különféle kedvezményekért, kiváltságokért eladni magukat. Akadt ilyen az albánok között is. Nem kevés azoknak az albánoknak a száma, akik úgyszintén elárulták az albán érdekeket, beléptek az UDBÁ-ba, kémkedtek, dolgoztak neki. Nincs tehát olyan nép, amelyben ne lenne konkoly, amelyet a hatalom felhasználhat. Ezt magyarázom én az albánoknak. Sikerült is nagymértékben meggyőzni őket, megmagyarázni, hogy nincs más választás. Mondom az albánoknak: nem kell nekünk semmit sem ajándékoznunk senkinek. Mindenki az Istentől kapja, amikor megszületik. A mi dolgunk csak az, hogy elismerjük a másikat, mint velünk egyenrangút. Hogy elismerjük neki mindazt, amit saját magunknak szeretnénk. Hogy elismerjük és méltányoljuk azt, ami másokat is megillet. Ez az egyedüli megoldás.

– *Mi a véleménye azokról a nézetekről, hogy még túl korai lenne a szerb–albán párbeszéd?*

– Látja, nekem más az álláspontom. Én azt mondom: a párbeszéd akár holnap is elkezdődhet, de attól függ, milyen alapról indul ki. Ha a szerb fél kinyilvánítaná, hogy elfogadja, kész lenne elfogadni a kosovói polgárok többségének az akaratát, hogy ők maguk döntsenek a jövőjükéről és a boldogulásukról, hogy velünk tartanak-e, vagy pedig nem tartanak velünk – akkor a párbeszéd már holnap is elkezdődhet. Ám az olyan párbeszédet, amely valamilyen határozatokhoz, bizonyos számításokhoz kötődik, hogy az albánoknak a szabadságnál kevesebbet kínáljanak fel, és hogy az albánoknak tiszteletben kell tartaniuk Szerbia és Jugoszlávia szuverenitását és integritását, nos, az ilyen párbeszédet az albánok nem fogják elfogadni. Még ha akadnak is olyan albánok, akik hajlandók az ilyen párbeszédre, ez a tárgyalás nem hozna valódi megoldást. Ez csak egyfajta előlegezés lenne, egy ideiglenes valami, ami végül megint csak lobbanna, és még rosszabb lenne, mint volt. Én viszont – nem mint albán, hanem mint ember – azt akarom, hogy ne legyen több véröntás

ebben a térségben, hogy egyszer s mindenkorra megszabaduljunk ettől a váltságtól, amely már száz éve nehezedik ránk. Ez pedig azt jelenti – a polgárok akarata szerint rendezni a dolgokat. Döntsenek ők. Ha úgy döntenek, hogy Szerbia alá tartozunk – Szerbia alá rendeljük magunkat. De ha a függetlenséget választják – legyünk függetlenek, és akkor független tényezőkként kezdjünk igazi együttműködést. Ez valódi együttműködés lesz. Ha tehát idejében lerakjuk az alapokat, amelyekről a párbeszéd kiindulhat, íme, kezddhetünk tárgyalni. Azon az alapon, hogy tiszteletben tartják a nép akaratát, hogy döntsön saját jövőjéről és boldogulásáról – a párbeszéd holnap elkezdődhet. De így, ahogy most próbálkoznak . . . Most olyan embereket próbálnak találni, akik hajlandók a szabadságnál kevesebb valamit is elfogadni. Ezért fog nehezen menni az ilyen párbeszéd. Ezért tétovázik Rugova, meg az a másik is, mert súlyos a döntés, hogy magukra vállalják a felelősséget Szerbia szuverenitásának és integritásának az elfogadásáért. Mert ennek a népnek vannak gyengeségei, viszont mégis megérett. És ez az ifjúság már nem hajlandó úgy tűnni, mint ahogy mi túrtunk egykor, amikor mi voltunk fiatalok. Azonnal boldogulni akar. Ezért súlyos a felelősség, ezért szabadkozni, tétovázni és vonakodni, ezért próbálnak kivergődni ebből a helyzetből, amelybe önmagukat hozták, mert saját maguk írták alá a Rambouille-i megállapodást, amelynek egyik pontja szerint Kosovóra vonatkozóan elfogadták Szerbia és Jugoszlávia szuverenitását és integritását. Saját maguk írták alá. Aláírtak egy dolgot, aztán meg az történt, közvetlenül utána, hogy kitört a háború, jött a nagy vérfürdő, a súlyos vérontás, amely helyrehozhatatlan, és amelyet nem lehet elfelejteni. Felszínre került a Kosovo elszerberbesítésére vonatkozó egész szerb projektum. És most, mindezek után, ezek is tétovázni, mert szembe kell szegülniük az egész néppel. Hogyan igazolják magukat? Hol éljenek? Nem lehet örökké mögöttük a KFOR, hogy állandóan vigyázzon rájuk. Úgyhogy minden attól függ: min fog alapulni, milyen kiindulópontból kezdődik a párbeszéd, milyen álláspontot képviselnek majd a tárgyalófelek. Ha az alap egészséges, a párbeszéd azonnal elkezdődhet.

TUDDTAM, MI FOG TÖRTÉNNI

A szerb rezsimet zavarta az itteni multietnikusság. Volt néhány nyilvános terv, hogy a titkosokról most ne is beszéljünk, s ezeket a Kosovo elszerberbesítésére vonatkozó nyilvános terveket pártként, hatalomként hirdették. És hogyan lehetett megvalósítani ezt az elszerberbesítést? Csakis az albánok eliminálásával. Képzelje csak el, Priştinában van 850 utca. És ebből a 850 utcából csak tucatnyinak maradt albán elnevezése. Az összes többi szerbre változtatták. És mindegyik főbb utcát azokról a csetnik fejesekről nevezték el, akiket a történelem az albánellenességükről ismer. Aztán Prizrenben emlékművet emeltek Dušan cárnak, itt is, ott is templomokat építettek . . . Azt akarták kifejezni, hogy ez itt Szerbia. Ezt az elszerberbesítést a legdurvább módon végezték. És ez nyugalanságot váltott ki. Mi tíz éven át próbáltuk, Rugovával együtt, hogy békés úton rendezzük a kérdéseket, hogy egyezsre jussunk. Tízszer jártam Belgrádban, százperces interjút adtam a Belgrádi Televíziónak. Azt is mondtam, íme, térdre borulok előttetek, úgy kérem, hagyjátok ezt abba, próbáljunk megegyezni . . . Ez 1993-ban volt. Nem is olyan nagyon régen. Ők azonban hallani sem akartak róla. Majdhogynem a szememet kaparták ki. Minek jöt-

tél? Ki vagy te? Hát nem jugoszláv útleveled van neked, no, majd mi elveszük tőled az útlevelet, majd mi kitoloncolunk . . . Én meg azt mondtam, benneteket én nem toloncolnálak ki . . . Szóval, minden lehetséges módon megpróbáltuk a békés úton való rendezést. Én tudtam, mi fog történni. Hogy vérontás lesz. Ők azonban eltökélték, hogy elszerbesítik Kosovót, s végül kiterítették a kártyáikat. Milyen ez a szerbesítés? Egyeseket meg kell ölni, a többséget elűldözni Kosovóból, és majd akkor lássuk, ki maradt, hogy fog kinézni Kosovo! De látja, mindez meghiúsult. Mert kicsi a világ. És nem engedi többé, hogy agyba-főbe verje egyik a másikat. Úgyhogy mindezek a tervek meghiúsultak. Most tehát újra kell kezdenünk, de nem téves elképzelésekkel, hanem olyan projektumokkal, amelyek arra vonatkoznak, hogyan fogunk örökre együtt élni. Ha pedig akarjuk ezt, akkor először az albánoknak kell elfogadniuk a rájuk háruló kötelességeket, olyan többségi népként, amely minden más népet tiszteletben tart. Nem úgy adagolva a jogokat, mint ahogyan azt Szerbia tette: most lehetnek középiskoláitok, most nem lehetnek . . . Hanem, hogy amit a kisebbségek kérnek, azt meg is kell kapniuk. Ez az egyedüli módszer. Ez a valódi hosszú távú politika. Minden egyéb, ami máról holnapra, érdekekre és konjunktúrára épül – bukásra van ítélve.

HAJLANDÓ VAGYOK ODAMENNI

Fordultam én már többször is a szerb nyilvánossághoz. Voltam Belgrádban rögtön az után az október 5-e után is, nem egészen egy hónappal Milošević bukása után. Megint hajlandó vagyok odamenni. Szó sincs róla, hogy én nem akarok a nyilvánosság elé lépni, ha igény mutatkozik rá, kész vagyok ismét elmenni. Mert az embereknek meg kell magyarázni a dolgokat. Sok mindent, amiről nem tudnak. Ez tisztázza a helyzetet. Mindaddig, amíg nem találkozunk, nem beszélgetünk, nem folytatunk párbeszédet, megmaradnak a kételemek, bizonyos szorongások és félelmek. És továbbra is megmarad egy légüres tér, amelybe mindenféle elemek bedobhatják a kicsinyes, napi érdekeiket szolgáló álhíreiket, hamis állításaikat, és akkor az ügy nem mozdul el a holtpontról.

KRSTA, A BÖRTÖNŐR

Nekem a saját népemmel van a legtöbb gondom. Azt mondják: mit akarsz te, Adem, ezekkel a cigányokkal, hát nem tudod, mi mindent követtek el? És mit akarsz te a szerbekkel, hát nem látod, mit tettek veled? Tönkretettek, fél életedet börtönben töltötted, anyád idő előtt halt meg miattuk, 15 ezret megöltek, elment az eszed, mit csinálsz . . . Másra hagyhatnád már, mint hogy te csináld, még elveszíted a tőkét, amelyet azzal szereztél, hogy annyi időt töltöttél börtönben . . . Hiszen te feláldoztad magad a népedért, most meg tönkreteszed magad. És ha az ember nem lenne annyira biztos abban, amit tud és gondol, végül maga is elkezdene töprengeni: tényleg, talán nekik van igazuk . . . Én azonban annyira szeretem a népemet, hogy nem szeretném, ha ugyanazokat a hibákat követné el, amelyeket a szerb nép elkövetett. Igen, megszenvedtem, mindenben volt részem . . . senki nem ült börtönben annyit, mint én. De a börtönökben én olyan emberekkel is találkoztam, szolgálatból, akiknek megesett rajtam a szívük. Szerbek voltak. Tehát a kiválasztottak közül valók. A rezsim a legmegbízhatóbbakat válogatta össze. És közöttük volt valamely rendőr is Požarevacon, soha nem fogom elfelejteni, itt, a priština-i fogdá-

ban meg valami Krsta . . . Amikor sétára vittek bennünket, s a cellában nem tudhattuk, hogy odakint esik a hideg eső, akkor beszólt: Adem, vedd fel a zubbonyodat, mert hideg van! Pedig mondhatta volna magában azt is, hogy mi közöm hozzád! Vagy: cellavizsgálatot rendelt el a parancsnokság. Ha akarta volna, talán talált is volna valamit, de Krsta nem akarta . . . Krstának hívták. Tehát nem lehet általánosítani, hogy minden szerb rossz. Én a börtönben is megbizonyosodtam arról, hogy: várjunk csak, lassan a testtel! És a legbiztosabb mód, ha a saját házában mindenki a legszükségesebbet végzi. Ha nem nézi, mit tesz a másik. Például, hogy nézd csak, lám, mit csinálnak a szerbek, nem tesznek semmit, nem akarják megbánni a vétkeiket, senki sem akar bocsánatot kérni az albánoktól, szeretnék eltussolni mindazt, ami és ahogyan történt, ki akarják egyenlíteni a szerbek büntetteit az albánokéval, tehát kicsit én, kicsit te, és most folytassuk ugyanott, ahol abbahagytuk . . . De azok, akik így tesznek, egyenesen a saját népük ellen cselekszenek. Mert ma olyan a világ, hogy senki sem falhatja föl a másikat. A szerb nép nem kebelezheti be az albánt, mint ahogy az albánok sem nyelhették el a szerbeket. Mi más marad tehát: önmagunkat kell helyretennünk, öntudatra ébresztenünk.

Tomislav Žigmanov

BŰNÖSSÉG ÉS FELELŐSSÉG JASPERSI ÉRTELMEZÉSBEN

„A bűnös állam terhét az egész nép viseli”
(Karl Jaspers)

A szerbiai közvéleményben nagyfokú hozzá nem értés és felületesség tapasztalható, amikor a bűnösség és a felelősség kerül szóba. Karl Jaspers német filozófus szerint a bűnösséggel kapcsolatos fogalmi zavar érthetlenséget vált ki, aminek a következménye egy újabb igazságtalanság. Közvéleményünkben a bűnösségről például elsősorban mint „érzelemről” esik szó, gyakorta emlegetik a „kollektív bűnösséget és felelősséget”, miközben a bűnösséget kizárólag jogi jelentésének összefüggésében vizsgálják, s bizonyos értelemben nem eléggé elhatároltan a felelősség vonatkozásában . . . Más szóval: a szerbiai közvéleményben a lehetséges itteni bűnösségről és felelősségről kialakuló vitából hiányzik a világosan megfogalmazott fogalmi keret, s éppen ezért Jaspers és a *Bűnösség kérdése* című értekezése felettébb megkerülhetetlen társalgópartnerek.

Jaspersnek a *Bűnösség kérdése* című értekezésében kimondott üzenete egyértelmű: a német társadalomnak és államnak a nemzetiszocialista mozgalom veresége utáni *rekonstrukciója* a polgárok – a németek körében csakis belső kétrétű *fordulattal* lehetséges. Egyfelől gyökeres változásra volt szükség az élet szerepének és feladatának *értelmezési* szférájában, másfelől – teljesen új viszonyokat kellett létrehozni *megteremtésük* síkjában. Leegyszerűsítve: szükség volt arra, hogy az ottani polgárok életfelfogása és tevékenysége összességében radikálisan *megváltozzon*.

Ám a szóban forgó *fordulat*, miként azt Jaspers állítja, csupán akkor lehetséges, ha azt megelőzi a múlttal való *önszembesülés*, amely múlt során az egyén valamilyen módon részt vett valamiféle *rossz* elkövetésében. A múlttal történő ilyen szembesülés révén szükségszerűen jutunk el a bűnösség és a felelősség kérdéseiig. Ezért ezeknek a jelenségeknek a helyes értelmezése, majd ezen túlmenően a hozzájuk való viszony meghatározása kapitális jelentőségű, és alapvető feltétele az elsődlegesen felállított cél megvalósításának: a társadalom és az állam rekonstrukciójának.

A BŰNÖSSÉG A SZABADSÁG ÉS A FELELŐSSÉG KÖVETKEZMÉNYE

Amikor a bűnösség és a felelősség jaspersi értelmezéséről van szó, elsőként *eredetük* kérdése vetődik fel. E tekintetben Jaspers így vélekedik: a bűnösség megjelenésének lehetősége „az Egy átfogóban” található. Filozófiájában ez törzsszintagma, s az *abszolút létet* jelenti. Tehát az abszolút létben van az emberi bűnösség gyökere – így itt a bűnösség a világ egy metafizikai képében gyökerezik, amely a keresztény világképre is emlékeztet, és azt jelenti, hogy nem létezik egyetlen ember sem, aki *valamilyen módon* ne lenne vétkes.

A bűnösség fogalma jaspersi értelmezésben viszont a következőképpen határozható meg: a bűnösség az ember összetett és fontos túrési állapota, amely meg (nem) valósított cselekvése miatt jön létre. Ilyen értelemben akkor a bűnösség egyfelől, az ember pusztán lehetőségként fennálló képessége, hogy valóban bűnősként létezzen, és ugyanakkor az ember gyakorlati – tehát, erkölcsi, jogi és politikai – tevékenységének közvetlen következménye. Értelemszerűen, itt csak arról van szó, ami hagyományosan kapcsolódik az erkölcsi-etikai (az embernek az az igyekezete, hogy az élet individuális szegmentumában jól tegyen), politikai (gondviselés a jó valóráválásáról a közösségi életben, az úgynevezett közjó) és jogi tevékenységhez (gondviselés a jótétműnyről mint szabályokkal rendezett társadalmi állapotról).

Lévn, hogy a bűnösség mindig arról szól, ami az ember esetében *gyakorlati* vonatkozású, a tényleges vétkeesség szemléltetésére még két fogalom merül fel. Ezek a szabadság és a felelősség fogalmai, mivel a „bűnösség feltételezi a szabadságot” – mondja Jaspers. A *szabadság fogalmát* itt *ontológiai* értelemben használjuk – ami az ember habituális *légyege*. Az ember nem olyan lény, akit egyszerűen a szükségszerűség határoz meg, hanem épp ellenkezőleg – a nyitottság vagy a lehetőség. Az ember egyszerűen *létezhet* mindig valamilyen módon, de nem *muszáj* léteznie. Ugyanis mindig saját *döntése* alapján jön létre (létezik), és kizárólag valamilyen *módon* – a szabadság és a saját hatalma meg ereje alapján alakítja megmaradásának módját. Ezért az ember *szabadként* és közvetlenül is felelős azért, *ami*, és *ahogy* létezik.

A felelősség, mint olyan, önmagában három szükségszerű momentumot tartalmaz: 1. az alanyát-hordozóját (azt, *aki* felelős), 2. A tárgyat vagy a tettet (*amiért* valaki felelős), valamint 3. a meghatározás instanciáját (*aminek* viszonylatában felelős valaki). Ugyanakkor a felelősség az ember *befejezhetetlenségének* egyik *kézenfekvő* állapotát is jelenti: a felelősség nem statikusan adódik, de nem is így valósul meg egyszer s mindenkorra. Ha egyszer valaki felelős, az nem jelenti azt, hogy mindig felelős. Eközben a felelősség mindig azokra a dolgokra vonatkozik, amelyekre az ember közvetlenül vagy közvetve hathat.

Ebből az is következik, hogy a felelősség megállapítható, egyrészt, utólag (*retrospektíve*) azért, amit valaki tett és ahogyan cselekedett, másrészt a felelősségnek jövőbe nyúló (*prospektív*) dimenziója is van: az ember felelős azért, amit és ahogyan tenni fog. Így a felelősség, egyik szegmentumában, megelőzi a cselekvést (a felelősség mint a helyes/helytelen gyakorlati tevékenység *feltétele*), a másikban pedig a már megtett vonatkozásában jelentkezik (felelősségrevonás a már *elkövetett* tettért).

A belső élet megteremtésének felelősségtudata tehát feltételezi a világra kiterjedő emberi tevékenység *komolyságát* is. Ez egy csöppet sem naiv dolog, mert „tudatában lenni annak, hogy felelős vagy – a politikai szabadság ébredésének első jele” – véli Jaspers.

A BÜNÖSSÉG ÉS FAJAINAK MEGHATÁROZÁSA

A szabadságtól mint valamilyen létezés pusztá lehetőségétől, meg a felelősségtől mint az állandó, de önnön döntés által meghatározott módon való létezés lehetséges állapotától eltérően – a *valódi* bűnösség az előbbieknek a közvetlen konkrét *negatív* következménye, amennyiben természetesen a lét úgy valósul meg, ahogy nincs előírva, vagy más módon jóként meghatározva. Hiszen, miként azt Jaspers kifejezetten állítja: „A vétséggel jár a bűnösség.”

Hasonlóan, a bűnösség mindig *negatív módon* jut kifejezésre, igaz, különbözőképpen az egyén vagy egy adott kollektivitás esetében. A bűnösség tehát mindig következményszerűen jelenik meg *valakinél*, méghozzá a cselekvés alanyaként, mint többszörös és *létebevágó* tűrési állapot, konkrét viszonylatban valamivel szemben, mégpedig konkrét valami miatt, és meghatározott módon. A bűnösség, mint olyan, az embernél a *szubjektív* (például a bűntudat érzése, szégyenérzet, vagy más negatív következmények, amelyek a bensőben kellemtelen érzést keltenek . . .) és az *objektív* (a büntetés alakjában megjelenő következmények külső hatása – szabadságvesztés, testi fenytetés . . .) síkban is megjelenhet.

Azt a kérdést illetően, hogy *milyen módon, mikor és milyen* bűnösség jelenhet meg az ember életében, Jaspers abból indul ki, hogy a vétkesség valamilyen *összetett* jelenséggént jelölhető meg. A *Bűnösség kérdése* című értekezésében felkínált „bűnösségmegkülönböztetési” vázlat immanens *„négyfélelésből”* indul ki. Az érvényesség általánossága szerint az első a metafizikai, következik az erkölcsi, a politikai, s végül a büntetőjogi bűnösség. Ez azt jelenti, hogy a bűnösség különbözőképpen jelenik meg az ember gyakorlati megnyilvánulásainak különféle szféráiban – tehát egyféleképpen az erkölcsben, másféleképpen a jogban és megint más módon a politikában. Például a politikai bűnösség egy részét, mondjuk – a társadalomban jelentkező rosszal való egyetértést, egyáltalán nem lehet jogi kategóriákkal és jogi úton történő megállapítással mérni, mint ahogy egy szükségszerűen morális felelősségbe torkolló erkölcsi tett, például a házasságtörés, nem szükségszerűen releváns önmagában véve a jogi vagy politikai felelősség felvetésére. Ennek ellenére, ezek az egyediesített formák mégsem foghatók fel egymástól abszolútan elkülönítve, hanem inkább kölcsönös összefüggésükben. Ugyanis a bűnösség minden egyes pontosítása „a valóság egy aspektusára mutat, amely nyomokat hagy a többi meglévő bűnösségi fogalom szférájában” – mondja Jaspers.

METAFIZIKAI ÉS ERKÖLCSI BÜNÖSSÉG

Jelentőségének legáltalánosabb méretében, a bűnösség – *metafizikai bűnösség*, amelynek alapján a *metafizikai felelősség* van. Ez a felelősség valamennyi ember, mint az „emberi fajhoz tartozók”, *szolidaritásán* alapul, úgy, hogy minden ember felelőssé tétetik minden igazságtalanságért vagy jogtalanságért a világban, függetlenül attól, hogy közvetlenül rosszat tesz-e vagy sem.

Amikor tehát nincs szolidaritás az emberek között, s bizony nincs, mert egyértelmű, hogy „mindenütt a világon igazságtalanság” van, akkor az embereknek, azoknak is, akik passzívan beleegyeznek az ilyen helyzetbe, s azoknak is, akik ezzel nem tudnak megbékélni, egyben bűnösnek kell lenniük. Jaspers véleménye szerint a metafizikai bűnösség a bűnösség felett álló bűnösség – ez az „eredendő emberi bűnösség”, amely az ember létezésének tényével jelentkezik.

A metafizikai bűnösség esetében a *vádak* kizárólag belülről, a „lélekből” fakadhatnak, s itt az *ítélkező* instancia az *Isten*, azaz a konkrét metafizikai vétkeesség meghatározása és megállapítása az „egyedüllétben” valósul meg, az embernek az Istennel kialakított közvetlen beszélőviszonyának magányos ítélőszékén. Ami pedig a metafizikai bűnösség következményeit illeti, a *tűrés toposza* szintén kizárólag az ember bensőjében van – az ember egyszerűen vétkecsnek érzi magát amiatt, hogy létezik „igazságtalanság a világban”, a metafizikai bűnösség rövidtávú feloldozásának lehetséges módja pedig az „*emberi tudat Isten előtti átalakulásában találhatik*”.

Ugyanis az, aki metafizikailag vétkecs, megszabadul a bűnösségtől, állítja Jaspers, azáltal, hogy elveszíti a következő konkrét tulajdonságokat: „büszkeség” és „erőszakosság” – „a büszkeséget letörik (. . .), az erőszakosság lehetetlenné válik”. Ezek a tulajdonságok a metafizikai felelősségtől való megszabadulás után lehetetlennek mutatkoznak, az „Isten előtti bűnbánás” a metafizikai bűnösséggel szembesülő ember személyiségének pedig állandó alkotórészévé válik.

Úgy tűnik, itt közvetlenül jelenik meg a vétkecsesség jelenségének konkrét okáról szóló keresztényi értelmezés hatása. Hiszen e mögött az állapot mögött rejtőzik az emberi *gőgről* (amit itt enyhébb formában mutattunk ki a „büszkeség” és az „erőszakosság” fogalmán keresztül), mint – a keresztény felfogásban – a vétkezés fő toposzáról és forrásáról, valamint a megtörtségről, a bűnbánatról, tehát a gőg ellentétéről, mint az emberi büntelen magatartás toposzáról szóló eszme. Jaspers tehát úgy gondolja, hogy a „gőgös büszkeség” formájában megnyilvánuló emberi magatartás, amelynek jellegzetessége a zárkózottság és a kizárólagosság a másféle tanok és felfogások, s a Máság, mint olyan tekintetében, a metafizikai bűnösség jelentkezésének fő oka. Úgyszintén, a metafizikai bűnösségtudatnak kizárólag belső indíttatáson kell alapulnia, nem pedig valamilyen külső instancián, mivel a zárt, „büszke” tudat egyszerűen azt lehetetlenné teszi.

Fontosságának méretét tekintve, sorrendben az *erkölcsi bűnösség* van a második helyen, amely az *erkölcsi felelősségen* alapszik. Jelenségeként, közvetlenül mindazokra a *rossz* cselekedetekre vonatkozik, amiket az ember, mint *egyén* elkövet, beleértve mások „politikai és katonai” döntéseinek a végrehajtását is. Mint ahogy a metafizikainál, az erkölcsi felelősségnél is a vád kizárólag a bensőből fakad, miként az ítélkezési instancia is az ember bensőjében található, mégpedig a *lelkiismeret* formájában, s két módon valósul meg: vagy az erkölcsi ítéletben, vagy a barátokkal történő igazi kommunikációban.

Ami az erkölcsi bűnösség esetében fontos, az abban nyilvánul meg, hogy lehetővé teszi a cselekvés tette, de a mulasztás, illetve a rosszat segítő mulasztás különböző formái révén a *bűn* (jogi bűnösség) és a politikai bűnösség megjelenését. Ezzel összhangban, az erkölcsi felelősség és a hozzá kapcsolódó cse-

lekvés az a tényező, amely nem teszi lehetővé a bűnösség még két fennmaradt formájának *megvalósulását*. Miként a metafizikai bűnösségnél, az erkölcsi bűnösség következményei is kizárólag az ember bensőjére vonatkoznak. Ezek ugyanis lelkiismeret-furdalás formájában jelentkeznek, míg a feloldozás formája az embernek, mint cselekvő erkölcsi lénynek a „megbánásában és újjászületésében” jut kifejezésre.

Mivel az erkölcsi bűnösséggel járó vádak kizárólag az ember bensőjéből fakadnak, de sohasem külső nyomás hatásaként, egyértelmű, hogy itt az egyén az, aki feloldozza a bűnösséget. Mégis, a bűnösségtől való benső mentesülés következményei a külvilágot is befolyásolják. Ez azért van így, mert egyes emberek „erkölcsi magatartásából eltűnnek bizonyos politikai viszonyok”, s ezáltal a politikai körülmények is” – mondja Jaspers.

A POLITIKAI BŰNÖSSÉG IGAZSÁGTALANSÁGA ÉS A JOGI FOGYATÉKOSSÁGA

Fontossági sorrendben a *politikai bűnösség* következik, ami az állam minden polgárára vonatkozik, s egy adott állam hatalmi szervei képviselőinek vagy polgárainak (rossz) cselekedete miatt jön létre. Alapjában a politikai *felelősség* húzódik meg, amely azon a feltevésen nyugszik, hogy „minden ember viseli a felelősség egy részét hatalmáért”. Ám a társadalomban ez nem vonatkoztatható mindenkire *egyformán*, hanem a „letűnt rezsimben való részvétel mértékétől (. . .)” függően kerül meghatározásra. Következményeit azonban mégis, lineárisan, azonos mértékben mindenki viseli, s ebben rejlik e felelősség *igazságtalansága*.

Olyan, hatalmi pozícióban levő, kollektív szubjektumról van tehát szó, amely képes létrehozni a jót, vagy elkövetni a rosszat, azaz a felelősség olyan szubjektumairól, melyeknél a partikuláris és egyéb cselekedetek kollektív jellegű tette válnak. E vonatkozásban ezért a következő alapkérdések vetődnek fel: viselhet-e és ki, s milyen következményeket a „kollektív szubjektumok” által elkövetett rosszért, mely szubjektumok általában társadalmi intézmények, az állam, sőt nemzetközi és világszervezetek alakjában jelentkeznek.

Ebben az esetben, Jaspers véleménye szerint, a politikai felelősséget a külső instancia határozza meg: mások *eredményessége*, vagy konkrétan a „győztes ereje és hatalma”. Következésképp, a politikai bűnösség megállapításának nincs sajátos szilárd procedurális kerete, de pontosan meghatározott mércéje és instanciája sem, mivel önmagában véve temérdek *voluntarizmusra* alapozva jön létre. Ezzel kapcsolatban Jaspers nem mond értékítéletet, hanem inkább empirikusan számba veszi a világban uralkodó jelenlegi helyzetet.

Ami pedig a politikai bűnösség következményeit illeti, azok nem a bensőben nyilvánulnak meg, hanem a külvilágban, mindazok „politikai hatalmának és politikai jogainak” *korlátozása* formájában, akik a rosszat elkövető államhoz tartoznak. „A bűnös állam terhét az egész nép viseli” – mondja Jaspers. Éppen ezért lehet itt szó valamiféle „kollektív politikai bűnösségről”, ám az nem vezethető le más formákra, vagyis „nem foglalja magában minden egyes állampolgár büntetőjogi és erkölcsi felelősségét is az állam nevében elkövetett bűnökért”.

S végül a feltételezett *jogi vagy büntetőjogi felelősségen* alapuló *büntetőjogi bűnösségről* kell szólnunk. Kizárólag olyan *bűnök* elkövetésére vonatkozik, amelyeket általában pontosan meghatároznak az egyes államok pozitív jogi aktusai, az utóbbi időben pedig egyre több nemzetközi jogi aktus is, s mint olyanok, objektíve bizonyíthatóak. Ebből következik, hogy a jogi bűnösség csak abban az esetben jelenik meg, ha egy meghatározott *bűnt* jogilag szankcionálnak.

Ez azt is jelenti, hogy a jogi bűnösség kizárólag az *egyén* viszonylatában merülhet fel, abban az esetben, ha a büntetőtörvényt megszegi. A bűnvád viszont mindig külvilági, másoktól ered, a jogi bűnösség következményszerű megállapítása és ejtése pedig a *bíróság* társadalmi intézményére tartozik. E bűnösség következményeinek a viselése úgyszintén külvilági, szenvedő alanya kizárólag az *egyén*, formája pedig a *büntetés* („a bűnt a *büntetés* utoléri” – vallja Jaspers), amit már korábban pozitív jogi aktussal meghatároztak.

Ennek ellenére, a jogi felelősségnek a bíróság társadalmi intézményén keresztül megállapításához fűződő kockázattal azonban mégis szoros kapcsolatban van a *kegyelem* is, ami, ha alkalmazást nyer, leginkább a hatalomtartók részéről, „korlátozza a kérlelhetetlen jog és destruktív erő megnyilvánulását”, s megnyitja a „teret a törvényhozástól felszabadult igazságosság érvényesüléséhez”, ami azt jelenti, hogy Jaspers úgy gondolja – a jog önmagában *nem tökéletes*.

Jaspersnek a bűnösségről szóló átfogó rekonstrukciós tanulmánya alapján, táblázat formájában is kimutathatók a bűnösségi kategóriák, struktúrák, valamint azok meghatározásának és a bűnösségtől való mentesülésnek a módjai:

A BŰNÖSSÉG FAJTÁI	MEGHATÁ- ROZÁSI ALAP	A KONKRÉT KIVÁLTÓ OK	MINEK A VISZONYLATÁ- BAN JELENIK MEG	A VÁD ÉS ÍTÉLKEZÉS HELYE
Metafizikai bűnösség	Metafizikai felelősség	Az élet maga az igazságtalan világban	Az Isten	A benső
Erkölcsei bűnösség	Erkölcsei felelősség	Rossz cselekedet	Az Isten és a lelkiismeret	A benső
Politikai bűnösség	Politikai felelősség	A rossz létezése az államban	A győztes akaratának erőssége	A külvilág
Büntetőjogi bűnösség	Jogi vagy büntetőjogi felelősség	A bűnök elkövetése	Hatályos törvények	A külvilág

A BÜNÖSSÉG FAJTÁI	A MEG- ÁLLAPÍTÁS MÓDJA	A MEG- JELENÉS FORMÁJA	A SZENVEDÉS HELYE ÉS ALANYA	A BÜNTŐL VALÓ MENTESÍTÉS MÓDJA	A VÉDELEM KÉRDÉSE
Metafizikai bűnösség	Beszélgetés az Istennel	Bűntudat	A benső és az egyén	Az emberi öntudat átalakulása	Nincs rá lehetőség
Erkölcsei bűnösség	Beszélgetés az Istennel és a barátokkal, erkölcsi ítélettel	Lelkiismeret- furdalás	A benső és az egyén	Megbánás és megújulás	Erkölcsei öncelemzés
Politikai bűnösség	A győztes önkéntesen létrejött akarata	A jogfosztás és a politikai hatalom elvéstése	A külvilág és az adott állam valamennyi polgára	A politikai körülmények változása	Nem létezik – a győztes diktátuma
Büntetőjogi bűnösség	A törvények alkalmazása a bírószági eljárásban	Szabadság- vesztéses büntetés	A külvilág és az egyén	Nem következik be szükségszerűen	Tények bizonyításával a bírósági eljárásban

Vázlat: *A bűnösség minden egyes formájának strukturális elemei Jaspers értelmezésében.*

MÁRTON István fordítása

Szalma József

AZ EU NORMATÍV PILLÉREIRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HATÁRON TÚLI MAGYAR NEMZETI KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGEK HELYZETÉRE

A) AZ EURÓPAI UNIÓ

A római szerződéstől Maasrichtig, Amszterdamig és Nizzaig

I.

Magyarországot alig több mint egy év választja el a teljes jogú EU-tagságtól (2004 májusa). Magyarország első volt a közép-európai országok között, mely néhány évvel ezelőtt, hála a sikeres rendszerváltásnak, a jogállamiságnak és jogharmonizációnak, a piacgazdálkodás érvényesítésének, az emberi jogok intézményei terén elért eredményeknek, társult-tagországi státust ért el. (Az EU és Magyarország között megkötött társult-tagországi státusról szóló egyezmény tartalmáról a szerbiai tudományos és jogászközönség dr. Vörös Imre, akkoriban az MK alkotmánybírója és Jean Monet egyetemi tanár cikkéből értesülhetett, melyet német nyelvről szerbre, a szerző megbízásából, e sorok szerzője fordított le. Megjelent a jugoszláv és szerbiai Jogászsövetség által kiadott belgrádi *Pravni život* (Jogélet) című tudományos és szakfolyóiratban (1997-ben). Magyarország közeli teljes jogú csatlakozása különleges alkalom arra, hogy áttekintsük az EU fejlődéstörténetét, felépítését, működését.

Mit jelent az EU? Államok politikai, gazdasági és normatív közössége marad, vagy a konföderális állam felé halad? Melyek azok az intézményrendszerek, amelyek az EU-t megalapozták? Vajon kezdetben zárt volt-e, s később vált nyitott közösséggé? Melyek az európai értékek, értékrendek? Vajon a közös majd egységes piac és a vámunió, a monetáris egység által, a tőke, a szolgáltatások és a munkaerő szabad áramlását irányozza elő az európai térségben? Vajon olyan közösség ez, amely egy másik globalizációt irányoz elő, amelyben majdan egy nyelv fog érvényesülni, vagy ennek inkább az ellenkezője, az történik majd, hogy Európa azáltal lesz gazdaggá, hogy sok kicsi és nagy nyelve és kultúrája van, és ezeknek közös hagyományon alapuló kultúrája. Európa úgy épül, hogy a nemzeti értékeket befogadja, hiszen beszélhetünk az államok Európájáról, a nemzetek Európájáról és a régiók Európájáról. Tehát nemcsak „olcsó munkaerőt és piacot” vesz, hanem értékrendszerét, a közös értékeket a sokszínűsége alapozza. Ebben rendkívüli jelentőségű az oktatás, a tudomány, a kultúra és a tájékoztatás. Az értékek áramlása ezek nélkül nem képzelhető el. És hol vannak ebben azok a határon túli magyar nemzeti közösségek, amelyek nem jutnak be Európába 2004-ben, mert az államok, ame-

lyekben élnek, többé-kevésbé késnek az európai értékek érvényesítése felé vezető úton, habár e határon túli magyar közösségek is egyértelműen a magyar és a közösségi európai értékek mellett szálltak síkra? Vajon helyes-e a határon túli magyarok oktatási, kulturális, tájékoztatási autonómiatörekvése – függetlenül attól, hogy azok az államok, amelyekben hagyományosan élnek, milyen kisebbségi politikát folytatnak, pl. türelmeset –, azért, mert ez elengedhetetlen saját nyelvi, kulturális identitásának és ezáltal is Európához tartozásának megőrzése céljából? Nyilván helyes.

Häns Klaus, továbbá Jürgen Meyers írják (in: *Deutschland*, 2002 októbere, 33. o., *EU-reform, Merész vízió*): az a tény, hogy az EU hamarosan tizenkét tagországgal fog bővülni, reformokat hoz az EU-ban. Létrejött az Európa jövőjéről tanácskozó konvent. Először fordul elő, hogy a nemzeti parlamentek tagjai, a kormányok és az Európai Bizottság képviselői közösen látnak hozzá egy új szerződés (egyezmény) kidolgozásához, miközben a csatlakozó országok most kaptak először lehetőséget arra, hogy beleszóljanak az Unió jövőjébe. Készül tehát az új szerződés, gyakorlatilag a majdani Európai Alkotmány, az Európa államait és nemzeteit egyesítő föderációról, s célja az európai béke és biztonság, a demokrácia és a szociális igazságosság. Nem utolsósorban az egyes nemzeteknek biztosítani akarja, hogy megőrizhessék sajátosságaikat, ugyanakkor meg kell határozni a közös teendőket is. A konvent javaslata szerint új alapokra kell helyezni az Uniót, az „államok és nemzetek föderációját”-vá kell változtatni. Ez nemzetközi egyezmény, szerződés útján valósul meg, ami politikailag alkotmánnyal ér fel. Az európai törvényhozásban többségi alapon kell megszervezni a döntéshozatal módját, mert másként a kibővített Unió cselekvésképtelen maradna, hangzik a javaslat. Az Európai Parlamentnek egyenjogú partnerként kell részt vennie a törvényhozásban. A szubszidiaritás elve szerint az Uniónak mint központi hatalomnak csak akkor szabad közbelépnie, ha a tagországok vagy a régiók nem képesek maradéktalanul ellátni valamely feladatukat. Pontosították az európai szervek hatáskörét is.

II.

A Európai Unió ma tizenhat teljes jogú tagországból áll. A legutóbb (1995-ben) felvett teljes jogú tagállam Ausztria, továbbá Svédország és Finnország. Pontosabban a tagság kibővítése időrendben és országok szerint, a következőképpen alakult: 1973. január 1-jén belépett Dánia, Nagy-Britannia és Írország, 1981. január 1-jén Görögország, 1986. január 1-jén Portugália és Spanyolország, 1995. január 1-jén Ausztria, Finnország és Svédország. Az Európai Bizottság az *Agenda 2000* című aktusát, mely a további tagbővítést helyezi kilátásba, 1997. július 16-án hozta meg. 1998. március 30-án kezdték meg a belépési tárgyalásokat tíz közép- és kelet-európai országgal, köztük Magyarországgal, valamint Ciprussal. Az Európai Unióról szóló egyezményt (Maastrecht, 1992. február 7.) a következő államok írták alá: Belgium, Dánia, Németország, Görögország, Franciaország, Írország, Olaszország, Luxemburg, Hollandia, Portugália, Nagy-Britannia és Észak-Írország. A volt Kelet-Németország, azaz az NDK, az NSZK-val való egyesítése által 1990. október 3-án került be az akkor még Európai Közösségbe.

Az EU több fejlődési szakaszon ment át, s eközben változott a jellege. Kezdetben, az ötvenes évek elején, országon átvélő ágazati (szén és acél) gazdasági közösségként indult meg, az ötvenes évek közepén már a tagországok gazdasági közösségeként, a kilencvenes évek elejétől már a közös piacon túlmenő, normatív közösségként (Unió) is, tehát olyan közösségként, melynek bizonyos értelemben szupranacionális szabályozási rendszere alakul ki (acquis communautaire – közösségi jog). Közben a tagság fokozatosan bővül. A normák kialakítása során a tagsági feltételrendszert is megszabják, melyek a gazdasági, politikai és normatív intézményesítésre vonatkoznak (lásd: András Inotai, *On the way, Hungary and the European Union*, Selected Studies, Belvárosi Könyvkiadó and International Business School, Budapest, 1998, 30. o.). Közben megtörténik 1993-ban (Koppenhága) a társult tagországi státusz intézményesítése, körvonalazása, az az „előszoba”, mely a teljes jogú tagságra való felkészülést foglalja magában.

III.

1. *Az Európai Szén- és Acélközösség.* – Az EU alapkövét két jelentős személyiség helyezte el: Robert Schumann francia külügyminiszter és Jean Monnet professzor. Jean Monnet volt az, aki az Európa-tervet megálmodta, Robert Schumann pedig az, aki e terv ismertetése és érvényesítése érdekében 1950. május 9-én nyilatkozatot tett közzé. A Nyilatkozat az Európai Szén- és Acélközösség (Europäische Gemeinschaft für Kohle und Stahl, EGKS) létrehozásáért szállt síkra. A Nyilatkozat értelmében „a német–francia szén- és acéltermelés egészét egy olyan közös autoritás alá kell helyezni, amely nyitva áll Európa más országai számára”. Ennek hátterét a szakirodalom abban látja, hogy a teljesen független Németországot továbbra is a béke veszélyeztetődjének tartják, és az egyedüli megoldás abban van, hogy Németország politikailag és gazdaságilag csatlakozzon egy létrehozandó új Európához. (Lásd: Dr. Klaus Dieter Borchard, *EU- und EG Vertrag, Textfassung nach dem Nizza*, 3. Auflage, Bundesanzeiger Verlag, Köln, 2001, 15. o.). Az Európai Szén- és Acélközösséget végül is 1951. április 18-án hozták létre, hét alapító ország által, Párizsban aláírt egyezménnyel. Az alapító országok: Belgium, Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Írország, Olaszország, Luxemburg és Hollandia voltak. Az Egyezmény 1952. július 23-án lépett hatályba. Az alapítás politikai indítatású, de gazdasági formában valósult meg.

2. *A Római Egyezményt megelőző egyezmények, a Római Egyezmény és az európai védelmi egyezménytervezetek.* – A Római Egyezményt, mely az európai emberi jogi jellegénél fogva „konstitucionális” jellegű, néhány európai vagy Európára nézve jelentős egyezmény előzte meg. Az első Winston Churchill Zürichben megtartott beszéde inspirálta. Churchill e beszédében ugyanis az Egyesült Európai Államok létrehozásának előnyei mellett tört lándzsát. 1948. március 17-én került sor ugyanis a Nyugat-európai Unióról (Westeuropäische Union – WEU) szóló Egyezmény aláírására Brüsszelben. A katonai jellegű Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) megkötésére 1949. április 4-én került sor Washingtonban. 1949. április 16-án alapítják meg az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezetet (OEEC) Párizsban. 1949. május 5-én írják alá Strassbourgon az Európa Tanács megalapításáról szóló egyezményt. Ezt

követte a fent ismertetett, Robert Schumann által 1950. május 9-én közreadott Nyilatkozat az Európai Szén- és Acélközösségről, melyet másként még Montánuniónak is neveznek. Szándéka szerint ez lett volna az Európai Föderáció első szakasza.

Az európai egyezményt az emberi jogok és alapvető szabadságjogok oltalmáról Rómában írták alá 1950. november 4-én. Az egyezmény, számos kiegészítéssel, ma is szerves része az Európai Unió normatív alapozásának. A Római Egyezmény, miután az egyezmény által előírányzott ország elfogadta, 1958. január 1-jén lépett hatályba. 2000. december 8-án lépett hatályba (Nizzában való ünnepélyes kihirdetéssel) az Európai Unió Alapvető Jogokról szóló Chartája, mely a római szerződés folytatásának és kiegészítésének tekinthető, s egyúttal egyfajta közösségi alkotmányává lett az Európai Uniónak.

Az ötvenes években induló európai integrációs törekvések folytatásai azok a kezdeményezések, amelyek Európa további politikai egyesítése felé irányultak. Már 1950 októberében Franciaország indítványozza az Európai Katonai Védelmi Közösségről szóló Egyezmény aláírását. (Europäische Verteidigungsgemeinschaft – EVG). A tervet azonban 1954-ben a francia parlament nem hagyja jóvá. A többségi határozat szerint e szervezet létrehozása jelentősen korlátozná Franciaország szuverenitását, pl. le kellene mondania a nemzeti hadseregről, amire az ország nem volt hajlandó.

A sikertelen katonai egyesítési kísérletekkel párhuzamosan indítványozások történnek a politikai egyesítésre. A rezignációt 1955-ben követte az Európai Szén- és Acélközösség tagországainak Messinában megtartott külügyminiszeri értekezlete, mely az Egyesült Európai Államok létrehozását jelölte ki célul. Abból kiindulva, hogy a gazdasági egyesítés felé való törekvés kevesbé fogja felkorbácsolni a nemzeti érzelmeket. A belga külügyminiszter, Spaak elnöklétével 1956-ban jön létre, a folyamatos tárgyalások eredményeképpen, az első jelentés, mely az Európai Atomközösség (Europäische Atomgemeinschaft – EAG) és az *Európai Gazdasági Közösség* (Europäische Wirtschaftsgemeinschaft – EWG, magyarul: EGK) létrehozását eredményezte. Az ezekről szóló egyezményt 1957. március 25-én írták alá, s 1958-ban lépett hatályba. Az egyezményhez csatlakoztak a Benelux államok, Németország, Franciaország és Olaszország – a Római Egyezmény folytatásaként.

Az 50-es és 60-as évek során számos jelentős, főleg gazdasági jellegű, nem a teljes Európát felölelő egyezmény született. Ezek közül az említetteken kívül jelentősebb az Európai Szabadkereskedelmi Asszociáció (EFTA), melyet Stockholmban írt alá Dánia, Ausztria, Norvégia, Portugália, Svédország, Nagy-Britannia és Svájc. 1960. december 14-én jön létre Párizsban a gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD). 1965. április 8-án írják alá a közös Európa Tanácsról, valamint az Európai Közösségek Bizottságáról szóló egyezményt (Fúziós Egyezmény), mely 1967. július 1-jén lép hatályba. Biztonságpolitikai szempontból jelentős az 1975. augusztus 1-jén Helsinkiben megtartott Biztonsági és Együttműködési Konferencia záródokumentumainak aláírása. 1978. december 18-án alapítják az Európai Valutaárfolyam Egyezményt (EWS – Europäische Währungssystem). Az első közvetlen Európai Parlamenti választásokat 1979. június 7-e és 10-e között tartják meg.

3. *A nyolcvanas évek reformjai, reformvitái és az egységes európai aktusok.* – A nyolcvanas évek elején kezdődnek meg az intenzív reformviták a „második európai generáció” címén, melyek végül alapul szolgáltak az Európai Unió létrehozásához. A legjelentősebb intézményesítő előrelépést az Antonio Spinnelli által 1984. február 14-én, az Európai Parlament létrehozására irányuló indítványozása jelentette. Az Európai Parlentről szóló egyezmény javaslata minőségi előrelépést hozott. A javaslat jelentős újdonsága, hogy az Európai Parlament-i döntések és normák elfogadásához többé nem szükséges a klasszikus belső, egyes államok parlamentjei által folytatott ratifikációs eljárás, tehát a tagállamok területén az európai normák „belső parlamenti jóváhagyás” nélkül is, közvetlenül alkalmazhatók. Ez azt jelenti, hogy a tagországok szuverenitásuk egy részét átruházzák az Európai Unióra, azaz annak parlamentjére és egyéb szerveire. Ezen újításokat a tagországok elvben elfogadták. Igaz, hogy az igenlés ellenére 1983-ban, a stuttgarti Európa tanácsi konferencián a tagországok még csupán abban tudtak egyetérteni, hogy az „Európai Közösség feladata, hogy a Közösségnek új, átfogó impulzusokat adjon”. Az Európa Tanács mailandi konferenciáján (1985. június vége) azonban már jelentős előrelépés történt, hiszen ekkor határozták el, hogy az EK (akkor még Európai Közösség) keretében létre kell hozni egy országhatárokon nélküli gazdasági közösséget, s javasolták a biztonság erősítését, a közös szervek kibővítését és a határozathozatali képesség javítását. Szükséges az Európai Parlament erősítése. A javaslat annak ellenére történt meg, hogy ebben az időben a nemzeti parlamentek még nem voltak készek arra, hogy törvényhozói szuverenitásuk egy részéről lemondjanak a közös parlament javára. Az Európai Parlament feladata a javaslat értelmében az volt, hogy e kérdésben előkészítse a megfelelő Európai Egyezmény tervezetét, azaz azokat a lépéseket, amelyek akkor a még távolinak tűnő Európai Unióhoz közelítenek. A javaslat ésszerű volta ellenére nem hatott a meglepetés erejével, hogy az 1985. évi luxemburgi Európa tanácsi konferencia még nem volt képes létrehozni az Európai Uniót. Másrészt már 1967-ben létrejön az a fúziós egyezmény, amely egységes közös szervekkel rendelkező „ernyőszervezet” alá helyezi az addig létrejött három európai közösséget. Ennek alapján vált lehetővé, hogy jogi keretet hozzanak létre az Európai Közös Piac számára. Ugyanakkor e szervek felelősségi körébe került az európai környezet-, kutatási és technológiai politika, s megfogalmazódnak a körvonalai az európai külpolitikának. Egy európai zárónyilatkozat megteremtí az alapjait az Egységes Európai Aktusoknak, vagyis létrehozta azt a jogi hátteret, amelynek segítségével 1987. július 1-jén az Egységes Európai Aktusok szerves részévé váltak az Európai Közösségnek, mint annak jogi alapjai, és amelyek az Európai Unió létrehozását serkentették. 1999. január 1-jén vezetik be az EU teljes jogú tagországai területén a közös valutát, az eurót.

Ez volt az a pillanat, amikor az EU-szkeptikusok ugyancsak meglepődtek. Sztoikusán megjegyezték, hogy az EU mégsem fog sikerülni. Pedig sikerült. Egyesek ugyan kiemelik, hogy erre csak azért került sor, mert Európa recesszióban van. És talán éppen ezért fontos a bővítés. Ám a bővítés oka semmiképpen sem lehet csupán ez a tényező. Európa létrehozása szükséglet, hiszen bebizonyosodott, hogy az óvilág egységére szükség van, mert gazdasági és szellemi potenciálja jól tesz magának is és a világnak is. Relativizálódnak

azok a nem tökéletes és nem természetes határok, melyeket az erőviszonyok húztak meg, s melyek mentén a múlt században két háború is folyt, melyek e (határ)kérdést nem oldották meg, sem a győztes, sem a vesztes oldalon. Kint, hogy a nemzeti kérdések nem oldhatók meg a határok erőszakos tologatásával, azaz a hagyományos határok erőszakos megváltoztatásával, inkább fokozatos megszüntetésével. A határhúzások áldozatai elsősorban a határon túl rekesztett kisebbségek lettek, és ilyesmi nemcsak a magyarok esetében fordult elő. Például Elzász-Lotharingia német és francia lakossága is hol német, hol francia fennhatóság alatt élt, mindannyiszor elszenvetve a „határtologatást” (egyik vagy a másik közösség kárára). A magyarok esetében különösen kifejezésre jutott a magyar területek több ország közötti felosztása. Gyakran, ismétlődő periódusokban „nem európai környezetbe”, azaz bánásmódba kerültek. A hét határon túli „helyzet” ugyanis időnként diszkriminatív, kedvezőtlen jogközösségekbe helyezte a rendkívül jelentős számú magyar nemzetrészeket. Az általuk hagyományosan lakott területek bekebelezői a klasszikus szuverenitás-doktrína idején a határon túli magyarsággal az emberi jogi ajánlások ellenére – sajnos, azt tettek, amit akartak. És néha még, úgy látszik, gyakorolják ma is a klasszikus szuverenitást (pl. erőszakosan vagy szisztematikusan többséget telepítenek be és kisebbséget telepítenek ki, vagy ezt, ha már megtörtént, palástolják a figyelmeztetés és az európai normák ajánlása ellenére, azon az alapon, hogy őket az európai normák nem kötelezik, mert még nem Európa-tagok, bár Európa felé igyekeznek). Nos, ezekre a kérdésekre Európa még nemigen válaszolt, pontosabban nem találta meg a méltányos gyógyírt. Talán egyedül az vigasztaló, hogy Európa bővül, mindazok számára, akik elfogadták az európai normákat. Addig esetleg enyhén figyelmeztet, és néha rezignáltan azt mondja, hogy a normákat nem tisztelő államok megkésett államok, ezzel azonban a kérdés nem oldódik meg. A megkésett államok azonban nem is sietnek nagyon Európa felé, útközben igyekeznek „elvégezni” azt, amit kívánnak, csatlakozásuk idejéig. A negatív, azaz diszkriminatív hozzáállás esetében, a szubszidiaritás értelmében megtagadható a gazdasági segély, ily módon differenciált Európa-politika alakulhat ki az elnyomott kisebbség javára és az elnyomó többség terhére. Európa megteheti ezt, ellensúlyozásként a kisebbség egész közösségének és nemcsak politikai, kulturális elitjének differenciált (esélyegyenlőséget biztosító) támogatásával. Az európai normák ugyan polgári jogegyenlőséget hirdetnek meg, tiltanak minden, tehát elsősorban negatív diszkriminációt, így a kisebbségek elnyomását is. Az a tény, hogy a kisebbség része kormányon van, nagyon fontos, de ha ez nem hoz eredményt, vagy csak felszínes eredményt hoz, s maradnak a hátrányok a diszkriminációs periódusból, az ellensúlyozás céljából Európa igenis pozitív intézkedéseket hozhat. Pl. ezúttal a kisebbség differenciált gazdasági támogatásával. Az Európai Parlament tagjai között ne csak anyaországi képviselők legyenek, hanem a határon túli magyarság képviselői is. A határon túli magyarok politikai és civil szervezetei is csatlakozhatnak az európai pártokhoz, pártszövetségekhez, azaz az európai civil társadalmi szervezetekhez. Illúziónak, szinte lehetetlennek tűnik ez, de úgy gondoljuk, mégsem az. Meg kell kísérelni. A határon túli magyar tudományos és kulturális szervezeteknek, tehát a civil szervezeteknek, az anyaországi szoros kapcsolattartás mellett jelen

kell lenniük az európai civil társadalmi szférában is. A határon túli magyar tudománynak és kultúrának is, az elengedhetetlen anyaországi kapcsolattartás mellett, jelen kell lennie Európa színterén.

Az országhatáron túli nemzetközi beruházások esetén figyelembe kell venni, mennyire alkalmazzák a magyar munkaerőt (amely nemcsak „képzett és olcsó”, hanem képzettségének és szakértelmének arányában ekvivalensen kell bérezni). Sajnos, a jelek arra mutatnak, hogy a Délvidéken a magyarok igen-csak szűk rétege jut munkához, velük szemben előnyhöz jutnak azok a többségek, akik hagyományosan nem igazán itt éltek, helyesebben mostanában érkeztek, s nem „csupán” menekültként.

A határon túli magyar szavazópolgároknak alaposan meg kell gondolniuk, kire adják voksukat, politikailag oda-vissza kell gondolkozniuk: mikor kell koalícióba lépniük, s ha koalícióba lépnek, egyáltalában kell-e koalíciós szerződést kötniük akár a választások előtt, akár a választások után, attól függően, hogy milyen választási vagy politikai koalíciót kötnek (részeik vagy egészük). Az biztos, hogy csupán ezen az alapon a kisebbségi esélyegyenlőséget nem lehet kivívni. Nemcsak „mindenkori kormányon” kell lenni, hanem résen is.

Aztán a leadereken is el kell gondolkodni. Nemcsak a kompromittáltság szintjén. Fokozni kell az informáltságot. Ebben a sajtónak nagy szerepe van. Fokozni kell az önálló gondolatokra való odafigyelést, a politika nyíltságát és a hatalmon levő politika kontroll-lehetőségét. Ne legyen akár a közszolgálati, akár a kvázi-magánsajtó, gondolunk itt a kisebbségi sajtóra, a mindenkori politikai hatalom kezében. Nehogy az legyen a feladata, hogy szépítse a tévedéseket. Határon belül és határon túl. Nemcsak retorikáról van szó, hanem tárgyilagosságról is. Ha egyáltalában lehet tárgyilagosan ítélni akkor, ha a tények, mint a jéghegy, csak részben láthatóak.

A sajtó feladata nem az, hogy „népfelvilágosító” legyen, mert a sajtó nem a választók fölött áll, csak az a „szolgálati” kötelessége, hogy feltárja a tényeket. Bár az sem baj, sőt kívánatos, ha a sajtó a kritika és a vita helye. Pl. az ténykérdés, hogy Szerbiában hiányzik a kárpótlási és a vagyon-visszaszármaztatási törvény, vagy hogy a jogbiztonság hiánya miatt kevés az igazán tőkeerős külföldi vásárló. Ennek híján a szerb sajtó értesülései szerint, a tenderes privatizáció során a vajdasági vállalatokat Boszniából érkező ismeretlen üzletemberek vásárolják fel olcsó pénzért. Jobbik esetben görögök, akik a cservenkai cukorgyárért hajlandóak annyit adni, amennyi e nem eladósodott cukorgyár évi jövedelme. Hazai magyar vagy külföldi magyar beruházók szinte csak elvéve akadnak.

A (közszolgálati) sajtó közben nem „nyomozószer”, csak az, ami: az időszerű információ, az interpretáció s a kritika helye, valamint a szabad véleménynyilvánítás helye is. Fontos, hogy megfelelő módon, argumentáltan, nem sértegetve, mindent el lehessen mondani. A sajtóreagálásoknak is helyet kell adni. Ez ne csak abból álljon, hogy „a szerkesztőség az itt közölt véleményekkel nem feltétlenül ért egyet”. Írja meg az a szerkesztő vagy akár a szerkesztőség, hogy mivel nem ért egyet. Különösen, ha a vélemény tényeket és igazságot közöl. Más: ha a sajtó arról tájékoztat, hogy bűncselekmény vagy korrupció jelei tapasztalhatóak, az nem sértés, az is (virtuális) tényállásbeli kérdés. Ha erről jogerős bírói ítélet születik, akkor a sajtó erről feltétlenül tájékoz-

tasson. Az is lehet, hogy az igazságszolgáltatás lassú, a bűncselekmények felderítése pedig eredménytelen (nevezetesen Szerbiában). A bűncselekmény-felderítés az individuális felelősség meghatározása tekintetében késik. Ez a felelősségrevonási késedelem annak a jele, hogy még nem történt meg a politika és az igazságszolgáltatás különválása. Még igen nagy bajok vannak a felderítéssel, amit a különböző összefonódások mintha elpalástolnának. Szerbiában tehát, ha a sajtó kritizálja ezeket a jelenségeket, akkor igazságot mond.

4. *Az Európai Unió megalapítása (a maastrichti és amszterdami egyezmények).* – A) A *Maastrichti Egyezmény* korszakalkotó volt Európa *politikai egyesítésének* útján. Az egyezmény aláírására 1992. február 7-én Maastrichtban került sor, hatályba pedig 1993. november 1-jén lépett. Az egyezmény saját megfogalmazása szerint nem más, mint „új szakasza az európai népek mind szorosabb Uniója megvalósításának”. Az egyezmény az EU alapító aktusának tekinthető, de nyitott, anélkül, hogy az Unió ezáltal zártkörűvé válna. Nemcsak az európai közösségek új együttműködését, hanem az együttműködés új politikáját és formáit irányozza elő (az EU Egyezmény 47. szakasza). Az Egyezmény értelmében az Unió *három pilléren* alapul: (1) az EU-t a három európai közösség alkotja (EWG, EAG, EGKS), melyek kapcsolata ezáltal elmélyül, s amelyek a *gazdasági és a monetáris unió* felé fejlesztendők. 2) A második pillér a tagországok *közös kül- és biztonságpolitikai együttműködése*. A célja az európai biztonság és a tagországok biztonságának növelése, a világbéke megőrzése, valamint a nemzetközi együttműködés a demokrácia, a jogállamiság és az emberi jogok biztosítása érdekében. 3) Végül a harmadik pillér az EU-tagországok *együttműködése az igazságszolgáltatás és a belügy* terén, különösen a *bevándorlás és azilum, a kábítószer-kereskedelem, valamint hasonló határokon túl terjedő bűncselekmények* kérdésében. Ehhez tartozik az európai gazdasági térség létrehozásáról szóló egyezmény (EWR – Europäisches Wirtschaftsraum), melyet 1992. május 2-án írtak alá Portóban, valamint az EK közös piacról szóló egyezménynek 1993. január 1-jén történt hatályba lépése. B) Az *Amszterdami Egyezmény* aláírására 1997. október 2-án került sor. A tagországok ratifikációs eljárásának befejeztével 1999. május 1-jén lépett hatályba. Megerősíti a tagországok *együttműködését a kül- és biztonságpolitika* területén, valamint a tagországok együttműködését az *igazságszolgáltatás és a belügyek* területén. Az azilum (menekültügy) és a bevándorlási politika a harmadik pillérről átkerült az első pillérre. Ennek jogpolitikai következménye az lett, hogy e kérdések többé nem tartoznak az egyszerű regionális együttműködés körébe, hanem szigorú eljárás és alapvető normák keretében az EU-egyezmény által szabályozott közösségi politika hatáskörébe. Az Amszterdami Egyezmény ezen túlmenően javítja az EU demokratikus alapjait, közelít a polgárhoz, azáltal, hogy a foglalkoztatás elsőrangú közösségi érdeké lépett elő, ugyanakkor javul a környezet-, egészség- és fogyasztóvédelmi politika. A szubszidiaritás elve „EU-s alkotmányi elvvé” emelkedett, melynek közelebbi jelentését az Egyezményhez csatolt külön protokoll határozza meg. Jelentős az amszterdami egyezmény által előirányzott intézményreform, mely a közösségi intézményekre vonatkozik, különös tekintettel a kívánt és kilátásba helyezett kelet- és közép-európai államok belépésére. Ez hamarosan kormányzatok közötti konferenciához vezetett, amely egy új egyezmény kidolgozását jelölte ki célul.

5. *Nizzai Egyezmény.* – 2000. december 11-én tíz hónapig tartó intenzív tanácskozás után a kormányközi konferencia arra a következtetésre jutott, hogy az EU-nak négy lényeges területen kell bővülnie: 1) az EU Bizottság nagysága és összetétele, 2) az EU Tanács határozathozatala és hatásköre, 3) a minősített többséggel elfogadandó határozatok általi szavazás területének kibővítése, 4) az együttműködés erősítése tekintetében. A Nizzai Egyezmény aláírására és hatályba lépésére 2001. február végén került sor, majd ezt követően maradt még a tagországok általi ratifikáció. Ezek közül leglényegesebb módosítás a döntéshozatal módja. Nizza előtt az uniós döntések, pl. az Európai Parlamentben vagy Tanácsban, esetleg a Bizottságban a konszenzus alapján történtek. Ez azt jelentette, hogy amennyiben egy tag nem járult hozzá a határozati javaslatához, a döntést nem hozhatták meg. Más szóval teljesen egyhangú kellett hogy legyen a szavazati hozzájárulás. Nizza után azonban meghatározott körben, minősített többség által ugyan, de meghozható a döntés. A többségen az országok hozzájárulását értik. Az Európai Parlament alakulása azonban más jeleket is tartalmaz. Nemcsak országokról van szó, hanem pártokról is. Tapasztalható, hogy az európai pártok nem mindig nemzeti alapon alakulnak. Olyan értelemben, hogy a szociáldemokraták egymással vannak koalícióban, vagy akár a polgári oldal, annak ellenére, hogy különböző országokból választották őket. (Jelen pillanatban pl. az Európai Parlamentben a többséget a demokrata, azaz néppártok, azaz a polgári oldal alkotják. Érdekes ellensúlyozása ez annak, hogy Európa nemzeti parlamentjeinek többségében jelenleg a szociáldemokraták vannak többségben.)

Rendkívül jelentősek a Nizzai Protokollumok. Az első az Európai Unió kiterjesztéséről szól. Ennek második szakasza az Európai Parlamentben a jelenlegi teljes jogú tagállamok parlamenti képviselőinek számáról szól a 2004 és 2009 közötti választási periódusban. A tervezett új tagok, pl. Magyarország 20 képviselőt, Szlovákia 13, Szlovénia 7, Csehország 20, Bulgária 17, Lengyelország 50, Litvánia 12, Lettország 8, Ciprus 6, Luxemburg 6, Málta 5 képviselőt választ, a felvételre később tervezett Románia 33-at(!). (Lásd: Borchardt, EU- und EG Vertrag, 3. Aufl., 2001, 342–343. o.). A kritérium nyilván a lakossági számarány volt. (A magyarországi képviselői létszám meghatározásakor nem vették figyelembe a határon túli magyarság számarányát, mivel Magyarország valamilyen oknál fogva nem követte vagy nem követhette a határon túli magyarság kettős állampolgársága megadásának lehetőségét. Ily módon a romániai magyarság megnövelte a romániai képviselői kvótát, ha majd Románia, a következő, 2007. évi teljes jogú felvételnél csatlakozhat. Ha addig más nem történik.) Amennyiben európai (történelmi) értesülesem pontosak, Szlovákia és Horvátország európai társulása nemcsak abban az esetben valósulhat meg, ha Magyarországgal társországi szerződést kötnek. Lehet, hogy Szlovénia felvétele sem ahhoz köthető, hogy Ausztriával kössön társországi szerződést. De ezt csak az „elvetemült” történészek mondják. Az azonban bizonyos, hogy a történészek és jogtörténészek, továbbá alkotmánytörténészek szemlélete szerint Magyarországnak nem kell bárkivel előzetes szerződést kötnie ahhoz, hogy az EU teljes jogú tagországa váljon. Közben fontos tényező, hogy Magyarország alkotmányos felelősséget érez a határon túli magyar kisebbség iránt, ez áll a Magyar Köztársaság Alkotmányában. A rendszerváltás

utáni magyar alkotmánymódosítások egy igen jelentős rendelkezése ez. Első ízben történt meg, hogy legfelsőbb magyar jogi és erkölcsi norma szól a határon túli magyar közösségekről. 1918-tól eddig „csak” nyelvünk, kultúránk, hagyományaink, tudományunk volt átjárhatóan közös, néha oktatásunk és tájékoztatásunk is, de közös írott normatív alapunk nem volt. Nem számítva természetesen az íratlan magyar alkotmányjogot, amely amúgy is közös. A norma jelentése talán az, hogy a Magyar Köztársaság felelősséget vállal a határon túli magyar közösségek és e közösségek tagjai iránt. Ezt a magyar alkotmányos rendelkezést igazán senki sem dolgozta fel alkotmányjogi (doktrináris) szempontból, bár érdemes volna. Normatív szempontból ennek a rendelkezésnek egyetlen magyar törvényi operacionalizációja van: a státustörvény. Ez tartalmában talán majd fejlődik, a belső magyar törvényhozás révén, reméljük, függetlenül a peremországi kifogásoktól. Azt sem kell tagadni, hogy a határon túli magyar egyének és közösségek is joggal törekednek autonómiára, önkormányzatiságra, a magyar kultúra, a nyelv, az oktatás területén. Nemkülönben a tudomány területén is. Talán még a sajtó (tájékoztatás) is erre törekszik. Nem szabad mellőzni, ellenkezőleg, ki kell emelni, a két fő történelmi vallást és egyházat: a magyar katolikus és református közösségeket. Mindenesetre nagyon sok okunk van arra, hogy elgondolkodjunk, miután létrejött a Nemzeti Tanácsunk mint országos önkormányzati szerv, legalábbis itt a Vajdaságban, amit még nagyobb és önállóbb hatáskörrel is fel tudunk majd ruházni, miként fog foglalkozni közösségünk ügyeivel. Mindenesetre e sorok szerzője, miután a tartományi kormány megbízta, írja meg vajdasági oldalról a vagyon-visszaszármaztatási törvényt, a bizottságnak benyújtott teljes törvénytervezetben többek között előirányozta, hogy vissza kell származtatni a magyar iskolákat, a korábbi magyar egyesületi tulajdont, egyházi tulajdont stb. a közösségeknek, a jogutód-szervezeteknek, az egyháznak, s ha nincs jogutód, az országos magyar önkormányzatnak. Egy-két dolog nem talált elfogadásra, amit e sorok szerzője tervezetében javasolt, de megmaradtak az említettek. Nos, a délvidéki magyar országos önkormányzatot közösségi vagyonnal és vagyonkezeléssel is fel kell majd ruházni. Ez volt a szándékom. Majd meglátjuk, hogy a bizottsági javaslat mikor jut el a tartományi parlamentbe jóváhagyás céljából, majd onnan a Szerb Parlamentbe elfogadás céljából. Mert a vagyon-visszaszármaztatás tekintetében, úgy hírlík, vannak más elképzelések is. E sorok szerzője úgy gondolja, hogy ebben a tekintetben elég sok szerb érdek is van. Az általa elkészített elsődleges tervezet indoklásában, valamint a bizottsági tárgyalás során elmondta, hogy a magyarországi országos szerb önkormányzat jelentős egyéni és közösségi vagyont nyert el a magyarországi vagyon-visszaszármaztatás során, beleértve a Budapest központjában levő ingatlanok tulajdonlását is.

IV.

Mit tartalmaz az EU legfontosabb alapítóokmánya, a Maastrichti EU Egyezmény? Nos, nagyon fontos kérdéseket. A célok a preambulumban találhatóak meg. A címek tartalmuk nélkül a nem szakembernek nem sokat mondanak: az első cím a közös rendelkezéseket, a második az Európai Gazdasági Közösségnek az Európai Közösséggé való átalakulását, a harmadik az Európai Szén- és Acélközösség átalakítását, a negyedik pedig az Európai Atomközös-

ség szerződési rendelkezéseinek módosítását, az ötödik a közös kül- és belpolitikát irányozza elő. A hatodik a rendőrségi és igazságszolgáltatási együttműködést szabályozza a büntetőügyek területén, a hetedik a fokozott együttműködést, a nyolcadik pedig a zárórendelkezéseket tartalmazza.

A preambulumban alapvető rendelkezései között kiemelt jelentőségű a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok oltalma, az alapjogok biztosítása és a jogállamiság. Alapvető szinten nyert kinyilatkoztatást a népek közötti szolidaritás, tekintettel történelmükre, kultúrájukra és hagyományaikra. Támogatást nyert a népgazdaságok konvergenciájára való törekvés, a gazdasági és monetáris unió, a környezetvédelem. Ugyanakkor az alapelvek között szerepel – az európai államok szerinti állampolgárság mellett – a közös állampolgárság bevezetése. Ide tartozik a közös kül- és biztonságpolitika, valamint a közös védelmi politika, az európai identitás és függetlenség erősítése, az európai és világbéke a biztonság és haladás érdekében. Az EU szervei (az Egyezmény 5. szakasza szerint): az Európa Parlament, a Tanács, a Bizottság és a Bíróság. Az Unió alkotmányos alapelvei a 6. szakasz szerint a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok, továbbá a jogállamiság. Ezek az alapelvek az összes tagállamok számára közősek. A tagállamok egyharmadának indokolt javaslata az Európai Parlament vagy Bizottság vagy Tanács négyötödös többségi javaslata alapján, az Európai Parlament hozzájárulásával megállapíthatja, hogy valamely tagállamban megsértették az emberi alapjogokat és ennek irányában megfelelő javaslatokat kell tenni. A 17. cikk, mely a közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozik, 2. bekezdésében kiemeli, hogy ez nem az egyes tagállamok sajátos, hanem közös politikáját jelenti, mégpedig a közös védelemre vonatkozóan, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) keretében. Ezek közé tartozik a humanitárius, mentési, békefenntartási, valamint a harci beavatkozások, krízisek esetén tett és a béke létrehozására irányuló intézkedések. A 31. szakasz az igazságszolgáltatási együttműködést szabályozza, elsősorban a büntetőügyekben, az elkövetők kiadatására vonatkozó együttműködést erősítve. Az együttműködés az Eurojuston keresztül valósul meg. A 47. szakasz értelmében a korábbi európai egyezmények, pl. az Európai Közösségről, az Európai Szén- és Acélközösségről, az Európai Atomközösségről továbbra is szerves részei az EU-nak.

Az EK 56. szakasza értelmében a tagországok közötti, valamint a tagországok és harmadik ország iránti gazdasági kapcsolatokban tilos bárminemű korlátozás a tőke és a fizetésforgalom tekintetében. Az EK 39. szakasza értelmében szabad a munkaerő-áramlás. A 42. szakasz szerint koordinálják a szociális biztonsággal kapcsolatos rendszereket. Az EK 33. szakasza értelmében a közös agrárpolitika céljai a mezőgazdasági termelés produktivitásának növelése, a műszaki előrehaladás, a mezőgazdasági termelés ésszerűsítése, a mezőgazdasági termelők egy főre eső jövedelmének növelése, a piac stabilizálása, az ellátás biztosítása, az árak hozzáférhetősége, a közös agrárpolitika kialakításakor a mezőgazdasági tevékenység különleges jellegének figyelembevétele. Az EK környezetvédelmi rendelkezései szerint (174. szakasz) a fő célok a következők: a környezet megőrzése és javítása, az emberi egészség oltalma, a természet erőforrásainak ésszerű felhasználása, intézkedések a nemzetközi szinten a regionális és globális környezeti problémák megoldására. A kuta-

tás és technológiai fejlődés tekintetében az EK Egyezményének 163. szakasza értelmében az a cél, hogy a Közösségben fejlesszék az ipar technológiai alapjait, a nemzetközi versenyképességet, valamint a kutatási tevékenységet. A Közösség támogatja az egyetemi kutatóintézeteket, amelyek a minőségi technológiai fejlesztéssel foglalkoznak. A 158. szakasz foglalkozik a gazdasági és szociális együttműködéssel. A 157. szakasz értelmében az ipar területén teljes mértékben érvényesül a verseny, tilos az állami szubvencionálás. A 153. szakasz megköveteli a tagállamoktól a magas szintű fogyasztóvédelmet, mégpedig a fogyasztók egészsége és biztonsága, valamint a fogyasztók gazdasági érdekeinek biztosításáért folytatott megfelelő politika és intézkedések, akciók útján. A 152. szakasz minden közösségi politikát a magas szintű egészségvédelmi intézkedések megtételére serkent. A 125. szakasz koordinált foglalkoztatáspolitikát irányoz elő. A 105. szakasz árstabilitás iránti politikát jelöl ki célul, összhangban a szabad verseny szabályaival. A 23–27. szakaszok előíránnyozzák a vámuniót, ebben a közös vámtarifákat.

V.

Melyek az *EU alapjogokról* szóló Chartája szerinti alapjogok? A Chartát Nizza után jelentősen kiegészítették, az eredeti Chartát módosító protokollumokat is figyelembe véve. A Chartát 2000. december 7-én tette közzé az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság. (Lásd: Borchardt, EU- und EG Vertrag, Textfassung nach dem Nizza, Bundesanzeiger Verlag, 3. kiadás, 2001, 367. o., Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union – Az Európai Unió alapjogokról szóló Chartája.) A Preambulum kiemeli, hogy az európai népek kötelesek arra, hogy az Unióba való társulásukat a közös értékek és a békés jövő érdekében mind szorosabbá tegyék. A szellemi, vallási és szokásokon alapuló örökség tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, egyenlőség és szolidaritás, valamint a demokrácia és a jogállamiság oszthatatlan és univerzális alapelvein nyugszik. Tevékenységének középpontjában a személyiség áll, amelynek a szabadságát és biztonságát az uniós állampolgárság szavatolja. Az Unió hozzájárul e közös értékek, továbbá az *európai népek sokszínű kultúrájának és hagyományainak a megőrzéséhez*. E cél elérése érdekében szükséges a társadalom fejlesztése és a szociális előrehaladás, a tudományos és technológiai fejlődés, az alapjogok oltalma, melyeket e Charta pontosít.

A Charta első fejezete az *emberi méltósággal* kapcsolatos jogokat szabályozza. Ezek közé tartozik az emberi méltóság érintetlenségének tiszteletben tartása és védelme (1. szakasz), az élethez való jog, valamint a halálbüntetés tilalma (2. szakasz), a személyiség testi és lelki integritásának sérthetetlensége. Ennek értelmében az orvosi tevékenységben és a biológiában szükség van: a) az érintett személy egyetértésére, valamint előzetes felvilágosítására a törvényben megszabott módon; b) az eugenetikai gyakorlat tilalmára, különösen az olyan gyakorlatára, amelynek célja a személyek szelekciója; c) az emberi test és részeinek hasznoszerzési célokra való felhasználásának tilalmára, az emberi reprodukció klónozás tilalmára (3. szakasz). Ugyanakkor *tilos az embertelen és megalázó büntetés vagy bánásmód* (4. szakasz), *tilos a rabszolgaság, az emberkereskedelem és a kényszerszermunka* (5. szakasz). A második fejezet a *szabadság-*

jogokat irányozza elő. Ennek értelmében minden embernek joga van a *szabadságra és biztonságra* (6. szakasz), valamint a *magán- és családi életének* tiszteletben tartására, a lakásának sérthetetlenségére, valamint a kommunikációra (korábbi megfogalmazásban: a levelezési titokra) (7. szakasz). Minden személynek joga van a rá vonatkozó *adatok oltalmára*. Ezeknek a személyes adatoknak a felhasználására csak a megszabott rendeltetéssel összhangban kerülhet sor a jóhiszeműség és a tisztesség elve szerint. Egyéb célokra csak az érintett személy jóváhagyásával vagy valamely különleges legitim alapokon nyugvó törvényes rendelkezéssel összhangban használhatóak fel. Minden személynek jogában áll megismernie a rá vonatkozó adatokat, és ezeknek az adatoknak a tartalmára kihathat. E jogszabályok betartására külön szerv felügyel (8. szakasz). A *házasságkötésre való jog*, mely házasság célja a családalapítás, az egyes államok szerinti törvények által biztosítva van, mely törvények e jog gyakorlását szabályozzák (9. szakasz). A *gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságra* vonatkozó rendelkezés értelmében e jog tartalmazza azt a szabadságot is, hogy az egyén megváltoztassa vallását és világnézetét, hogy vallását vagy világnézetét egyedül vagy másokkal nyilvánosan vagy a magánéletben kifejezésre juttassa és gyakorolja, istentisztelet, oktatás, szokás és rítus formájában. A katonai szolgálat lelkiismereti okokból való megtagadásához való jogot az egyes államok azon törvényei szerint ismerik el, amelyek e jog gyakorlását szabályozzák (10. szakasz). A *véleménykifejezésre és a tájékoztatási szabadságra* való jog szerint minden személynek jogában áll véleményének szabad kifejezése. E jog tartalmazza a véleménysszabadságot és azt a szabadságot, mely szerint a személy, *állami szerv beavatkozása nélkül, az államhatárokon való tekintet nélkül, információkhoz juthasson és információkat továbbíthasson. A médiaszabadságra és a média plurális jellegére* tekintettel kell lenni (11. szakasz, 1. és 2. bekezdés). Külön jogosultág a *gyülekezési és egyesülési szabadság*. Ennek értelmében minden személynek jogában áll, hogy a politikai, szakszervezeti és civil célokból és más területeken szabadon és békésen másokkal együtt gyülekezzen és szabadon másokhoz csatlakozzon, mely jog a személy érdekeinek oltalma végett magában foglalja szakszervezetek alapítását és az ezekhez való csatlakozást. Az uniós területen a politikai pártok hozzájárulnak az uniós polgárok véleményének kifejezésre juttatásához (12. szakasz, 1., 2. bekezdés). A *művészeti és tudományos szabadságra* való jog szerint a kutatás szabad, az akadémiai szabadság oltalmazott (13. szakasz). Az *oktatáshoz és a képzéshez* való jog szerint minden személynek jogában áll az oktatás és a képzés, a hivatás- és szakmairányú képzés, valamint továbbképzés. E jog tartalmazza a térítés nélküli kötelező oktatásban való részvételt. Az *oktatási intézmények alapításához* való jog, különös tekintettel a demokratikus alapelvekre, valamint a szülők azon jogára, hogy gyermekeik nevelése és oktatása összhangban legyen saját vallási, világnézeti és nevelési meggyőződésük biztosításának lehetőségével, az egyes államok szerinti törvényekkel szabályozzák, melyek e jogokat biztosítják (14. szakasz). A hivatás- és szakmai tevékenység szabadságára, valamint a munkára való jog azt jelenti, hogy minden személynek jogában áll a munka és az általa szabadon választott hivatás gyakorlása. Minden uniós állampolgárnak jogában áll minden tagállamban munkát vagy szolgálatot vállalni. Harmadik ország állampolgárai a tagállamok területén szabadon dolgozhatnak,

munkafeltételek tekintetében azonos jogokkal rendelkeznek, mint az uniós állampolgárok (15. szakasz). A *vállalkozói szabadságról* szóló jog a közösségi és egyes államok szerinti törvényi jogszabályok szerint elismert. (Ezen értendő az EU Bíróság állásfoglalása alapján gazdasági és üzletviteli tevékenység gyakorlásához való jog, a szerződéskötési szabadság, a szabad verseny. E jog azonban a közösségi jogszabályok és az egyes államok jogszabályainak betartása alapján érvényesíthető.) (16. szakasz) A *tulajdonhoz való jog* értelmében minden személynek jogában áll jogszerűen megszerzett tulajdonának birtoklása, használata és az azzal való rendelkezés, valamint annak öröklése. *Senki sem fosztható meg tulajdonától, akár törvénnyel előírányzott közérdek és feltételek fennforgása esetében sem, anélkül, hogy egyidejű, méltányos, a tulajdon elvesztéséért járó kártérítésben ne részesüljön.* A tulajdon használata törvénnyel szabályozható, amennyiben ez a közérdek oltalma miatt szükséges. A szellemi tulajdon védett (17. szakasz 1. és 2. bek.). A *menedékjog és menekültjog* (azilum) a menekültekről szóló genfi, 1951. július 28-i egyezményrel, valamint az 1967. január 31-i Protokollummal összhangban, valamint az Európai Közösség alapításáról szóló egyezmény értelmében szavatolva van. (Megj.: a rendelkezés az EU teljes jogú tagállamainak állampolgáraitra vonatkozik.) A *kiutasítás és kiadatás iránti védelem* értelmében tilos az állampolgárok kollektív kiutasítása. Nem utasítható ki az a személy, aki a másik államban halálbüntetés, embertelen vagy megalázó büntetés komoly kockázatának van kitéve (19. szakasz, 1. 2. bek.).

Az Egyezmény harmadik fejezete a *jog előtti egyenlőséget* szabályozza. A 20. szakasz szerint a törvény előtt minden személy egyenlő. (Az egyenlőséget mindegyik európai ország alkotmánya elismeri, így az Európai Bíróság a közösségi jog alapelveként értékeli.) A *diszkrimináció tilalma* értelmében tilos bárminemű megkülönböztetés különösen nem, faj, bőrszín, etnikai vagy szociális származás, genetikai jegyek, nyelv, vallás vagy világnézet, politikai vagy egyéb nézet, nemzeti kisebbséghez való tartozás, vagyon, születés, fogyatékoság, kor alapján. Az Európai Közösség alapításáról szóló szerződés értelmében e tilalom ki van terjesztve az állampolgárság alapján való megkülönböztetésre is (21. szakasz). Az EU tekintettel van a *kultúrák, vallások és nyelvek sokszínűségére, sokrétűségére* (22. szakasz). A férfi és a nő egyenrangú minden területen, beleértve a foglalkoztatást, a munkavégzést, a munkavégzésért járó térítést. A *gyermekek oltalma és joga* értelmében a gyermekek külön védelemben és gondoskodásban részesülnek mindaddig, amíg szükséges, szabadon kifejezhetik véleményüket és ezt a megfelelő módon a megfelelő szervek eljárásában, tekintettel érettségükre és korukra. Minden gyermekkel kapcsolatos magán- és hivatali intézkedés esetében a gyermek érdekének méltánylása elsőrangú mérlegelési mérce. Minden gyermeknek jogában áll a mindkét szülővel való rendszeres személyes kapcsolattartás, kivéve, ha ez nem szolgál a javára (24. szakasz). Az Unió tekintettel van az *idősebb személyeknek* a független élethez való jogára, és figyelemmel van a szociális és kulturális életben való részvételük biztosítására (26. szakasz). Az Unió elismeri a fogyatékos személyek igényét olyan intézkedések iránt, melyek biztosítják önállóságukat, szociális és foglalkoztatási integrációjukat és a közösségi életben való részvételüket (26. szakasz).

A negyedik fejezet a szolidaritási alapon nyújtott alapjogokat szabályozza. Ezek között elsőként szavatolt a vállalkozásban a foglalkoztatottak munkavégzésére, felkészítésére és meghallgatására való joga (27. szakasz). Minden személynek jogában áll ingyenes munkaközvetítő szolgálathoz fordulni (30. szakasz). A munkavállalónak joga van a jogalap nélküli felmondás elleni védelemre (30. szakasz), továbbá a méltányos és megfelelő (pl. egészség, munkaidő, pihenő, évi szabadság) munkafeltételekre (31. szakasz). Tilos a gyermek munkáltatása, a fiatalok pedig, akiknek engedélyezett a munkavállalás, munkahelyükön külön védelemben részesülnek, mert korosztályuknak megfelelő munkakörülmények között kell munkájukat végezni és védettek bármely kizsákmányolás ellen, figyelemmel kell lenni biztonságukra, egészségükre, testi, szellemi, szociális fejlődésükre és nevelésükre (32. szakasz). Biztosítva van a család jogi, gazdasági és szociális oltalma (33. szakasz), a szociális biztonság és támogatás (34. szakasz), az egészségvédelem (35. szakasz), a közszolgálati foglalkozások iránti hozzáférhetőség (36. szakasz). Külön jogszabály irányozza elő a fokozott környezetvédelmet (37. szakasz) és a fogyasztóvédelmet (38. szakasz).

Végül az ötödik fejezet szabályozza a *polgári jogokat*, mint az európai állampolgárok, azaz a teljes jogú tagországok állampolgárai számára biztosított lakóhelyük szerinti általános, közvetlen, szabad, titkos, aktív és passzív választói jogot (39. szakasz), valamint a lakóhely szerinti önkormányzati választói jogot (40. szakasz), a jó és helyes közigazgatáshoz való jogot (41. szakasz), az Európai Parlament, Tanács, Bizottság dokumentumaihoz lakhelyi szinten való hozzáférhetőséget (42. szakasz), helyi megbízotthoz való jogot, aki a helyi szervek visszaéléseit panaszolhatja be a polgárok bejelentései alapján a közösségi szervekhez és bírósághoz (43. szakasz). Minden teljes jogú tagország polgárának jogában áll petíciót benyújtani az Európai Parlamenthez (44. szakasz). Az uniós állampolgároknak jogában áll a tagországok területén szabadon utaznia és tartózkodnia, s harmadik országok állampolgárai, akik egy tagország területén jogszerűen tartózkodnak, szabadon utazhatnak és tartózkodhatnak (45. szakasz). Az uniós állampolgárok harmadik ország felségterületén, amelyen olyan tagország állampolgára tartózkodik, melynek mint tagországnak nincs kül- vagy konzuláris képvisellete, élvezi a másik tagország kül- vagy konzuláris képviselétének védelmét (46. szakasz).

VI.

Az alapjogok kiegészítő ismertetése az *EU jogforrási rendszerének* meghatározásával és alkalmazásával (EU Bíróság) kísérelhető meg.

Az EU jogforrási rendszere két normatípust tartalmaz. Az ún. elsődleges jogforrásokat és az ún. másodlagos vagy származtatott jogforrásokat.

Az *elsődleges jogforrásokon* az alapító a szerződéseket (egyezményeket), azok módosításait és a rájuk épülő kiegészítő szerződéseket érti. Ezeket az egyes nemzeti törvényhozások ratifikálták. Ez tekinthető az EU alkotmányjogának. (Vö.: *Jogi ismeretek*, szerk. dr. Bíró György prof., szerzők: Bíró György, Angyal Zoltán, Csákvai Györgyi, Leszkó László, Tománé Szabó Rita, Halász György, Osváth Ildikó – Novotni Kiadó, Miskolc, 2002, 435. o.). Ezek közé tartozik a fentebb ismertetett egyezmények sora: az Európai Szén-

és Acélközösséget létrehozó Párizsi Egyezmény (1951), az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Egyezmény (1957), az Európai Atomenergia Közösséget létrehozó Római Egyezmény (1957), az EU-t létrehozó Maastrichti Szerződés (1992), az Amszterdami Egyezmény (1997), a Nizzai Egyezmény (2001), valamint az EU-hoz való csatlakozási folyamatban, az EU és a csatlakozó országok közötti egyezmények: 1) a Dániával, Írországgal, Nagy-Britanniával kötött szerződések, 1972, 1973. 2) A Görögországgal kötött szerződés (1979, 1981). 3) A Spanyolországgal és Portugáliával kötött szerződés (1985, 1986). 4) Az Ausztriával, Finnországgal és Svédországgal kötött csatlakozási szerződés (1994, 1995). Ezenkívül hasonló szerződés megkötése várható többek között Magyarországgal is 2004 májusában. Nagyon fontos, mit visz ebbe a szerződésbe Magyarország. Gyakorlatilag belső harmonizált jogszabályai mellett beleviszi az összes bilaterális szerződéseit is. Ezek közé tartoznak majd a szomszédos országokkal kötött kisebbségvédelmi, de egyéb, ebből a szempontból is releváns, pl. kulturális, oktatásügyi egyezmények is. Ezért nem mindegy, hogy ezek milyen tartalmúak. Azok, amelyek már érvényben vannak és azok, amelyek nincsenek még hatályba lépítve. Ezek a bilaterális szerződések zömükben igen általános, de értelmezésük és alkalmazásuk során pontosítható és pontosítandó rendelkezések. Ismerte Romániával és Szlovákiával, nem ismerte a Jugoszláviával legújabbban (2002 decembere) kötött kisebbségvédelmi bilaterális egyezmény tartalmát, megjegyezhető, hogy nem ártott volna az absztrakt rendelkezések mellett sok kérdésben a pontosítás a magyar kisebbség javára. Mert ezek, ha nem is primáris, de szekundáris jogforrásokként fognak szerepelni az EU jogában. Sajnos, Románia a vele kötött egyezménnyel kapcsolatban számos fenntartást fogalmazott meg, ami értelmezés esetén, pl. az EU Bíróságnál, jogértelmezési aggályokat okozhat pl. e fenntartások jogérvénye tekintetében, amely jogvita adott esetben befolyásolhatja Románia EU-s csatlakozásának ütemét, amennyiben Románia ragaszkodna fenntartásaihoz. Igencsak fontos, hogy Magyarország határon túli magyarsággal kapcsolatos törvényhozása, mint belső jogforrási rendszer, mely Magyarország területén hatályosul, de kifelé ható érvénnyel, minél inkább kiteljesedjen. Mert ezek a jogszabályok mint belső nemzeti jogszabályok is a csatlakozás időpontjától az EU jogforrási rendszeréhez fognak tartozni. Erre fel kell hívni a magyar kétharmados többséggel (nemzeti minimum, belső alkotmányjogi kérdés) meghozandó belső törvényhozás figyelmét.

A *másodlagos vagy származtatott jogforrások* tulajdonképpen abban elsődlegesek (eredetiek), hogy az Európai Parlament jogalkotói tevékenységéből származnak. Csak annyiban másodlagosak, hogy valamely elsődleges jogforrásból származó jogalkotói felhatalmazás alapján születnek. Az Európai Parlament és Tanács közös vagy egyenkénti jogalkotói tevékenységéből eredően vagy közvetett alkalmazás kritériuma alapján kétféle jogforrás ismeretes: 1) a rendelet, 2) az irányelv. A közvetett alkalmazás sorába tartozik a határozat, az ajánlás és a vélemény.

A *rendelet* olyan általános hatályú jogi norma, amely minden részletében és minden tagállamban kötelező és közvetlenül alkalmazandó. Más szóval a rendelettel szabályozott jogviszonykörben nem szükséges a tagállami kiegészítő vagy részletező jogi szabályozás. A rendelet a teljes jogú tagállamok terü-

letén közvetlen alkalmazást nyer. A rendelet az EU teljes jogú tagországainak valamennyi hivatalos nyelvén jelenik meg az EK hivatalos lapjában. (Lásd: Bíró, *Jogismeretek*, op. cit. 437. o.)

Az *irányelv* olyan közösségi jogszabály, amely a tagországok számára elrendő célokat szab meg. Elveit tehát a belső (nemzeti) szabályozásnak követnie kell. Megjegyzendő, hogy az irányelvi szabályozás számos korábbi teljes jogú tagállam belső törvényhozásának harmonizációját idézte elő. Csupán példaként említhető, hogy a német Polgári Törvénykönyvet (1896) az irányelvi jog révén számos módosítás érte. Ezek közé tartoznak pl. a nők és a férfiak egyenlő bérezési feltételei azonos munkakörben. A német Btk rendelkezéseinek 2002. január 1-jén módosítása lépett hatályba. Az UNIDROIT (UNCITRAL) modelltörvényei számos területen hatnak az irányelvi jog szubszidiárius irányvétele tekintetében. Kiemelhető pl. a választott bíróságokra vonatkozó UNIDROIT modelltörvény, mely az állami bíróságok helyett, különösen a nemzetközi kereskedelmi ügyekben, az állami bíróságok hatáskörének szerződési kizárását és a választott bíróság hatáskörét irányozza elő. Jellemző, hogy a modelltörvényt mint irányadót, amely előíranyozza a belső és a nemzetközi választott bíróságok elv kiegyenlítését, 1998-tól szinte valamennyi európai állam (pl. Németország, Olaszország, Anglia, sőt sokszor Európán kívüli ország is, pl. egyes dél-amerikai államok) belső törvényhozását teljes mértékben befolyásolta. Magyarország is ezen modelltörvény szerint alkotta meg az 1994. évi választott-bírósági törvényét. Egyébként a szűkebb értelemben vett irányelv az EU parlamenti jogalkotói tevékenységébe tartozik. Az irányelv olyan általános EU-jogszabály, amelynek céljai a tagállamok saját törvényhozói (parlamenti jogalkotói) tevékenysége keretében valósul meg. Az irányelveknek ugyan nincs a tagállamok területén érvényesíthető közvetlen alkalmazhatóságuk, de bizonyos feltételekkel közvetlenül is hatályosulhatnak. Az EU Bizottság ellenőrzi, hogy a tagállamok eleget tesznek-e az irányelv sugallta jogharmonizációs kötelezettségeknek. Mulasztás esetén eljárás kezdeményezhető az Európai Bíróság előtt a tagállammal szemben. Erre már volt példa egyes teljes jogú tagországok esetében. Egyik északi tagállam ügyében 1994-ben indult eljárás az öröklési törvény tekintetében. A belső öröklési törvény megkülönböztette a házasságon kívül és a házasságon belül született gyermek apa iránti öröklési jogait. Az EU Bíróságnál eljárást indítottak az érdekeltek. A Bíróság utasította a belső törvényhozást, hogy az hangolja össze öröklési törvényét az EU azon alapjogi rendelkezéseivel, amely az ember törvény előtti jogegyenlőségét követeli meg. Az adott parlament ezen bírósági ajánlás alapján megváltoztatta öröklési törvényét. Szankció ugyan nem volt az EU Bíróság jogértelmezési eljárásában arra vonatkozólag, hogy mi lesz, ha az adott ország parlamentje nem veszi figyelembe az EU Bíróság jogértelmezési ajánlását. Ám az adott parlament az ajánlást tiszteletben tartotta. Az EU-ban ugyanis az EU Bíróság jogértelmezési ajánlásai rendkívüli autoritással bírnak. Vannak ugyanis olyan szankciók, amelyek ugyan nem az EU Bíróság állásfoglalásának közvetlen kikényszeríthetőségi lehetőségéből adódnak, de az EU-egyezmények szerinti tagállami státus helyzetére vonatkoznak. Aminek alkalmazása igen súlyos, pl. tagállami státus megszűnését vonhatja magával. A közösségi jogforrások közé sorolhatók a tagállamok közötti kétoldalú vagy többoldalú

szerződések (pl. GAT-WTO), a nemzeti bíróságoknak a közösségi joggal kapcsolatos döntései, és természetesen a fentebb említett Európai Bíróság gyakorlata is. Az EU Bíróság gyakorlata rendkívüli hatást fejtett ki a közösségi jog alakulására. Az Európai Bíróság azonban nem ismeri el a precedensi jog elméletét, vagyis korábbi döntései nem kötik, így az esetjogot mindig az új körülményekhez tudja igazítani. (Lásd: Bíró, *Jogismeretek*, Miskolc, 2002, op. cit., 439. o.).

VII.

Az EU jogalkalmazása az *Európai Bíróság* által valósul meg. A tagállamok bíróságai az EU közösségi jogának közvetlenül érvényes normáit kötelesek alkalmazni. Azért, hogy az egyes államok területén egyazon európai norma kapcsán ne legyen eltérő jogalkalmazás. Az EU jogában biztosított az ún. előzetes döntéshozatali eljárás. Ennek lényeges célja az, hogy a tagállamok bíróságai előtt a közvetlenül alkalmazott európai jog esetében az összes tagállam bírósága egységesen értelmezze a közösségi jogot. Az eljárás az Európai Bíróság és a tagállamok bíróságai közötti együttműködés lehetőségét intézményesíti, hidat ver a közösségi és a nemzeti jogok közé (Vö.: Kincses Attila, *Az előzetes döntéshozatali eljárás*, Napi Jogász, Budapest, 2002/11. sz., 3. o.). Ha az EU normáinak alkalmazása során az EU-szerződések, közösségi szervei döntésének érvénye értelmezéséről van szó, a tagállam bírósága előzetes (értelmezési) döntést kérhet a Bíróságtól, mind a primer (elsődleges), mind a szekunder (másodlagos, származtatott) EU-s jog tekintetében. Az EU Bíróság a teljes jogú tagországok egyes megküldött bíróiból áll. Eljárása szóbeli és írásbeli. A bírák háromévi mandátummal rendelkeznek. Függetlenek. Kamarákban döntenek. A felek, a tagállamok vagy más felek, ügyvédi képviselőt által adják be kérelmüket, és folytatják le a tárgyalást. Az eljárásban alkalmazható a szakértői véleményezés és a tanúk kihallgatása útján való bizonyítás. Az eljárás mind magánjogi, mind büntetőjogi jogvitákra vonatkozhat. A jogalkalmazás során számos közösségi jog kapcsán felmerülő jogvita-típus került az EU Bíróság hatáskörébe – mint pl. a tulajdonjog, a gazdasági tevékenység végzésére vonatkozó jog, a szerződés szabadsága, a lakás sérthetatlensége, a véleményszabadság, vallás- és felekezeti szabadság, egyenlő elbánás joga, házasság és család védelme. (Vö.: Borchardt, *EU- und EG Vertrag, Textfassung nach dem Vertrag von Nizza*, Budesanzeiger Verlag, Köln, 2001, 236–254. o., Kincses, op. cit., Napi Jogász, Budapest, 2002/11, 4. o.) A jogvitát kezdeményezhetik az EU-tagállamok egymás közötti vagyoni jogi pereikben. A jogvitát azonban az EU természetes és jogi személyei is kezdeményezhetik. Egyik jogvita-lehetőség a belső jogi normák összehangoltságának, harmonizált voltának kérdése, ami nem a közvetlenül alkalmazandó EU-normák, az irányelvek körében indítványozható. Ebben az esetben az EU Bíróság egyfajta alkotmánybírósági szerepkört lát el. Döntése arról szólhat, hogy egy ország belső törvényhozása nincs összhangban az EU alapjogokkal kapcsolatos normáival, vagy az irányelvi joggal. Döntése az adott ország parlamentje felé szól, mely kötelezhető a vitatott norma hatályon kívül helyezésére vagy összehangolására. (Lásd: fentebb, az öröklési jogi példát.)

B) AZ ORSZÁGHATÁRON TÚLI MAGYAR NEMZETI KISEBBSÉGI KÖZÖSSÉGEKRŐL MAGYARORSZÁG TELJES JOGÚ EU-CSATLAKOZÁSA UTÁN

Érdemes áttekinteni az EU-normák fejlődésmenetét. Az EU befelé preferenciális, kifelé viszonylag differenciális jellegű. Magyarország teljes jogú társulása is evidens, és ezt az országhatáron túli magyarság is támogatja.

A problémát Schengen képezi. Amelynek a lényege az, hogy az EU határa Szabadka felett lesz. Aki Szegedre kíván utazni, vízumot kell kiváltania (Szabadkán, az MK konzuláris képviselőtén vagy Belgrádban, a Magyar Nagykövetségen). Mégpedig kivétel nélkül mindenki.

Máris vannak jelzések, hogy a vízumkivételezettség egész Szerbiára kiterjed majd, mivel Szerbia meghirdette az EU felé való irányultságát. Hasonló a helyzet Romániával is, Románia összes állampolgára, egy-két ország kivételével, már jóval korábban szabadon utazhat a világban.

Nos hát, rajta. Szerbia összes állampolgára megkapja a vízummentességet. Ez nagy engedmény a magyar állam részéről. Ha figyelembe vesszük, hogy Szerbia és Jugoszlávia, melyet még jogutódlás révén Szerbia képvisel, felelős a magyarok kitelepítéséért (ha nem máskor, az elmúlt tíz-egynéhány évben), akkor ez igazán bőkezű engedmény. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarország menedéket adott a délszláv háború menekültjeinek. Több mint kétszázötvenezer embernek. Akiknek a zöme szerb. Az országos szerb önkormányzatnak mint jogutódnak Budapest visszaadta a szerb kulturális és civil szervezeteknek járó vagyont. Egyes szerbek ezzel sem elégedettek Budapesten, még több vagyont igényelnek vissza. Jelen pillanatban e sorok szerzője által javasolt vagyon-visszaszármaztatási törvény, melynek lényege ugyanaz: visszaadni a magyar indiduális és kollektív vagyont (állampolgárságra való tekintet nélkül), mielőtt még azt eladnák a görögöknek, még mindig tárgyalás alatt áll a tartományi kormányban.

E sorok szerzője, aki nagy tisztelője a francia alkotmány által meghirdetett tulajdontiszteletnek, ami többek között azt jelenti, hogy a tulajdon nem évül el, azon a véleményen van, hogy a magyar állam Románia, Szlovákia és Szerbia által birtokolt területein a magyar egyéneknek és kollektivitásoknak a vagyonát, beleértve a közületi, volt magyar állami vagyont is, vissza kell adni, a francia alkotmány és a francia emberi és polgári jogok nyilatkozata által, az EU alapokmányaiban is elfogadott tulajdonkontinuitás elve alapján. Azok az országok, amelyek ezt a tulajdonlást nem ismerik el, nem tartják igazán tiszteltben az EU-normákat és nem is élvezhetik, úgy mint országok, az EU anyagi és erkölcsi támogatását, függetlenül attól, hogy társult tagországok vagy netán EU-jelöltek. Szlovákia, Románia és Szerbia is tartozik a magyar vagyon visszaszármaztatásával. Szlovákia ugyan majdnem EU-tag. Románia és Szerbia pedig csak perspektivikusan. Ezen utódállamok még mindig tartoznak a francia alkotmány és epochális, univerzális jellegű, Emberi Jogi Nyilatkozat, az EU alapokmányai által is elfogadott, tulajdon-kontinuitási elvének tiszteltben tartásával. Ha másként nem, ezen országok esetleg úgy is megoldhatják e tulajdonlási kérdést, szubszidiárius módon, hogy engedélyezik a volt magyar régiók Magyarországgal való szövetségi államközösségét. Ami szerint Horvátország, Szlovákia, Vajdaság és Erdély Magyarországgal államközösségbe lép,

megtartván saját regionális törvényhozásukat, azokban a kérdésekben, amelyek kizárólag csak őket illetik meg. Ha ez megtörténne, ennek az előnye az lenne, hogy nem lenne gond a magyar állami és közösségi vagyon visszaszolgáltatásával. Amennyiben azonban erre nem kerülne sor, akkor mégiscsak a tulajdon-visszaszármaztatás dologi jog aspektusait kell majd előbb-utóbb figyelembe venni, mégpedig fokról fokra.

A REFORMKASZT ÉRDEKEI

Jasmina Čolak beszélgetése a belgrádi Jogtudományi Kar tanárával

Nálunk a többség nem azért vásárol vállalatot, hogy az ezekben folyó termelésből valósítson meg jövedelmet, hanem azért, hogy egy nap, amikor majd jobbak lesznek a feltételek, túladhasson az ilyen tőkén. Ez egy köztes szakasz, amelyet mi magunk találtunk ki, és amely legalább három-négy évvel meghosszabbítja az átalakulási folyamatot.

Fölvetődik a kérdés: vajon a tranzíció választása nálunk tényleg demokratikus döntéshozatal eredménye – tehát az átalakulást célzó irányvétel-e, vagy pedig egy olyan összeesküvés tevékenységnek az eredménye, amely kissé a proletár, vagy a burzsoá forradalom ismétlődésére hasonlít. Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában a szocializmust valóban a többség demokratikus döntésével vetették el, az átalakulást pedig egyfajta áldozatvállalásként fogadták el, mert mindenki számára világos volt, hogy nem lehet olyan politikával folytatni, amilyen a szocializmusban volt. Az országok másik csoportjában, amelyhez mi is tartozunk, a szocializmust nem demokratikus úton hagyták el. Nálunk nincs olyan kritikus tömeg, amely kimondta volna, hogy többé nem akar szocializmust. Az átalakulást nem alulról hajtják végre (ami demokratikusan természetes és olcsóbb), hanem fölülről. Attól függetlenül, hogy az átalakulás elkerülhetetlen, nálunk a többség támogatása nélkül hajtották és hajtják végre – mondta a *Danas* napilap munkatársával folytatott beszélgetés során Svetislav Taboroši, a belgrádi Jogtudományi Kar tanára. Az utolsó lehetőség, hogy megszerezzük a többség támogatását, és hogy a szocializmus drámai megrázkódtatások nélkül korszerű piaci társadalommá alakuljon át – folytatja beszélgetőtársunk –, Ante Marković kormányával és privatizációs koncepciójával volt. Azt akkor szó szerint leállították, mert a korabeli politikai elit, pártvezetőség rájött, hogy a privatizáció kiiktatja őt a színtérről. Szociológiai értelemben nekünk nincs középosztályunk, amely a demokratikus átalakulás hordozója lehetne, és ezért a tranzíció nekünk úgy tűnik, mint elsődleges felhalmozás, azaz egy új burzsoá tulajdonosi osztály kialakulása, egyidejűleg rengeteg ember elbocsátásával, utcára kerülésével, peremre szorulásával.

– *A kormány azt állítja, van programja, amely ezt nem engedi meg . . .*

– A szociális program, amellyel a kormány a munka nélkül maradó emberekén kíván segíteni, lényegében nem gazdasági program. Nekünk ugyanis foglalkoztatásra, tehát új munkahelyekre van szükségünk, nem pedig az elvesztett munkahely kompenzálására. Az a benyomásom, hogy a mi tranzíciónknak nem lesz olyan hatása, mint a közép-európai országokban, mert nincs meg a széles körű demokratikus támogatottsága. Még azok is, akik rászavaznak, titokban attól tartanak, hogy e miatt a szavazat miatt holnap elvesztik az állásukat. Még Bulgáriában és Romániában is valamivel jobb volt a helyzet, mert szilárd ígéretet kaptak, hogy az EU tagjaivá válnak, nekünk viszont senki sem garantálja, hogy valaha is bekerülünk az Európai Unióba. Kortársaink számára nem látok csélyt arra, hogy életünkben még bekerülünk a normális, demokratikus, civilizált országok társaságába.

– *Melyek a legfőbb gyengeségei az átalakulási folyamatnak nálunk?*

– A mi privatizációnknak, amely egyébként szükségszerű, van egy veszélyesen nem demokratikus menete. A vállalatokat ma aprópénzért adják el kétes származású hazai embereknek, akiknek a vagyona szintén gyanús eredetű, de úgyszintén kétséges az is, hogy egyáltalán befektetik-e a pénzüket, ahogy azt bejelentették. Megdöbbenem látom, hogy tízezer dollárért olyan létesítményt lehet vásárolni, amely 150–200 ezer dollárt ér, például a gyógyfürdő- és szállodaiparban.

A mi privatizációnk nem kötődik a termelékenység növeléséhez, a jobb minőségű döntéshozatalhoz, hanem kizárólag csak azt a funkciót látja el, hogy valamit megvegyünk, és haszonnal túladjunk rajta. A mi privatizációnknál a logika kereskedői, nem pedig termelőipari. Nálunk a többség nem azért vásárol vállalatot, hogy az ezekben folyó termelésből valósítson meg jövedelmet, hanem azért, hogy egy nap, amikor majd jobbak lesznek a feltételek, túladhasson az ilyen tőkén. Ez egy köztes szakasz, amelyet mi magunk találtunk ki, és amely legalább három-négy évvel meghosszabbítja az átalakulási folyamatot.

– *Vajon a mi átalakulásunk Dél-Európa vagy Dél-Amerika irányába vezet-e?*

– Az új tulajdonosokról nem állíthatom, hogy olyan emberek, akiknek bünyői múltjuk van, de nagyjából olyan hazai tőkére van szó, amely a Milošević-uralom elmúlt tíz évében keletkezett, részben a hiperinflációnak, a különféle formában megnyilvánuló politikai támogatásnak és más hasonlóknak köszönhetően. Ez a tőke tehát nem az egészséges konkurenciában teremtődött, hanem az államnak, a piac fogyatékoságainak köszönheti a létét. Ezért vetődik fel a kérdés, hogy ezek az emberek, akik ilyen módon tűntek fel, és akik nincsenek felkészülve a normális piaci viszonyokra, vajon lehetnek-e rátermett menedzserek. Ezek csak olyan környezetet reprodukálhatnak, amilyenben meggazdagodhattak. A kérdésére, hogy Dél-Amerika vagy pedig Dél-Európa következik-e be nálunk, azt válaszolhatom, hogy ilyesmi Dél-Amerikában történt. Egyfajta új reformkasztt áll előtünk, egy olyan kaszt, amely nem osztja a lakosság érdekeit. Persze, nem állítom, hogy az egész politikai elitnek tudatos szándéka és óhaja az ilyen magatartás. Objektíven taszították bele ebbe a helyzetbe, mert nem tudja megkapni az egészséges idegen tőke támogatását. Két évvel ezelőtt a világ sokkal többet ígért nekünk, mint amennyit adott. Ez bizonyos, viszont a világ is többet várt tőlünk. Ha egy év alatt min-

dent, amink csak van, kiárusítunk ezeknek a mi kétes hazai üzérkedőinknek, 600 millió és egymilliárd dollár közötti összeget kaphatunk érte. Ezzel szemben csupán egyetlen életképes társaság, ha bejönne az országba, évente majdnem annyit hozna, amennyit összesen nyerünk a teljes privatizációból (ott van példának az US Steel, amely megvásárolta a košicei Vasműveket). Nekünk ésszerű privatizációra volna szükségünk, amely emelné a menedzsment minőségét.

– *Hogyan tekint ön a termőföldek privatizációjára?*

– Az egyik dolog, amit viszonylag jól tettünk, hogy a termőföldeket nem adtuk el a külföldieknek. A magyarok ezt megtették, és nagyon megbánták. Felbukkan azonban a tézis, hogy a termőföldeket és az építkezési telkeket el kellene adni a külföldieknek. Ez a tézis kissé kétélű, mert a földek ára nagyon alacsony, úgyhogy a reformkaszt, amelynek igen gyakran bűnözői pedig van, igen kevés pénzért monopolistává válhatna, és nagy komplexumok felett rendelkezhetne, csupán azért, mert jugoszláv állampolgársága van. Hogy ilyen esetben jobb-e az ilyen tulajdonos, vagy pedig a külföldi – igazán nem tudom. Másrészt viszont, ha külföldieknek adnánk el a földeket, elveszítenénk az ellenőrzést egy rendkívül fontos területen, amellyel az élelmiszer-termelést biztosítjuk. A külföldieknek való hosszú távú bérbeadás valószínűleg sokkal jobb megoldás lenne, és itt egy ésszerű határidőt, mondjuk negyven vagy ötven évet kellene meghatározni.

– *Vajon a privatizációban különböző státusuk van a kis- és a nagyvállalatoknak?*

– Szerintem az apró vállalatokat el kellene adni, még ha olyan embereknek is, akik nem mutatnak fel egy magasabb szintű menedzsmentet, viszont ezt semmiképpen sem tehetjük meg az újratermelés szempontjából fontos nagyvállalatokkal. A nagy üzemek szerkezetét kell átalakítani. A stratégiai partnerekre vonatkozó ötlet nem rossz, csak a stratégiai partnereket ide kell hozni. Olyan légkört kell teremteni, hogy eljöjjenek ide. Nekünk igen rövidesen el kell adnunk a villanygazdaságot, valószínűleg a vasutat is. Ez az az út, amelyen minden ország elindult, de tartok tőle, hogy mi sem politikailag, sem gazdaságilag, sem kulturálisan nem készültünk fel egy ilyen sokkra. Ezért az elkerülhetetlennel szembeni ellenállás sokkal nagyobb lesz, mi ugyanis még nem szabadultunk meg a szocialista illúziótól. Amikor erre a szocialista illúzióra ráragasztották a nacionalista, sovíniszta elemeket, megkaptuk a nemzeti-szocialista profilt. Ez viszont arra a politikai ideológiára hasonlít, amelyet a viszonylagos múltból ismerünk. Nálunk azokból az okokból, amelyeket szociológiai problémaként jelöltem meg, mert azoknak a társadalmaknak aránylag széles körű polgári osztályuk volt, széles réteg, amely ellenezte a szocializmust, és ezért elegendő volt, hogy abban a rétegben újraéledjenek az egykori hagyományok, és nagyon kevés kellett hozzá, hogy ismét egy közép-európai polgári berendezés logikája szerint kezdjen el gondolkodni. Nálunk viszont a polgári osztályt részben megsemmisítették, részben pedig túlságosan felhígult a múlt háborúban történt óriási migrációval.

– *Milyenek az összehasonlító tapasztalatok a régió országaiban – Magyarországon, Lengyelországon, Csehországon?*

– A kétségek egyike, amellyel Lengyelország és Magyarország szembesült, az, hogy a közép- és a nagyobb vállalatokat a hazai, vagy pedig a külföldi ál-

lampolgárok vásárolják-e meg. A lengyelek a nemzeti programokat, vagyis a hazai beruházókat favorizálták, míg a magyarok a külföldi befektetőket részesítették előnyben.

A külföldi beruházók friss tőkét hoznak az országba, a hazaiak pedig a meglevő tőkét osztják fel újra. A mi koncepciónk, hogy a szürkefolyamatok, a szürkegazdaság, a bűnözési gazdaság a privatizáció által nyilvánossá válik, valamilyen elvonatkoztatott elméleti szempontból nem téves, de szociálisan elfogadhatatlan ennek a hazai tőkének az eredete miatt. Senki sem fogadhatja el, hogy vállalatának most olyan valaki legyen a tulajdonosa, akiről tudja, mi-féle. Nagy fenntartással vagyok az iránt, hogy vajon jobb minőségű menedzsment alakul-e ki azoknál a vállalatoknál, amelyeknek ilyen emberek a tulajdonosai. Amikor a hazai tőkéről beszélünk, egyetérték azzal, hogy ugyanolyan mértékű erkölcsi elmarasztalással találkozunk, ha a vállalatot a volt szocialista igazgatóknak adják, mint akkor, ha valamilyen tolvajoknak. A külföldieknek valószínűleg nem lennének nagy ambícióik, hogy rögtön megjelenjenek a kis-vállalatokban folyó termelésben. Tőlük inkább az várható, hogy a kereskedelembe vonulnak be, és olyan tevékenységekbe, amelyek kevésbé kötik le a tőkét, vagyis nagy tőkét igényelnek, de kevésbé tartósan kötik le. A logika szerint a külföldi tőke szívesebben lesz jelen a képviselőkben, a kereskedelemben és üzleti vállalkozásokban.

Az igazi kérdés azonban az, hogy a külföldi tőke bevonulhat-e a nagyvállalatokba. A Zastavával kötött szerződés meglehetősen homályos, de a Zastavának csak akkor van esélye, ha valamelyik nagy európai társaság termelőüzemévé válik. Még a románoknak is sikerült konszolidálniuk a híres Daciájukat, pedig az teljes fiasco volt. Ha a Renault megtehetette ezt Romániában, akkor egészen biztos, hogy nálunk is megteheti ezt akár a Renault, akár valamelyik másik, hiszen nálunk megvannak az ipari hagyományok, amelyek nagyobbak és a technológia is magasabb szinten áll, mint amott. Minden arra vezethető vissza, hogy milyen a politikai marketingünk. Az átalakulás sikere lényegében attól függ, milyen képet tudunk magunkról felmutatni a világnak. Ha a világ olyan képet kap rólunk, hogy ez egy korrumpált ország, amelyben állandóak a zavargások, ahol gyilkosságok történnek, ahol senki sincs biztonságban, s a különféle frakciók miatt a rendőrségnek igen meghatározatlan szerepe van a társadalomban, akkor ez a világ nem fog bennünket elfogadni. A világra nekünk sokkal nagyobb szükségünk van, mint amennyire mi kellünk a világnak, és ez az, amit mi nem tudunk felfogni. Itt a jelentőségnek egy szörnyű aszimmetriáját látjuk. Európa nyugodtan megkerülheti ezt a mi térségünket, s Románián és Bulgárián haladhat át, ahol megvannak az alternatív irányok. Bennünket és Albániát valószínűleg elszigetelten hagynak. A tranzíció problémája sokkal inkább a fejünkben, a szokásainkban és az álláspontjainkban található, amelyek ellenzik az átalakulást.

– *Hogyan tovább?*

– A privatizáció egész logikája abból áll, hogy növelni kell a menedzsment szintjét, tehát a döntéshozatal minőségét, és hogy a vállalat korszerű piaci szubjektumként kezdjen működni. Nálunk megvan az emberek két kategóriája, akik ezt képesek megvalósítani, ezek pedig a rátermett volt igazgatók, valamint a szürkegazdaságban kifejlődött új réteg. Az előzőek lehetővé tették, hogy a vállalatok, még ha a rendszerbeli kedvezmények segítségével is, túléljék

a válságokat, és ezek mégiscsak összehasonlíthatatlanul minőségesebb menedzserek azoknál, akik kizárólag a volt rendszer bűnözői ügyleteiben nőttek fel.

Ami a nagyvállalatokat illeti, ezeknél a tőke erősítésére van szükség, mert ezeknek a vállalatoknak rettenetes technológiai és pénzügyi gondjaik vannak, és nagyobb pénzügyi injekciók nélkül nem képesek működőképessé válni.

A nagy társaságok ezt viszonylag könnyen biztosíthatják, de attól tartanak, hogy kompromittálódhatnak, ha velünk kötnek szerződéseket.

A külföldi beruházók összehasonlíthatatlanul szükségesebbek, mint gondolnánk, és talán valamilyen külön intézkedésekkel kellene ösztönöznünk őket, hogy hozzánk jöjjenek. A kormány hatályos modelljénél talán hasznosabb lenne egy neoliberais változat, hogy a részvényeket nagy engedménnyel adnák a hazai polgároknak, ők pedig utána a tőzsdén annak adnák el, aki ezeket kívánja megvenni. Ez a részvényt piac csődjéhez vezetne, ám valószínűleg már a második körben a külföldi beruházókhoz jutnának a részvények, akik ezeket rendszeren a tőzsdén vásárolnák meg, és érdekeltté válnának abban, hogy bejussanak a mi piacunkra, az általuk megszokott feltételekkel. A külföldi beruházó nem szokta meg, hogy a kormány beleegyezését kérje ahhoz, hogy a piacra jusson. Az ő logikája az, hogy részvényt vásároljon, átvegye a társaságot, tulajdonossá váljék, nem pedig az, hogy az állammal üzleteljen. A külföldi beruházó az államot nem partnernek, hanem kezesnek akarja, és ez a fő hibája a konstruktív modellnek a mi privatizációnkban, amikor a külföldiekről van szó.

A hazai állampolgárságú tulajdonosok tekintetében az egyik gond az, hogy a volt igazgatók tagjai voltak egy establishment-nek, és ilyen státuszban politikai és rendszerbeli kiváltságokat élveztek. Ha megengedjük, hogy az ilyen igazgatók tulajdonosokká váljanak, biztos vagyok benne, hogy ez morálisan nem lehet teljesen igazolható, viszont az alternatíva az, hogy akkor azokból lesznek vállalatigazgatók, akik erkölcsileg még kevésbé elfogadhatóak a társadalom számára. Én a kisebb baj változatát szorgalmazom, és nyíltan megmondom, hogy a volt igazgatók jó része, különösen az, amely a Milošević előtti korszakból való, igen felelősen és színvonalasan végezte a munkáját. Nálunk megvoltak a piaci feltételek, amelyek igenis közel álltak az EU-ban akkor érvényes feltételekhez, és úgy vélem, olyan káderállományunk volt, amelyet fel kell használnunk. Nem jó, hogy erre a belső technokrata rétegre a tranzícióban egyáltalán nem számítunk. Ezek olyan emberek, akik elmenekültek az országból, vagy pedig kizárták őket a közéletből. Belőlük menedzserek és tulajdonosok is válhatnak bizonyos kedvezmények alapján. Mondjuk, ilyen könnyítés lehetne, hogy a társaság jövedelméből részletekben fizetnék ki a tőkét. Ez jobb megoldás és produktívabb, mert a tulajdonos érdekelt abban, hogy jól gazdálkodjék a vállalatával, és kifizethesse a részleteket. A jelenlegi beruházóknak nincs ilyen indítékuk. Ezeknek a beruházóknak a többsége csak tovább akar adni a vállalatot. A részvényeseknél az emberek többsége nem az illető szakmából való. Ez is mutatja, hogy nincs technológiai kapcsolatuk magával a folyamattal, és csak kereskedelmi műveletekkel akarnak irányítani, nem pedig tőkehalmozással. Ilyen stratégiával, amely nálunk jelenleg meghatározó, a privatizáció befejeztével szörnyű visszaesés következik majd be.

KARTAG Nándor fordítása

BEVEZETŐ

A Kiss Lajos Néprajzi Társaság és a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ *XII. Néprajzi Tanácskozásának* központi témája *A szemverés hiedelemvilága* volt. A témakör bővebb feldolgozását a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszába gyűjtött anyag alapján Papp Árpád, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság elnöke javasolta. Rendezvényünket a program szerint tizenöt előadó részvételével 2002. június 29-én a Városi Múzeumban tartottuk meg.

A résztvevőket Juhász Attila, Zenta város polgármestere, a két szervező intézmény, a szabadkai székhelyű Kiss Lajos Néprajzi Társaság és a Thurzó Lajos Közművelődési Központ nevében *Papp Árpád* és *Nagy Abonyi Ágnes* köszöntötték.

Banó István folklórkutatóra, az egykori zentai középiskolai tanárra emlékeztünk *Tripolsky Géza* összefoglalójával. Sajnos ezen a tanácskozáson hangzott el *Tripolsky Géza* művelődéstörténész, nyugalmazott múzeumigazgató utolsó néprajzi előadása. Rendezvényünket követő négy hónap után búcsú nélkül távozott közülünk nagyra becsült kollégánk, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság tiszteletre méltó tagja, ezért most fájó szívvel reá is emlékezünk. Nyugodjon békében!

XII. Néprajzi Tanácskozásunk az egyik legáltalánosabban elterjedt hiedelemről, a szemverésről szólt. A néphit, a népi hiedelmek kutatásában nálunk, a Vajdaságban *Jung Károly* végzett úttörő munkát. Jung Károly könyvei közül ki kell emelnünk néhányat, amelyek a vajdasági néprajzon kívül az egyetemes magyar néprajzkutatásban is nélkülözhetetlen szakirodalomként szolgálnak: *Táltosok, ördögök, garabonciások, Újvidék*, 1985; *Hiedelemmondák és hiedelmek, Újvidék*, 1990. Az utóbbiban a természetfölötti erővel rendelkező lényekről írt fejezetben ezt olvashatjuk: „A népi hiedelemvilág boszorkányának tevékenységében az egyik központi helyet az ember elleni tettei képezik. A legtöbb boszorkánnyal kapcsolatos hiedelemmonda valamilyen embernek okozott kárt, rontást, nyomkodást, betegségokozást mond el.” Jung Károly szerint a szemmel verni tudók, más terminológia szerint az igézők természetfeletti képességgel rendelkeznek anélkül, hogy ezeknek a személyeknek külön nevük lenne a magyar nép hiedelemvilágában. A rontással kapcsolatos új kutatásokról is azt gondoltuk, hogy a rontó személyekre és a cselekedeteikre vonatkozhatnak leginkább. Reméltük, hogy előbukkannak hagyományos for-

mában élő ráolvasó szövegek, amelyek betegségre vagy szerelmi rontás feloldására vonatkoztak.

Tanácskozásunk célja egyrészt a téma mind szerteágazóbb körüljárása és a friss gyűjtések anyagából készített új kutatási beszámolók bemutatása.

Többféle nemzetiségű előadókat kértünk fel, hogy tolmácsolják a környezetükben sokszor még ma is fellelhető szokásokat. Ezúttal nemzetközi szintűre szeretnénk volna emelni rendezvényünket. Sajnos nem minden előadó tett eleget meghívásunknak, így pl. szlovén kollégánk sem, de a közönség hallhatott magyar, szláv, szerb, bunyevác, romániai, olasz hiedelmekről is.

Tanácskozásunk előadásait az alábbi szempontok szerint rendszereztük: 1. Elméleti megközelítés és a módszertan; 2. A nemzetek és nemzetiségek szemveréssel kapcsolatos kutatásainak eredményei; 3. A külföldi kutatások; 4. A vajdasági magyar esettanulmányok, kutatási beszámolók; 5. A néprajz társtudományágainak tárgyköréből való előadások, illetve a szemverés témakörét periferiálisan érintő tanulmányok.

IGÉZET, SZEMVERÉS: A NÉZÉSSSEL VALÓ RONTÁS HIEDELMEI ÉS RÍTUSAI

A nézéssel való rontás, legközelebbi nevein szemverés vagy igézet, igézés, a Föld igen sok népénél ismert, nagy elterjedtségű kulturális jelenség. Indoeurópai és sémi népek, egyiptomiak, görögök és rómaiak történeti-régészeti, illetve irodalmi emlékei, a biblia utalásai vallanak korai meglétére az Óvilágban; legkorábbi ismert – több mint ötezer évvel ezelőtti – említéseire sumér varázsszövegekben¹ leltek rá. A keresztény, zsidó és mohamedán emlékek folyamatosága nem szakad meg a késő ókortól a mai Európáig vagy Elő-Ázsiáig, Észak-Afrikáig. A Föld egyre nagyobb térségeit behálózó kutatások a 20. század második felére világossá tették, hogy az igézéssel való rontás korántsem egyetemes sajátsága az emberiségnek. A John M. Robert² vizsgálta 186 kultúrának csak 36%-ában van jelen; máshol viszont – nagy területeken – látszólag hasonló társadalmi és kulturális körülmények között nyoma sincs; úgy látszik elsőrendűen az Óvilág indoeurópai és sémi nyelveket beszélő népességeinek a sajátja.³

Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni a jelenségnek az eddigi kutatás alapján legjellemzőbb vonásait. A legjobban ismert magyar vonatkozásokra sarkítok, gazdag adatbázisom alapján⁴, de meggyőződésem, hogy a jelentés, funkció, használata, eredet egy fontos kérdése sem oldható meg, ha csak egyetlen nép kultúráját vizsgáljuk. Fontosnak látszik az egyedi sajátságok, az egy-egy helyi kultúrához kötődő vonások mellett az általános jelenségek vizsgálata is; úgy tűnik, a jelenség lényege csak nagytáji kulturális variánsainak együttes vizsgálatával ragadható meg. Nem maradhatnak el például a fent említett elterjedési képből következő tanulságok. A jelenséget értelmezni kívánók joggal voltak kíváncsiak, miféle közös kulturális, netalán társadalmi-gazdasági jellemzői vannak éppen ezen észak-afrikai, délnyugat-ázsiai és európai népeknek – amelyek hiányoznak az Újvilágban vagy az Óvilág keleti, déli területein. A lehetséges magyarázatoknak az is fontos előfeltétele, hogy lássuk, milyen más, hasonló funkciókat betöltő mentális rendszerek léteznek a szemverésben hívó és rítusait gyakorló társadalmakban, és ezek mellett és hiányában mi az igézet szerepe.

Ami az eddigi kutatás fő csomópontjait illeti, esetleírásokkal, esettanulmányokkal és összefoglaló áttekintésekkel egyaránt rendelkezünk. Az első komoly európai kutatásokról az ókori-középkori hagyományok vizsgálatán alapuló kultúrtörténeti-vallástörténeti jellegű publikációk adnak hírt⁵, ez a múlt

század egész folyamán jelen van, különösen a héber vagy arab adalékok vonatkozásában⁶, vagy Meisen két, ókori–kora középkori, illetőleg későközépkori–újkori összefoglalásában⁷, amelyekben a szemmel ártást a szóval és érintéssel való rontás kontextusában is vizsgálja. Az átfogó áttekintések közül a legelső Otto Jahn 1855-ös tanulmánya, a legadatgazdagabbak S. Seligmann tanulmányai⁸, de fontos Hovorka és Kronfeld nagy népi gyógyászati áttekintésének szemverés-fejezete is.⁹ Seligmann szemorvosként jutott el az igézet etnomedicinai szempontú áttekintéséhez, az utána következő kutatásokban megjelennek a pszichológiai, mélypszichológiai és újabban a szociálpszichológiai vizsgálatok.¹⁰ A múlt század közepétől számottevő néprajzi vizsgálatokat főleg esettanulmányok képviselik, amelyek egy-egy táj vagy nép, népcsoport szemverés-hiedelmeit mutatják be, illetve valamilyen szinten értelmezik, elsősorban Európából és a Közel-Keletről.¹¹ A legújabbak sorában meg kell említeni az Alan Dundes, illetve Clarence Maloney szerkesztette két tanulmánykötetet¹², amelyek többféle megközelítésű értelmezési kísérleteket is tartalmaznak. Európában és a Közel-Keleten, de különösen az igézet legintenzívebb mediterrán elterjedési területén az igézet-képzetekről és rítusokról szóló leírások általában minden részletesebb néphit-monográfiában, kisgyermekkel kapcsolatos szokások leírásában, vagy népi gyógyászat-, illetve ráolvasás-összefoglalásban kapnak egy-egy részfejezetet.¹³ Magyar vonatkozásban nincs átfogó, a felszíni struktúrájánál, illetve a folklór-vonatkozásoknál (például a ráolvasás-szövegek történeti kapcsolatainál¹⁴) egyébre kiterjedő tanulmány, noha a magyarság nagy részének gyakorlatában még ma is élő elhárító és gyógyító gyakorlat nagyon is kínálná magát egy teljes áttekintésre. Szerencsére rendelkezünk részletes helyi leírásokkal, amelyek általában a még élő gyakorlatot regisztrálták.¹⁵ A néphit-archívumunkban összegyűlt nagyszámú adat, kiegészítve az európai és közel-keleti adatközlések, esettanulmányok adalékaival, ha teljes összefoglalásra nem is, de egy jövőbeni részletes vizsgálatot körvonalazó és buzdító áttekintésre elegendőnek látszanak. Egy ilyen áttekintés következik az alábbiakban.

A szemverés vagy igézet legáltalánosabban nézéssel való rontásként határozható meg; ami egyben csapásmagvarázó és sajátos diagnosztizáló/gyógyító eljárásoknak talajt adó hiedelemrendszer. Kezdetről fogva hangsúlyozták a kutatások vele kapcsolatban az irigység pszichikai szerepét: a szép, egészséges, értékes dolgok megkínánása nyer a rontó nézésben, szavakban valódi vagy szimbolikus kifejezést. Hogy a sokfelé ágazó kutatások még mindig nem tudtak egyértelmű választ adni arra, hogy voltaképpen mi a nézéssel való rontás lényege, az, úgy vélem, arra vall, hogy e meghatározás kevés; a szemverés nemcsak „szemmel rontás és gyógyítás”, hanem valami ennél több is, amit sajátos funkciója, kulturális és társadalmi kontextusa ad hozzá. Számos helyi variációja pedig, úgy látszik, azáltal jön létre, hogy más-más sajátos-egydi viszonyban lehet a rontás más fajtáival, például a beszéddel való rontással, a tárgyakkal, mozdulatokkal véghezvitt fekete mágiaival, vagy a boszorkányságnak nevezett, okkult úton való rontással.

Önmagában mind a nézés, mind a rontás hiedelem-kontextusa nagyobb kiterjedésű a szemverés által lefedett területnél: az igézőnek tartott erős, különleges, irigy stb. nézésnek nemcsak rontó szerepe van – vö. a megigéz szó ambivalens jelentését: „nézéssel ront” és „megbűvöl”, „elvarázsol”. (Azonos a

helyzet a latin *fascinatio* szóval és neolatin lezármazottaival, amelyek az újkorban a szemverés és a bűvölet, varázslat terminusaként használatosak, de ugyanígy a szláv urok, uroki és hasonló terminusok mai jelentését is e kettősségben adják meg a szótárak.) Másrészt a szemverés hiedelem- és rítuskomplexumának egyes elemei túlterjednek a szemmel való rontás körén, és emellett a negatív mágia előbb említett egyéb megnyilvánulásaira is vonatkoztatnak. Ennek legszemléletesebb példája a szemverés terminológiájának érdekes kettőssége: a magyar és több más európai nyelv a szemmel rontást a szóval rontás terminusaival is jelöli. Nézzük tehát először a terminológiát, amely sok mindent elárul a szemverés működéséről, hiedelemrendszerbeli szerepéről, kapcsolatairól a magyarban, csakúgy, mint sok más európai nyelvben. Foghíjas adatainkból a megnevezés különböző elvei szerint a következő csoportok rajzolódnak ki:¹⁶

a) A szemmel, nézéssel kapcsolatos terminológia egyik fajtáját jelentik a „rossz szem”, „rossz nézés/pillantás” jelentésű szavak: olasz *malocchio*, francia *mauvais oeil*, szerb és horvát *zle oči*, német *böser Blick*, angol *evil eye*; több arab népnél, valamint Iránban egyszerűen „szem” vagy „keskeny szem”, „pillantás”, „sebező szem”, „rossz szem”. A magyar nyelvben is használatosak a szemverés kontextusában a rossz nézés, rosszul néz/nézett, rossz szeme van kifejezések, de ezek a szemverés par excellence terminusaként nem ismertek.

b) A dob, vet, üt, esik szavakkal összefüggő terminusok arra az elképzelésre vallanak, mely szerint valamilyen fizikai dolog árad, tör ki a szemből. Ilyen a délolasz *jettatura* (*jettatore* = dobni, vetni) magyar szemmel ver (a középső és nyugati területeken), szemrülésés (északnyugaton), szemtől jövés (*Ipoly mente*) terminus is. A „megakad a szeme” (a szemverés ellen felkötött piros szalagon) kifejezés is valami ilyesmit fejez ki. Ide tartozik a *to cast the evil eye* angol kifejezés is. E terminus az észak-európai boszorkánylövessel, illetve a nordikus *sending* elképzelésével társítja a szemverést, amennyiben mindkét esetben testbe „küldött” dologról illetve rontó tárgyról van szó. Ezt a tárgyat lehet irigy gondolattal, szóval, szemmel – vagy akár nyállal is – küldeni.¹⁷

A terminusok e két csoportjának dominanciája azok igazát támogatja, akik az igézet lényegének meghatározásakor fontos tényezőnek tartják a szem/nézés inherens pszichikai, fiziológiai erejét, „sugárzását”¹⁸ (attól függetlenül, hogy önmagában nem bizonyult elégségesnek ez a magyarázat).

c) Sok helyütt ismertek általános, rontást jelentő kifejezések, amelyekkel adott esetben a szemverést is (vagy csak azt) nevezik meg: a német *Verhexen*, több délszláv nyelvben: urok (és a nőnemű *uročica*), uroki. A beszéddel rontást (is) jelentős terminusok közül a magyar nyelvben eredetileg szómágiát jelent a magyar nyelvterület keleti felén és a Délnyugat-Dunántúlon használt igézet, igézés (eredetileg: *ige* = beszéd), vagy a Zoborvidéken a szemverésre használt szólítás, a Győr, Vas, Sopron megyékben használt megszólás.¹⁹ Hasonlóképpen: a német *Verschreien*, *Beschreien*, *Verrufen*, *Berufen*, *Besprechen*, *Übersprechen* egyként lehet „szóval ártás” vagy „szemverés”. Ide tartozik a számos finn „szóval való rontás”-t jelölő terminus is, valamint az olasz *malalingua* (‘gonosz nyelv’). A ma szemverést is, vagy csak szemverést jelentő görög *baszkania*, *vaszkania*, latin *fascinum*, francia, olasz, spanyol, portugál („szemverés”, „megigézés”, „bűvölet”, „varázslás” értelemben használt) *fascination*, *fascinazione*, *fascinacion* stb. eredetileg a „beszélni, beszéd” (illetve

„gonosz beszéd”, „rágalmazás”) szóval függ össze. Mindeme kettős jelentésű terminusok általában azonos betegségekre, kórokra, diagnózisra, gyógy módra vonatkoznak. Már az első komoly szemveréssel foglalkozó tanulmány felhívta a figyelmet a szemmel és szóval rontás szoros kapcsolatára, az azonos szerepre, és közös védekezési módokra.²⁰ Ugyane kapcsolatra vallanak a dicsérettel történő rontásra utaló igézet-terminusok. Nálunk is vannak kimondottan „dicséret”-et jelentő kifejezések; ilyen például a Kárpátalján ismert megajgat (dicsérés során, pl. „jaj, de szép vagy”), vagy az igézet szinonimájaként használt megdicsér.

KIT, MIT LEHET MEGIGÉZNI?

Ebben nagy az egyöntetűség az igézet egész elterjedési területén: embert, állatot, tárgyat, műveleteket, cselekvéseket egyaránt meg lehet nézéssel rontani, bár az arányok többnyire a kisgyermek és fiatal állatok javára tolnak el. A szépség, fiatalság fontos szempont: tehát például egy egészséges, jól fejlett újszülött, vagy egy mutatós kiscsikó mindenütt sokkal több veszélynek van kitéve, mint egy csúnya öregember vagy egy rusnya gebe. Fontos közös tényező a tehén, tej és a velük kapcsolatos tevékenység is: a kisborjú, a köpülés, valamint a tejtermékek általánosan ki vannak téve az irigy szemek rontásának. A többi állatfajta preferenciája területenként változhat. A ló (csikó) veszélyeztetettsége is igen elterjedt (a magyarságnál is), de például a disznó, baromfi csak némely közép-európai országban látszik gyakorinak, a teve pedig természetesen csak észak-afrikai, elő-ázsiai elterjedési területén. A kecske és a juh is megverhető szemmel Európa nagy részén. Szórványos adatok az egész területről vannak arra is, hogy a gabona kiszáradhat, virág elhervadhat, ha megigézik; a gyümölcsfa kiszáradása a Mediterráneum területén látszik gyakoribb-nak. Arról, hogy hol milyen élettelen tárgyakat lehet megigézni, az adataink szórványos és heterogén volta következtében nincs pontos képünk (van adat például ház összedönthetőségére nézéssel Indiából és Romániából). Gyakori a kenyérsütés, kovászolás szemmel verése, viszont igen ritka a vadászat, halászat műveleteivel kapcsolatos igézet (ez utóbbiakra szórványos magyar adatok is vannak). Változatos sora fordul elő még a néhány adattal képviselt gazdasági, háztartási műveleteknek: így például sörfőzésnek, fonásnak, szövésnek.

A szemverés egész területén általános sajátosság az, hogy az emberi élet átmeneti, liminális vagy kezdő állapotai az egyént a szemverés lehetőségének teszik ki: kockázatos a helyzete a gyermekágyas anyának, a keresztleetlen újszülöttnak, szoptató anyának, jegyespárnak, az „első” eseményeknek, a fontos műveletek kezdetének. (Ez párhuzamos bizonyos démonok támadásának, valamint a rontás egyéb formáinak a megjelenésével ezekben a helyzetekben.)

CSAPÁSMAGYARÁZAT, TÜNETEK

A szemverés hatása leginkább jellegzetes tüneteken keresztül fogható meg. Ezek általában hirtelen jelentkeznek, a fenti célszemélyek és céltárgyak váratlan elromlásában nyilvánulnak meg: a tehén, a szoptató anya nem ad tejet, a férfi impotens lesz, a csecsemő erősen, csillapíthatatlanul sír, hasmenéses, étvágytalan, elfonnyad, a gyümölcsfa kiszárad, ritkán a gabona is elpusztul. Hiá-

nyos adattárunkból úgy tűnik, hogy voltaképpen minden gyorsan fellépő emberi vagy állati betegséget, illetve váratlan, megmagyarázhatatlan halált tulajdoníthatnak szemverés hatásának, így előfordul szívpanasz, hirtelen lelki zavar, bénulás, bármilyen testrész hirtelen fájdalma, váratlan halál.

A bőségesen rendelkezésemre álló magyar adatokból és kisebb számú közép–délkelet-európai dokumentumból az szűrhető le, hogy a felnőtt emberek leggyakoribb ígézzel asszociált tünete legalábbis e térségben az erős, hirtelen fejfájás, a csecsemőkkel, kisgyerekekkel kapcsolatban pedig vezető tünetegyüttes az erős sírás, álmatlanság és a hányás-hasmenés, valamint – az utóbbiakkal racionális alapon is társítható – kiszáradás. Az „első” ismert, 4. ezredbeli sumér szemverési adat is kiszáradásról szól, amelyet a gonosz szem okoz:

*... a gonosz szem, amely árt az embernek, az ad-gir.
A mennyhez közelített, és a zivatar nem küldött esőt;
a földhöz közelített, és az új növényzet nem sarjadt ki . . .*²¹

Egy magyar példa, amely szintén a kiszáradást hangsúlyozza:

Az ígezett fa kiszárad vagy elhasad. Az embernél, ha nem vetnek vizet, főleg a fiataloknál van ez, sehol megnyugodni nem tud. Szárad el, úgy fogy el, csik össze.²²

A kiszáradás, tej elapadása, impotencia mint nagy térségben vezető tünetek hívták fel az ígélet kutatóinak figyelmét az orvoslás testnedvekkel, vérrel kapcsolatos humorális patológiai szemléletére, amely szerint, ahogy Oláh Andor megfogalmazza, az egészség alapja a jó vér, a betegség oka a rossz vér vagy más rossz nedv felszaporodása.²³ Késő ókori orvosi és etikai teóriák²⁴ az élet alapját a testnedvekben (vér, anyatej, semen) látták; a folyadék távozása a testből a vértől, tápláléktól, szexualitástól – az élettől – fosztja meg a testet, amely kiaszott, száraz „halott” lesz. Dundes dolgozta ki legrészletesebben a nedvtan szemverésre alkalmazott elméletét: szerinte az élettől testnedvek elvétele, a megcélzott személy vagy tárgy kiszikkasztása a szemverés fő hatása; a nedves–száraz/élet–halál oppozíció alapvető a szemverés-komplexum indoeurópai és szemita elterjedési területén.²⁵ Érvélese meggyőző (ez utóbbi tény kivételével, ugyanis ez az oppozíció mindenütt alapvető); az igazát támogató példákat – mint látni fogjuk – szinte korlátlanul lehet szaporítani.

A tünetek egyöntetűsége mellett nagy eltéréseket látunk abban a tekintetben, hogy a rontó nézés mint csapásmagyarázat mennyire intenzív, milyen nagy területét fogja át a mindennapi életnek. Dél- és Délkelet-Európában, valamint az észak-afrikai, elő-ázsiai arab, zsidó, török népeknél szinte vezető kóroknak látszik az ígélet, Európa többi részén, legalábbis a közelmúltban, már kissé alárendeltebb szerepet kapott. A mediterrán Európában igen sokféle tárgy, folyamat, a mindennapi élet változatos szeletei tartoznak a szemverésképzetek és -rítusok hatókörébe. Ha például Nápolyban egy jettatore (ígésző szemű ember) belép a szobába, a gyerek azonnal megbetegszik, ezen kívül az éppen kártmányozók szerencséje megfordul, a palackok eltörnek, a leves kiömlik. Pitrè dél-itáliai leírásai szerint a lovak megbokrosodnak, a kocsi felborul, elmegy a hangja a felolvasó vagy éneklő személynek, a bírósági tárgyalás rossz irányt vesz. Máskor a templomban leesnek a gyertyák az oltárról, tüzet fog az oltárdísz, mert jelen van a misén egy jettatore.²⁶

Míg az ember vagy állat váratlan megbetegedése az őt meglátó, ránéző egyén szemének inherens hatóerejével asszociálható, a mindennapi folyamatok, a háznép általános szerencsétlensége a tekintettel is kifejeződő irigység szerepét hangsúlyozza. Ezt erősítik Pitre azon adatai is, amelyek szerint nem kell igéző szemű emberrel szemtől-szembe találkozni ahhoz, hogy az irigvelt gazdag ház elszegényedjen, a virágzó család betegeskedni kezdjen, a hanyatlás útjára lépjen. Európa más helyein viszont például az átok alatt levő családok helyzete lehet hasonló, megint másutt az ördögi vagy halotti megszállottság következtében hanyatlik a család, legáltalánosabban pedig (legalábbis Közép-Európában) boszorkány rontásának a folyamánya ez. Mint még alább visszatérünk erre, ez a szemverés és boszorkányság egyik fontos közös tényezője. Ami pedig a váratlan betegség-tüneteket illeti, ezek egy részével kapcsolatban is elmondhatjuk, hogy a boszorkányság is szerepet kap ugyane területeken, mint csapásmagyarázó elv. A szemmel való rontás (ahogy a szóval való rontás, az átok is) Európa több pontján sokszor egybeesik a rontás egyéb fajtáival, illetve a boszorkánysággal. A németeknél például az érintéssel, megszólással, nézéssel való rontás tünetei bármely módszer esetén azonosak lehetnek: sír a gyerek, nem szopik, hasmenése van.²⁷ Vagy a skótoknál: aki elvisz a tejből, tejtermékből, rajta keresztül megronthatja az egészséget – mindez tárgyakkal végzett pars pro toto mágia, mégis, rontásnak, boszorkány tevékenységének, valamint szemverésnek egyaránt tarthatják.²⁸ Az erős fejfájás és a kiszáradásos tünetek – úgy látszik – sajátosabban az igézethez kötődnek, mint például a mozgásszervi betegségek, amelyek inkább a boszorkányrontás, vagy a tündérek „büntetésének” hatókörébe tartoznak²⁹ (a fejfájás viszont az ortodox Kelet-Európában az ördögi és halotti megszállottságnak is egyik vezető tünete³⁰). Ugyancsak a mozgásszervi betegségeket illetően a Balkánon erősen bekerülnek a képbe a tündérek is, mint démonikus betegségek okozói. A hirtelen jött bénaság például a Balkán majd minden népénél sajátos, a tabusértések büntetéséért járó „tündérbetegség”.³¹ Tehát a „szemverés mint csapásmagyarázat” kérdése kapcsán az átok, rontás, boszorkányság és a különböző betegségek okozói démonok, halottak képzeletével való érintkezést, illetve sokszor átfedést, egybeesést kell hangsúlyoznunk.

KI VER SZEMMEL ÉS MIÉRT?

Az igézet – adatainkból úgy látszik, talán ismertségének egész területén – lehet szándékos vagy akaratlan. A nézéssel való, rossz szándék nélküli, mintegy véletlen ártás magyar adataink szerint éppúgy, mint szórványosabb külföldi adalékaink tanúsága szerint a veleszületett ártó szem hiedelmeihez társul: testi sajátság, hogy valakinek „erős a nézése”, „rossz a nézése”. Az igéző nézésre predesztináló születési sajátságokat illetően a szemverés egész területén ismert nézet, hogy van aki ártó szemmel születik, bármely közelebbi ismérv nélkül. Ezek a közösségek „ártatlan” igézői. Álljon itt egy magyar adat, amelyből világos a „szándéktalan” szemverés – mint vele született adottság – hiedelme és ennek szerepe a mindennapi érintkezésben:

„... Én csak arról tapasztaltam, ha egy bubát megnéztem, olyan szív-fájdalmam volt, olyan szúrást éreztem a szívemben, s az a gyermek beteg lett. S akkor tudtam meg, hogy körülbelül velem milyen baj van.”³²

Európa hiedelemrendszerei igen gazdagok a különleges képességű egyének, „tudósok” születési adottságaira vonatkozó nézetekben, ezek közt is, bár kis súllyal, helyet kap a szemmel verés képessége is. Két leggyakoribb vonás e téren a kétszer elválasztottaknak úgy látszik, egész Európában – Svédországtól Macedóniáig – ver a szemük. Ez beleillik a Róheim által fölvetett Dundes által továbbfejlesztett mélypszichológiai genitáliák/mellek/szem azonosítás gondolatkörébe³³, amelyre még a „magyarázatok” kapcsán visszatérünk. Másrészt a kétszer elválasztás a werwolf-lények attribútumai közt is megjelenik, mint e „kettős” (emberi és démoni) lények inherens, veleszületett démoni képességeinek jele. Ugyanebben a kontextusban előfordul még az a nézet, hogy a hetedik gyerek, a lábbal előre született csecsemő vagy a burokban született tud majd felnővén szemmel verni: mindezek werwolf-hiedelmek, egyúttal látó-sajátságok is Európa majd egészén.³⁴ Ezek után nem véletlen, hogy a skótoknál, íreknél a szemverés képessége és a látóképesség (second sight) a látók egyazon születési determináltságból következő megnyilvánulása lehet. Érdekes magyar adatcsoport tartozik talán ebbe a kategóriába: a látóképesség sajátos megnyilvánulási formája az, amikor valakinek a belső részeit „látják” – ez néhány alföldi adatunkban a dicséret általi, „szeretetből” való szemverés hiedelmeihez kapcsolódik: vannak, akik „lássák a gyerek szívit”, vagy látja a „kis gyomrát, beleit”.³⁵ Mindezek az adatok a szem, pillantás inherens démonikus erejének az elképzeléseire vallanak, mint ahogy az a tény is, hogy Frey irodalmi összeállításának³⁶ tanúsága szerint ókori szerzők az igézettel kapcsolatban többször a „pillantás démonáról” beszélnek. Általánosan elterjedt preventív intézkedés a szemverés-hiedelmek egész hatókörében, hogy a „született” igézőknek nem szabad ránézniük semmilyen veszélyeztetett objektumra, másoknak pedig nem ajánlatos az ő szemükbe nézniük. Az, hogy a pillantás szembenézve fejt ki igéző hatását, szintén a szem inherens rontó erejére vall, és nyilvánvalóan „eredeti” része a szemverés-hiedelmeknek. Az itt említett születési sajátosságok azonban talán inkább másodlagos kontaminációk démonikus lények, illetve természetfeletti, látóképességű emberek hiedelmeivel, másrészt a démonvilággal. Utóbbival kapcsolatban még utalnunk kell a Mediterráneum múltbeli és jelenbeli népeinek olyan démonaira, amelyeknek elsőrendű jellemzőjük szörnyű szemük: ilyen a nézéssel ölő gorgó, a baziliszkusz, a sárkány némely fajtája, vagy a ma is sok helyen igéző nézésűnek tartott kígyófajták.³⁷ Mindezek kapcsolata a Földközi-tenger vidéke és a Közel-Kelet intenzíven élő igézet-hiedelmeivel bizonyára több rétegű, bonyolult; csak a kapcsolatok egyetlen példajaként említem, hogy mai napig ismertek Gorgó-ábrázolások szemverés elleni amulettként (például a naxosiak a kemencére festik, hogy a kenyeret ne igézzék meg).

A Mediterráneum népeinek szemmel verő démonai közül talán legfontosabb az újkori arab néphit Qarí nevű rettegett gyermekágyas démona, akinek egyik feltűnő tulajdonsága volt rémes nézése. Így kezdődik például egy tőle védő amulett szövege, amely a démon Salamon király általi legyőztetését mondja el: „Salamon egy éjjel Qariínával találkozott, akinek arca komor, szeme sötétkék volt . . .”³⁸ E démonikus nőalak sok ellene szóló ráolvasásban egyszerűen „Szem” vagy „Gonosz szem” néven³⁹, vagyis mintegy a szemverés betegségdémonaként lép fel. Ilyesféle betegségdémonok a magyar ráolvasá-

sokból is ismerősek. Íme például a „találkozás a gonosszal” típusok szövegeiből egy gyimesközleplok rálvasás eleje:

*Elindult a boldogasszony szűz Mária,
Az ő áldott szent Fiával.
Találkozott hetvenhétféle gonosz Igízetvel.
Hová méssz, te gonosz Igízet?
Én menyek ennek az (Erzsinek)
Piross vérit megiszom.⁴⁰*

Nem tudunk e rálvasás-típusok közel-keleti, ókori származási helyein kimondottan szemverés-démonokról; az igézet hiedelmek mintegy ráakódhattak ezekre az eredetileg különböző betegségdémonok, ártó alvilági istenségek elleni védekezést szolgáló szövegekre.⁴¹ E démoni kapcsolatok is azt támasztják alá, hogy az igézet-hiedelmek mögötti egyik igen lényeges pszichológiai tényező: a szem betegítő, rontó hatásának hitc. Ez nyilvánul meg a szemverés egész térségében ismert nézetekben is, amelyek szerint a szem valamely látható fizikai tulajdonsága is lehet ártó tekintetre predesztináló sajátság: valamilyen folt van a szemben, nincs pupilla; „tarka”, „cifra” a szem (utóbbira magyar adatok is vannak). A szemverés több területén igézőnek tartják a szokványostól, az adott helyen leggyakoribbtól eltérő szemszínt (ehhez persze az kell, hogy elég egységes legyen a populáció szemszín tekintetében). Így a világos szemű svédeknél a barna szeműek, az örményeknél, araboknál viszont a kék vagy zöld szeműek voltak gyanúsak (az arab Qarína természetesen kék szemmel igézett). Szórványosan a szemverés egész területén szerepet kaphat a különleges, például vörös, dús, összenőtt szemöldök vagy a két szemöldök közti kék ér. Említsük meg végül, hogy a szemmel verés képességét mind az európai, mind az arab világban tarthatják családban öröklődő sajátságnak is.⁴²

A szemmel verő személyek vonatkozásában a boszorkányság hiedelemrendszerei felé jelent – talán szintén másodlagos – kapcsolatokat, amikor a közösségek valamiben kiemelkedő, vagy éppen marginális személyiségeit ruházzák fel az igéző szemek attribútumával. Különösen olasz vagy balkáni adatok szerint ilyenek lehetnek a cigányok, a púposok, a kurvák, a papok vagy maga IX. Pius pápa. Észak-afrikai arabok több csoportjánál vagy Etiópiában a varázslók, vagy a szintén természetfeletti attribútumokkal ellátott kovácsok képességeihez tartozik a szemmel verés, és a csapásmagyarázatokban is kiemelt szerepe van e különleges hatalmú embereknek.

A születési sajátságok egyformán predesztinálhatnak valakit szándékos és szándéktalan rontásra. Hogy hogyan „használja” az illető eme képességét, az adott társadalmi szituációtól, az ő egyébként is betöltött kisközösségi szerepétől függ. Európában úgy látszik, elsősorban a boszorkányhiedelmek függvényében lehet az ártó szemből rontó szem, boszorkány-attribútum: ha valakit az adott helyen, boszorkányságnak tulajdonítható csapások esetén amúgy is előszeretettel gyanúsítgatnak rontással – tehát az illető mintegy állandó boszorkánya a közösségnek –, akkor egyes vádak szerint szemveréssel is ront (ez a helyzet például Magyarországon). Tehát a szándékosan rontó nézés voltaképpen a boszorkányság és nem a szemverés hiedelemrendszerébe tartozik. A Blum házaspár – görögországi felmérése alapján – éppen az „ártatlanság”-ról

tartja a szemverést a boszorkányságtól megkülönböztető legfontosabb kritériumnak.⁴³

A szemmel való ártás képzeiteihez a népi magyarázatok is sokszor asszociálják az irigységet, amely mintegy „megtestesül” a nézésben, az akaratlanul szemmel veróknél is. A dicséretben is megtestesülhet: a dicséret és ezzel együtt a „túlzott szeretet” hatása a szemveréssel egyenértékű lehet – mint erre már az ókor óta számtalan európai adat vall.⁴⁴ A valódi, örömteli dicséretnek is lehet szemverés az eredménye (ha csak meg nem előzik valamely elhárító gesztussal). A magyar adatok többnyire apákra vonatkoznak, akik örülnek szép kicsinyeiknek. Öcsényben például a szép pólyásbaba apja „szíve örömébe úgy megröpdös rá . . .”, dicséri gyermeke szépségét, majd gyorsan eltakarja kalapjával, hogy dicséretével akaratlanul meg ne igézzé. A „szándéktalan szemverés dicsérettel” legszebb példáit egy magyar ráolvasás-típus⁴⁵ változatai nyújtják, amelynek példatörténete szerint három zsidó lány veri meg szemmel a Kisjézust. Nézzük például egy apátfalvi szöveg elejét:

*Amikor a boldogságos Szűz a földön járt, utazott,
Három zsidó lánnyal találkozott.*

Egy azt mondja:

Szép kis Jézus, mint a szép piros hajnal.

A másik azt mondja:

Szép kis Jézus, mint a szép Telehold.

A harmadik azt mondja:

Szép kis Jézus, mint a szép ragyogó Nap.

*Megigézték, szemmel megverték . . .*⁴⁶

A „csúnyán néz”, „irigy szemmel néz”, „égő szemmel néz” és hasonló (magyar, német, finn) adatok már inkább vallanak szándékos rontásra, de nem mindig húzható meg élesen ez a határ. Már csak azért sem, mert az adatok egy része szerint maga a „rossz”, „erős”, „égő” nézés bizonyos rossz lelki adottságok vagy állapot kifejeződése: ezek az adatok bizonyos tekintetben mindkét kategóriába besorolhatók. Seligmann például adataiból arra következtet, hogy olyan személyek vernek szemmel, akiknek lelkét gonosz tulajdonságok zavarják meg: harag, irigység, féltékenység; ettől vére, testnedvei megzavarodnak, mérgezett tekintetet küld ki.⁴⁷ Vannak a szándékos szemverést és irigy nézést közös nevezőre hozó terminusok is, pl. héber: „gonosz szem” és „irigy szem” jelentésű ajin horá.⁴⁸

Az ígézet egyik legfontosabb pszichikai alapjának a kutatók is az irigységet, a más tulajdonának a megkívánását tartják, amely megnyilvánulhat gondolatban, szóban, nézésben egyaránt.⁴⁹ Éppen az irigység szemmel, nézéssel való kifejezhetősége miatt látják egyes kutatók a közösségi javak elosztásának egyik szimbolikus szabályozó rendszerét a szemverés hiedelmeiben és rítusaiiban, amikor a szemverés komplexumát a korlátozott javak elméletével hozták kapcsolatba.⁵⁰ Foster elemzése⁵¹ szerint a középkori európai és az újkori kelet-keleti zárt paraszttársadalmak közösségei korlátozott javakkal rendelkeztek, bárkinek a tulajdonát csak a másik rovására lehetett gyarapítani. A javak oda-vissza mozgása tulajdonosaik között az egyensúly felborulásával járhat, az elosztás szimbolikus szabályozói az adott társadalomra speciálisan jellemző

egyensúlyt hivatottak elérni, illetve visszaállítani. Európában is többféle (a zárt középkori paraszttársadalmak ideológiai hagyatékeként értékelhető) szimbolikus szabályozó rendszer ismert, a szemverés mellett a mindennapi mágia bizonyos formái, a boszorkányság, az áldás–átok hiedelemrendszerei is betölthették ezt a szerepet is. Mindezek között a szemverés-komplexum egyedi sajátosságait az adja, hogy más rendszerekhez képest hangsúlyosan az élet nedveinek szabályozásához kapcsolódik. Alan Dundes meggyőzően bizonyította ez utóbbi összefüggést; az éltető testnedvek és korlátozott javak együttes magyarázata a nem szándékolt ígézet számos adattípusához kínál frappáns megoldást:

A szemverés hiedelemrendszerében az életet, az egészséget a nedvek egyensúlya jelenti. Ha a közösség egy tagjának éltető folyadékai csökkennek, kiszikkad, meghal; vagy megszerzi a hiányzó nedveket a közösség egy másik tagjától: irigy nézésével őt szárazsítja ki, ami által a saját testnedvei gyarapodnak. Mindez a szemverés okaira, okozóira, tüneteire és gyógyítására vonatkozó elképzelésekben egyaránt tükröződik. Például általános magyar és közép-, valamint kelet-európai hiedelem, hogy a szomszéd tehenétől ígézzel, vagy a rontás más módszerével elvett tej az én tehenemet gyarapítja és viszont. A szomszédtól mágikus úton tejet szerző harmatszedés hiedelmei nem feltétlenül szemmel való rontásra (inkább boszorkányságra) vonatkoznak, mégis idézzünk két ezzel kapcsolatos rituális szöveget, mivel igen szemléletesen utalnak a limitált javak egyenlő elosztására.

Felit viszem, felit hagyom!

Vagy:

*Jusson is, maradjon is!*⁵²

Már világosan szemverésről van szó az anyatej elvételének némely magyar adatában. Például az anyatej „elvehető” úgy, hogy két szoptatós anya „egymásra néz”. Figyelemreméltó, hogy az anyatejet elveheti másik terhes nő is (akinek állandó szükséglete van a maga „gyarapítására”) szemveréssel, de ugyanő más kárt is okozhat nézésével, csakúgy mint a „nagyétkű” hajadon, vagy gyermektelen öreg is, ha éhes (és mint öreg, „kiszárad”). Az éltető testnedvektől megfosztás képzele tetten érhető a szándéktalan szemverés bőjtöl kapcsolatos adalékaiban is: például Róheim Géza Benn Aszad arab törzstől származó adatai szerint háromnapos koplalás után néha babonázó lesz a szeme a bőjtölőnek; vagy németeknél feljegyzett nézet szerint a bőjtölő ne nézzon ki az ablakon, mert elhervasztja a fákat.⁵³ Az éppen „folyadékot veszítő” menstruáló nőt is veszélyesnek tartják sok helyen.⁵⁴

ELHÁRÍTÁS, MEGELŐZÉS

A szándéktalan szemverés ártalmait elkerülhetők, ha az, „aki tudja, hogy ver a szeme”, betart bizonyos óvintézkedéseket – mint erre nagyszámú, a magyarságnál és Közép-Európa más területein is ismert nézetet képviselő adat vall: aki tudja, hogy ígéző szeme van, nem nézi meg a kisbabát, újszülött álla-

tot, figyelmezteti belépéskor a háziakat: „Én szemverős ember vagyok . . .”, vagy szól, hogy takarják le kalappal a csecsemőt (ez szokásos gyakorlat volt a magyarság több csoportjánál, az ártó tekintettől eltakaró céllal), vagy ő maga teszi elé kalapját, mielőtt ránézne. A dicsérettől való félelem, annak elkerülése a szemverés egész területén ismert szabály, Indiától Skóciáig. Nálunk is kerülték a „jóindulatú” igézők a dicsérő szavakat, de általában sem tartották jónak, ha bárki megdicsérte az újszülött gyereket vagy kis állatot.

A szemveréstől való védekezés általános rendszabálya: tartózkodni kell a gyanús személy szemébe nézéstől. A szemkontaktus elkerülését szolgálja a magyarságnál egyik legáltalánosabb óvintézkedés: az értékes javak, szép kisgyerekek, most született állatok elrejtése, eltakarása. Alföld-szerte sátorlepedővel óvták a gyermekágyas asszonyt, és általános volt, hogy a kis csecsemőt letakarva vitték ki. Elléskor, első fejéskor, szoptatáskor, köpüléskor, kovászoláskor, dagasztáskor ne legyen ott idegen: az ezekben a magyar falvakban még 50–100 éve általános nézetek Európa nagy részén honosak voltak. Elterjedt gyakorlat volt – és részben ma is az –, hogy a megcsodálást kivédendő csúnyává teszik a gyermeket: a magyarság keleti csoportjainál például homlokára kent koromfolttal, a finneknél rákent trágyával. Az észak-afrikai sillukok tuskéket tesznek a hajukba. Arab népeknél szokásos a gyerekeknek jelentéktelenségüket hangsúlyozó neveket adni: „szamár”, „szar” stb. A magyarság múltjából ismert hasonló nevek (Nyű, Csimasz stb.) értelmezésekor Pais Dezső démonok félrevezetésére gondolt (vö. váltott gyerek hiedelmek); könnyen lehet, hogy e vonatkozásban is gondolhatunk a szemverés elhárításának szándékára.⁵⁵

Az óvakodás számos más változatáról tudunk még a szemverést ismerő társadalmakból a „rácsodálkozás”, a túlzott dicséret, az irigy pillantások kihívásának elkerülésére. A Közel-Kelet sok népénél nem ajánlatos arról beszélni, hogy jó körülmények között vannak, rejteni igyekeznek a szépséget, és minden egészséges, „teljes” dolgot. Több módja van a „tökéletlenség” szimbolikus jelzésének is: Iránban például nem készítik teljesen egyformára a cipők bal és jobb felét; Dél-Indiában építkezéskor kis hiányosságot hagynak a házon, nehogy „teljes” legyen és megcsodálják. A zsidóknál örültek az elsőként született leánygyermeknek, mert az inkább sajnálatot, mint irigységet, csodálatot váltott ki.

A szemverés egész ismertségi területén vannak rítusok, gesztusok, szólások, amelyek a kínálásra, együttevésre vonatkoznak, világosan a „testnedvektől megfosztás” illetve, ezzel összefüggésben a „korlátozott javak” kontextusában. A finnek szerint az étkezés közben betévedő idegent kínálni kell, legalább kávét kell adni neki, nehogy alkalma legyen irigykedni. Míg a gyerekek kicsik, minden látogatót jól kell tartani.⁵⁶ Arab országokban nem szabad mások előtt enni, különösen nem éhes személyek előtt. Marokkóban például a nyilvánosan étkező „mérget eszik a szeméből” az éhes ránézőnek. Erre az összefüggésre már Róheim is utalt, a „nagyobb a szeme, mint a szája” szólást idézve⁵⁷ (hasonlók: „kinézi a falatot a szájából”; „felfalja a szemével”). Ugyancsak Róheim közöl a vendégek kínálásával kapcsolatos arab adatokat is; például a vendégnek ugyanolyan jó ételt kell adni, mint amit maguk esznek, nehogy megverjék a háziakat szemmel. A skótoknál a tej igézzettel való elvitelét úgy lehetett megelőzni, hogy a fejő nő a bejövő idegent megkínálta egy kis tejjel, vagy mindketten ittak a tejből;⁵⁸ mindezek révén helyreáll a „korlátozott javak” egyensúlya. Az alföldi falvak szoptatós asszonyai közösen fejték

egy kenyérre, ha félő volt, hogy az egyik elvinné, vagy már elvitte a másik tejét, és együtt fogyasztották el a kenyeret. Dundes hasonló kontextusban francia vendéglői szokásokat említ: például amikor a szomszédos asztaloknál ülő idegeneket is megkínálják borból palackbontáskor; idézi továbbá – elméletének meggyőző igazolásául – a borra való adásának számos példáját.⁵⁹

A szemverés elhárítására, megelőzésére szolgáló amulettek gazdag, változatos anyagát állította össze Seligmann⁶⁰ az igézet egész területéről, de főleg a mediterrán, illetve közel-keleti világból. Az egyik fő csoport a magát a szemet ábrázoló szem-amulett, amely szintén a mediterrán világban honos elsősorban, ógörög és egyiptomi hajókra festett szemektől a mai kisázsiai, autókon fellelhető amulettekig.⁶¹ A szem-amulettek a szem inherens erejének, a nézéssel való közvetlen ártásnak az elképzelésén alapulnak, valamiféle „szem szem ellen” („kutyaharapást szóróval”) elv megtestesüléseiként.

A másik nagy csoport a phallikus amulettek: elsősorban a phallosz vagy a genitáliák ábrázolásával, valamint – hasonló jelentéssel – szarvval, kígyóval (kígyóbőrrel) találkozunk. Mindehhez a phallikus gesztusok széles skálája járul, köztük az egész Európában ismert fügemutatás, fityisz, fika (= latin fica), amelynek a mediterrán világban már bőséges ókori adatai is vannak, különösen sok római amulett ismert a rontó szem elhárítására. Ide tartoznak a Mediterráneumból ismert szarv-mutatás („fa il cornu”) variánsai is. Seligmann és mások után Róheim Géza is elemezvén e gesztusokat és amuletteket⁶², kimutatta, hogy mindezek a férfi vagy női nemi szerv, vagy – mint a füge esetében – a kettő egyesülésének ábrázolása. Róheim említi még a lyukas követ, amely nézete szerint szintén vagina-szimbólum: ezen át fejni, ezen át vizelni állatot-embert véd a szemveréstől közép-, észak- és nyugat-európai adataink szerint (nálunk is ismert).

Magyarország területéről is vannak emlékei a vaginájukat, illetve farukat mutató női alakok ábrázolásainak, szöveges analógiákból (a „seggembe a szemed” típusú varázsigék) megfejtethetően szemverést elhárító céllal. Miután a magyarszentpáli pillérfő meztelen, tomporát mutató női alakját László Gyula közzétette, Jung Károly erre hivatkozva a mezolitikumtól az európai középkorig Európa sok helyéről tudott hasonlókat bemutatni. Így értelmezi Kinnamosz bizánci krónikás adatát is a római seregeknek fenekét mutató nőről.⁶³ A mai Európából is sok idevágó példa említhető erre a gesztusra. Finn adatok szerint például gyerek születésekor, vagy ha idegen jelenik meg fejés kezdetekor, az asszonyok szoknyájukat felemelve mondják: „nézzél bele!”⁶⁴

Mindezek még kiegészülnek a nyelvnyújtással és köpéssel, valamint a nyálással és a vizezés/vizelés szemverést elhárító, megelőző szerepével. A nyelvnyújtás csak szórványosan, a köpés viszont általánosan ismert e szerepben a szemverés egész területén. A magyarságnál nagyon gyakori volt például, hogy ha idegen megnézte a malacot, borjút, megköpködték; ugyancsak köpködnék, ha kis csecsemőt megcsodál valaki (de az is köpköd ilyenkor, aki saját magáról tudja, hogy árthat a szeme). A köpés a „meg ne igézzetek” típusú elhárító varázsigét vagy (a dicsérő nézést mintegy letagadó) eufemisztikus „Phö, de csúnya vagy!” és hasonló szövegeket kíséri. E téren finn, német, olasz, skót adatokkal rendelkezünk; különösen az olasz anyag látszik gazdagnak, Pitre rengeteg variációját írja le a preventív köpködésnek. Például egy nálunk nem

szokásos forma: látogatóba menet háromszor a küszöbre kell köpni, nehogy megigézzem vendéglátóimat.

Majdnem ugyanilyen általánosnak látszik Közép-Európában, de a skótoknál, s az olaszoknál is, a vizelet, levizelés szerepe. A magyarság gyakorlatában például a csecsemő arcának vizelettel, vizeletbe mártott ing aljával való lemosása, a kis állatok, főleg baromfi „húgyos seprűvel” való megcsapkodása, a kisgyerek levizelése fordult elő, mint preventív, olykor mint gyógyító eljárás. Másik, ezzel analóg – azonos szerepekben előforduló – módszer a nyalás (nemcsak gyógyításképpen, hanem megelőzésül is): mégpedig általában a csecsemő, kisgyerek szemének a kinyalása (sokszor köpéssel kombinálva: a kinyalt nedvet mintegy kiköpik). A vizelet, nyalás, köpés esetében közös a testnedvek szerepe: feltehetően a „száraz” test gyógyító nedvekkel való ellátásáról, ugyanakkor gyógyító, megelőző aktusként a nedv megvonásáról, máskor talán a „rossz nedvektől” való megszabadításról van szó. A köpést például úgy is felfoghatjuk, hogy tulajdonképpen az „ellopott” nedvet adják ki magukból, a szemverés gyanúját elhárítandó. Alább, a gyógyító ráolvasások kapcsán ez az összefüggés még világosabb lesz.

Ami az elhárító gesztusok és amulettek eddig említett látszólag heterogén csoportját illeti, megállapítható az orális és phallikus elemek egymásnak megfeleltetése, a száj, szem és nemi szervek szimbolikus azonosítása; ezek a rontás, kórok, azonosítás, gyógyítás láncolatában egymás szimbolikus helyettesítői lehetnek; aminthogy a vizelet, a könny és a nyál is azonos értékű éltető/gyógyító, illetve rontó/károsító nedvekként tűnnek fel. Mint ahogy Róheim és Dundes is megállapították, a szexualitás orális és anális szimbolikája közös nevezőre kerül, a köpés és a phallos, füge, szarv mutatása izomorfikus, a szemek pedig a két mell szimbolikus ekvivalensei.⁶⁵ Alább említendő szemverés-gyógyító ráolvasásaink bizonyos típusai még világosabban utalnak erre, egyben rávilágítanak ugyane szimbolikának a testnedvek (korlátozott javak elméletének megfelelő) oda-vissza áramlásával kapcsolatos jelentésére is.

Mindeme jelentésrétegek még világosabb kifejeződése az előbbi gesztusokat, elhárító cselekvéseket sokszor kísérő, vagy önállóan is preventív cselekvésként használt szexuális tartalmú elhárító formulák. A magyaroknál használt, dicséretet semlegesítő varázsigék például (ezek mondják, vagy csak gondolják veszély esetén): „seggembe a szemed”, „szemed seggembe”, „idenézz a seggembe”, „szarom a szemed közé” stb. Egy Zagyarékaszon gyűjtött elhárító szöveg.

*Öreganyja, kiszívom a szemet, ha megveri szemmel.*⁶⁶

A finnek azt mondták fejéskor: „Seggem a szádba!”; látogatóba induláskor:

*Ha szájjal megbabonáznak,
a seggemmel megszabadítalak tőle.*⁶⁷

Az anális és orális szex közös nevezőre hozása valahogy úgy fejeződik ki ezekben a szövegekben, hogy a szemmel ártás „visszaküldése” az okozóra annak „alsóbbrendű”, „durvább” változata révén történik. (Ugyanezt tapasztaljuk majd kicsit alább a gyógyító ráolvasások bizonyos szövegmotívumai kap-

csán.) Jung Károly ezeket a szövegeket kapcsolatba hozza a fent említett, tomporukat mutató nőalakokkal, lévén itt is a genitáliák apotropaeikus szerepben, és felhívja a figyelmet a „*Kígyó fasza szemed közé*” rokon jelentésű elhárító varázsigékre is.⁶⁸ A varázsigék egy másik típusa a szemverést vagy ártalmait egyszerűen eltagadja. Ilyenek a főleg Közép-, Kelet- és Délkelet-Európából ismert nem történet szemverés jelentésű varázsigék (unberufen, unbeschrien stb.). A rómaiaknál az első gyümölcsre – a szemverést elhárítandó – ilyen eufemisztikus kívánságot mondtak: „*Ez régi, másikat, frisset szeretnénk.*”⁶⁹

Az amulettek és elhárító gesztusok egy másik csoportja általános rontáselhárító, bármiféle embertől, démontól jövő ártalom ellen használt szer. Ilyen a vastárgyak használata szemverés ellen: például Libanonban olló, kés, Finnországban bármilyen vasból való dolog. Magyar példánk is van vastárgyak „főzetére” mint szemverés-gyógyító fürdőre.⁷⁰ A vas félhold vagy patkó (amely Dél-Európában, Kis-Ázsiában gyakori amulett) egyúttal phallikus szimbólum is. Egész Európában tudunk a piros szín szemverés-elhárító szerepéről: kiscyerekekre, kis állatokra, olykor gyümölcsfákra és egyéb védendő tárgyakra, járművekre helyezett piros fonál, szalag, bojt stb. formájában (például Gyimesben ma is használatos a piros szalag, piros ruha, kiscsikóra piros bojt, lóra piros kötőfék). Ezzel szemben a Közel-Keleten a kék színű amuletteknek van hasonló fontos szerepük. Dél-Európában néhol – például Naxos vagy Málta szigetén – együtt jelenik meg az arab, ill. moszlim eredetűnek tartott kék szín az „európai”, „keresztény” pirossal. E színnek használatának egyéb magyarázatát nem tudjuk adni, mint a sok helyen ismert népi kommentárt: a feltűnő színek igéző pillantást elterelő szerepét. Említsünk meg még az amulettek szöveges illusztrációjaként egy olasz szemverés-elhárító ráolvasást Pitiré gyűjtéséből, amely együtt említi a szarvat és a piros színű rongyot, mint hathatós igézetelhárító tárgyakat:

*Szarv, nagy szarv, görbe szarv,
Piros a rongy, görbe a szarv,
Elűzöm a rontást,
Elmegyek és visszajövök,
Szarv, szarv, szarv!*⁷¹

Egyéb rontáselhárító szerek, szentelmények, mint fokhagyma, só, szenteltvíz stb. változatos sora ismert minden vizsgált területen; de Dél-Európában és Közel-Keleten nagyobb számban, mint például Közép-Európában, ahol mindezek inkább a boszorkány rontásának, valamint a rossz halottaknak, démonoknak az elhárító szereit. Itt a szemverés ellen csekély számú amulettet használnak, inkább a fent említett figyelemelterelő szereket, módszereket, letakarást gyakorolják. Az, hogy értékes tárgyakat is amulettekkel védjenek, Európában inkább csak délen fordul elő: Itáliában, Görögországban. Naxos szigeti adataink szerint például még a tv-szekrényére is holt gyíkot, fokhagymagezdeket helyeznek, az igéző szemek elhárítására.⁷² Végül említsük meg a szinte kizárólag Dél-Európában, illetve az arabságnál, zsidóknál (valamikor az európai zsidóknál is) használt kabalisztikus jeleket, betű-amuletteket, „bűvös négyzeteket”.⁷³

DIAGNÓZIS ÉS GYÓGYÍTÁS

A szemverésnek legalábbis Közép- és Kelet–Délkelet-Európában leggyakoribb és a Közel-Keleten is gyakori gyógymódja a vízvezetés (szenesvíz készítése), amely egyidejűleg (és eredetileg elsősorban) diagnosztikus próba. Feltehető, hogy néhány évszázada még Európa nyugatibb tájain is gyakorolták (a németeknél Kohlenordal, illetve népi nevén Kohlenwerfen);⁷⁴ a magyarságnál mai napig gyógyítanak így csecsemőket, kisgyermekeket. Különösen intenzíven él a rítus a magyarság keleti csoportjainál, itt még közösleges az állatoknak való vízvetés is.⁷⁵ A művelet lényege izzó parázsdarabok hideg vízbe dobása: megfigyelik, hogy mely paraszak süllyednek le, melyek maradnak a víz felszínén. A paraszak valamilyen módon a lehetséges rontók személyét, illetőleg az ártó szemetet jelképezik, és általában a lesüllyedt parázs jelenti a szemverés tényét vagy a szemmel ártó személy kilétét; tehát a víz színén maradó kialudt szén egészséget, a lesüllyedő betegséget jelent. A vízhozás módjától kezdve a víz öntésének, a parázs bevetésének módozataiig, a paraszak számának, elnevezésének változataiig igen sokféle helyi variánsa él az egyébként fő vonásaiban szinte fél Európában azonos módon (a szemmel vagy szóval rontásra egyformán) gyakorolt rítusnak. A vízvezetés elsősorban arra szolgál, hogy megállapítsák, szemmel verés történt-e, és ki volt az igéző személy, de betöltheti a gyógyítás feladatát önmagában is. Általában mégis követi egy gyógyító fürdő, vagy a test lemosása, a szemmel vert objektum lelocsolása vízzel, vagy a beteg itatása vele. A fürdő igen változatos, elsősorban a bele helyezett gyógyító tárgyak tekintetében. A magyarságnál egyebek mellett előfordul temetőből hozott föld, kilenc sírról hozott föld, kilencféle gyümölcsfa levele, rókafeje. A víz kiöntésének is több módozata van (járatlan helyre, ajtófélfára stb. kell önteni) és sokféle egyéb kísérő rítus, elsősorban ráolvasás, varázsigék szokásosak a fürdő kíséretében. Fontosak lehetnek a mosdatás utáni megtörlés előírásai is (pendely visszájával stb.).

Míg maga a vízvezetés mint diagnosztikus próba, illetve divinációs eljárás elsősorban a nedvegyensúly fennmaradására-felborulására utal szimbolikusan a víz felszínén úszó vagy lesüllyedő szennel, a vele való – vagy tőle független – mosdatás, fürdetés, itatás a nedvegyensúly helyreállítására hivatott gyógymód: víz juttatása a „kiszáradt” szervezetnek. A víz kiöntésének előírásai ismét lehetnek egyensúly-szimbólumok: úgy kell a vizet önteni, hogy senki ne juthasson a teljes mennyiséghez (tehát ne „vehesse el” vele újra szimbolikusan a testnedveket): például három vagy hét ajtósarokra (tehát egy-egy ajtónak nem minden sarkára: ne legyen „teljesség”).⁷⁶

A szemverés diagnosztizálására, gyógyítására előfordul voltaképpen minden népi gyakorlatból ismert ordália – diagnosztikus próbaként végzett istenítéleti, illetve divinációs eljárás, így az ólomöntés, önöntés, viaszöntés, a vízbe ütött tojás, vízbe helyezett magok és a víz felszínén úszó vagy lesüllyedő kenyér és egyéb dolgok. Ezek nem annyira speciálisan a szemveréshez kötődő eljárások, mint a vízvezetés, de Európa és a Közel-Kelet több pontjáról vannak rájuk adataink már a középkor századai óta, az igézet kontextusában is. Naxos szigeti görögöktől feljegyezték az olaj vízbe öntésének a Közel-Keleten igen régi múlttal rendelkező divinációs eljárását is igézet gyógyítására; a magyarázat szerint a rontó szem hatására a testbe keveredett „gonosz”-nak a test-

tól való elválasztására szolgál.⁷⁷ Bizonyára az hozzá kapcsolatba a vízvétessel e módszereket, hogy a testnedvek rontó és áldozata közötti egyensúlyának felborulása a vízben való lesüllyedéssel praktikusán szimbolizálható.

Még világosabb a testnedv-eloszlás egyensúly-szimbolikája a vízmérés rítusában, amely Magyarországon csakúgy, mint egész Közép-Európában gyakori kísérője a vízvételnek. Lehet önálló diagnosztikus próba és/vagy gyógymód is: a beteg lemosása vagy itatása után az erre használt vizet „megméri”: ha a víz „több” lesz, például az eljárás elején belemért hét kanál helyett kilenc kanállal tudnak belőle kimérni, vagy egy kanál helyett hárommal az ajtófélfára csurgatni, akkor szemverés a baj. Az ólomöntés után is szokásos volt sok helyen ez az eljárás. Nézzünk egy példát a Bácskából, Gombosról:

„Másik asszonyok, mikő má az öregasszony meghalt, akkő két tányért fogtak, az egyik tányérba vót öntve víz, bizonyos mennyiség, ebbü mért kilenc kanállal vizet ebbe az üres tányérba. A [gyerek] feje fölé tartotta, és visszamérte a vizet. A többit kiöntötte. Akkő má több vót kilenc kanálná. Mëgint a feje fölé tartotta, mëgint mëgmérte, hát mëgint több vót kilenc kanáltu. Háromszó így a feje fölött mëgmérte a babának a vizet, mindig több vót; utójjára avva is úgy mëgmosdatták, kezit, lábát, mindënit, oszt akkő az ajtó sarkába beöntötte: Evve születé, evve müjj! Ezt csak naplëménte elöött lehetétt csinálni . . .”⁷⁸

Más „mérési” eljárásokat is említhetünk, amelyek magyar és egyéb közép-európai adataink szerint gyakori részei a szemveréshez kapcsolódó gyógyító procedúrának. Többnyire magát a testet mérik: különböző szimbolikus eljárásokkal a test szimmetriáját, „teljességét”, „egész”-ségét veszik vizsgálóra. Leggyakoribb a kinyújtott karok és lábak keresztbe mérése, illetve a jobb térd bal térdrel való összeérintése és fordítva, de előfordul az arcok mérése kiterjesztett tenyérrel (arasszal) keresztben. Mindezen eljárásokban a két mérésnek egyforma eredményt kell adnia (tehát a test szimmetriája teljes kell hogy legyen), ahhoz, hogy egészségről, gyógyulásról beszélhessünk.⁷⁹ A mérés a nedvek juttatásával együtt is előfordul, itt következők őrhalmi (Nógrád m.) példánk szerint kivételesen megelőző eljárásként (tehát nem diagnosztikus próbaként):

„Mérd meg így keresztbe az arcát a kezeddal és mosdads meg a húgyoddal, akkor nem fogják megigézni.”⁸⁰

A megelőző eljárások közt említett nyalást és köpést kell még megemlítenünk az általánosan elterjedt gyógyító módszerek között is. Ezek főleg kelet-, délkelet-európai adataink szerint sokszor együttesen fordulnak elő (kinyalja a szemet és kiköpi); másrészt főleg Kelet-Európából tudunk az igézetet gyógyító fújáról (szemverés elleni ráolvasásainkat nálunk is kíséri, főleg a nyelvterület keleti részén). Róheim – valószínűleg jogosan – a nyállal, illetve testnedvekkel hozza ezt is kapcsolatba (igazolja őt, hogy sokszor az adatok is vizes, nyálás fújáról beszélnek, a finnek például vizet fújnak a gyógyítás során a gyerekekre⁸¹). A testnedvek gyógyító szerepével kapcsolatban említsük még meg, hogy igen sok adatunk van a szemverés elleni ráolvasás során előforduló könnyezésre. Különösen árulkodó, amikor az ártatlan szemverő könnyezik, mintegy kiadja magából, visszaadja az „ellopott” nedvet:

„Vági János Cinkuson lakott, neki is ártó szeme volt. Egyszer az apjához ment, ahol hét-nyolc süldő is volt. Nagyon el talált bennük gyönyörködni. Alig

hogyan elment, a disznók megbetegedtek. Tudták, hogy János verte meg őket szemmel. Visszahívták. A disznók elé guggolt, tenyerével a hasukat simogatta, magában pedig kilenctől visszafelé olvasott, közben a szeme állandóan könnyezett. A süldők meggyógyultak.”⁸²

Még egy Közép- és Kelet-Európában általánosan elterjedt gyógymódot kell megemlítenünk: a beteg tettes tartozékaival (főleg hajával, máskor ruhájából szerzett foszlánnyal) való megfüstölését.⁸³ Ez a füstölés a kísérő hiedelmek szerint sokszor a szemmel verőnek árt: tehát visszamegy rá az okozott baj, a test kiszáritása (egy másfajta szimbolikus kiszáritási módszer: az égetéssel/füstölés útján).

RÁOLVASÁSOK

A diagnosztizáló és gyógyító módszerek elengedhetetlen kísérői a szemverés egész ismertségi területén a hosszabb-rövidebb ráolvasások. Jól csak az európai szöveganyagot ismerem: itt változatos szövegtípusok kötődnek a rítusokhoz, amelyekről e helyen még vázlatos áttekintést nyújtani sincs terem.⁸⁴ A szövegek egyrészt nagy egyöntetűséget mutatnak, aminek fő oka egyházi eredetük, benedikciókban, varázskönyvekben, papi kézen lévő receptkönyvekben való terjedésük. Másrészt a helyi diagnosztizáló-gyógyító gyakorlathoz igazodva helyi típusokba, változatos altípusokba rendeződnek. Ezek közül némelyik szövegelemeiben is utal a szemverés helyi nézeteire, tüneteire, okozóira, a helyi gyógyító gyakorlat egy-egy mozzanatára: ilyenformán fontos a szemverés általános értelmezése, megértése szempontjából. A gazdag szöveganyagból a már fentebb említetteken kívül néhányat ezek közül említék itt meg.

Az általános szemverés-elképzeléseket illetően fontos tény, hogy van több általános – ismereteim szerint magyar, német, cseh szövegekkel képviselt – európai szövegtípus, amelyet térségünkben egyként használnak beszéddel és szemmel való rontás (azonos) hatásainak gyógyítására. Így például a német „Berufungsegen” azonos típusa utal „drei falsche Zungen” illetve „drei böse Augen” általi rontásra és gyógyíthatja azt. Spamer vizsgálatai szerint már a 16. századi adatok szerint sem lehetett a szemmel vagy nyelvvel rontás hirtelen jött tüneteit megkülönböztetni.⁸⁵

A „ki ver szemmel” kérdésre adandó válaszhoz szolgálnak adalékul a vízvetést egész Közép–Délkelet-Európában kísérő, lehetséges okozókat, szemeket, szemszíneket felsoroló ráolvasások, melyekben a különböző ismerősök, rokonok, rontó szemtípusok – kék, zöld, cifra, fertelmes stb. – sorában az „idegenek” – cigányok, zsidók – is megjelennek.⁸⁶ Ez is egy másik típus is utal – a szemmel ártás mellett – a szerető szívvel való rontásra:

*Kék szem,
Zöld szem,
Tarka szem,
Sárga szem megnézte,
Szű megszerette . . .*⁸⁷

Van egy Európa-szerte elterjedt igen archaikus ráolvasástípus, a fent már Qarína démonnal kapcsolatban említett „Találkozás a gonosszal”, vagy nem-

zetközileg elfogadott német terminusával „Begegnungssegen”. Ez, noha több-ezer éves múltjában „eredetileg” talán nem szemveréshez kapcsolódott, a középkori–újkori Európának főleg déli, délkeleti területein egy szemverés-gyógyító ráolvasás vonásait vette fel.⁸⁸ A benne elbeszélte megbetegítés-gyógyítás története igézetdémona saját szavaival mondja el, milyen hatása van ártó tekintetének: vérszívás, „piros vére megivása”, a test kiszáritása, a hús szétszag-gatása, a száraz csontok szétszórása – a totális „száraz-halál”. Például egy csík-szentdomokosi szövegben:

*Megindult a gonosz Igízet
Hetvenhétféle szárnyával.
Rászállott ennek a malacnak a testjére,
Száraz húsát hasogatni,
Piross vérit száraztani . . .*⁸⁹

Végül említsük meg azokat a szintén a „Találkozás a gonosszal” típusok kereteiben megjelenő szövegeket, amelyek a szemmel verésnek és gyógyításának újkori magyar hiedelmeit, rítusait szövik bele ebbe a valóban több ezer éves múltú ráolvasásba. Nézzünk erre egy korondi (v. Udvarhely m.) szöveg-példát:

*Elindult a boldogságos szűz Mária
Szerelmes fiával a gecemáni kertbe,
Út közben találkozott az Igézettel.
Hetvenhét fiával és leányával.
Kitakarták, megnézték
És halálra ígézték.
Mondá: Menj el, menj el, Szent Ilona asszony, a Jordán vizébe
És vess három szemet a vízbe
És hozd az én szerelmes fiamnak.*

*És én is vetek X-nek (beteg neve) az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.*⁹⁰

A szemverést mint a korlátozott javak egyensúlyának felborulását, illetve a „nedvháztartás zavarát” magyarázzák a szemmel rontást az okozókra visszaküldő szövegek, amelyek a „rontás”, illetve a „nedvek” oda-visszaáramlását a szexuálszimbolika fent taglalt alkalmazásával fejezik ki. Így küldi a „testnedvek kiszáritását” vissza egy magyar varázsige:

*Aki megszart, nyallon le! (Szenna, Somogy m.)*⁹¹

Egy finn ráolvasás:

*Aki téged a szájával megrontott,
Irigy nézéssel megnézett,
Szeméből víz folyjon,
Zsírja leessen.*⁹²

Végül még egy magyar szöveg (hasonlók az egész pravoszláv Balkánon ismertek):

*Ha férfi igézte meg,
Akkor repedjen meg a töke,
Ha nő igézte meg,
Hasadjon a csicse. (Borsa völgye, v. Kolozs m.)⁹³*

E ráolvasástípusra már Dundes is felhívta a figyelmet görög variánsok kapcsán; mint mondja, amit ez kifejez, az a „nemek harca a folyadékért”.⁹⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A szemverés egész hiedelem- és rítuskomplexumának fő kategóriája a rontás egészséget, szépséget, teljességet támadó fajtája. Az egészség (vö. „egészség”) a folyadék (testnedvek, növények nedvei stb.) teljességét jelenti, ennek megtámadása pedig az irigység megnyilvánulása, a másénak az elkívánása. A „korlátozott javak” iránt táplált irigység a rontás más módszereinek vagy a boszorkányságnak is elvi alapja lehet; sajátosan a szemverés-komplexum részeként az élet nedveihez kapcsolódik. Tehát a szemverés hiedelemrendszerének lényege a testnedvek megszerzése-visszaszerzése rossz nézéssel, irigy beszéddel, a korlátozott javak elve alapján, az irigységgel mint vezérelvvel a háttérben és mindezekre utaló szimbolikus mozzanatokkal.

A 20. századi kutatás során több ízben felvetődött a kérdés: miért éppen az ismert óvilági elterjedési területen van jelen a szemverés hiedelem- és rítusrendszere és máshol nem. A szem varázsserejének hiedelmei kiterjedtebbek, mint a szemverés. A nedves-száraz/élet-halál oppozíció egyetemes, a korlátozott javak eszméje is bizonyára jóval több társadalomban megtalálható, mint a szemverés (Foster szerint nem korlátozódik a paraszttársadalmakra, minden emberi civilizációt jellemez⁹⁵). A dilemma megoldását egyes kutatók Európán kívül, az arab világban, Afrika moszlim befolyású területein vagy Indiában, Kis-Ázsiában keresték. Itt azt vizsgálták, hogy a nézéssel való rontás milyen típusú gazdasági, társadalmi konstelláció keretében van jelen, a mindennapi élet mely területeit érinti; az igézéssel megtámadott személyek, tárgyak, folyamatok milyen helyet foglalnak el a helyi értékrendben. Szóba kerültek a parasztközösségek a nomád közösségekkel szemben, a szemverés kockázatának jobban kitett gabona, gyümölcs, tej fontos szerepe a földművelők értékrendjében.⁹⁶ Garrison és Arensberg azt a kérdést vizsgálja,⁹⁷ hogy mi a közös a mediterrán civilizációkban, ahol van tej, kenyér, hús és szemverés (szemben a tej, kenyér és szarvasmarha nélküli területekkel, ahol nincs); ugyanők megkülönböztetik a komplex társadalmakat, amelyek fölérendelt autoritással rendelkeznek (ahol ismert a szemverés) és a kevésbé komplex társadalmakat (ahol boszorkányság van).⁹⁸ Roberts szerint (aki egy „egyetemes irigység-elméletet” szándékozott kidolgozni) Fekete-Afrika azon iszlám hatásnak kitett területein ismert a szemmel rontás, ahol szarvasmarhatartás is van.⁹⁹ Mindez bizonyára igaz, sajnos azonban önmagában kevésnek látszik a szemverés lényegének

megragadásához. Az ellenpéldák, kivételek alapján (amelyeket a más gazdasági, társadalmi viszonyok között fellelhetők, vagy az azoktól szinte teljesen függetlenedett európai szemverés-rendszerek szolgáltatnak) inkább véletlenszerű, mintsem törvényszerű összefüggések látszanak e viszonyok és a szemverés-komplexum megléte, illetőleg hiánya között, bár a szemveréssel kapcsolatos hiedelmek és szimbolikus viselkedési formák sohasem lehetnek teljesen függetlenek az adott társadalmi struktúrától.

Az európai viszonyok szempontjából tanulságosabbak számunkra Cosminsky és Herzfeld magyarázatkísérletei. Sheila Cosminsky guatemalai tanulmányában kimutatja¹⁰⁰, hogy a szemverés rendszere hogyan lesz a társadalmi kontroll eszköze, hogyan befolyásolja a szociális interakciókat. A Michael Herzfeld vizsgálta görög faluban az ígézet hiedelmei és rítusai adják a fő rendező elvet a szociális határok áthágói, a szolidaritás, patrónusi kötelezettségek, kölcsönös segítség megsértői, az endogám falu helyi értékrendjének meg nem felelő idegenek vagy a falubeli kvázi-idegen, kiközösített személyek elleni szankciókhoz, az e kihágások keltette feszültségek rendezéséhez.¹⁰¹ Mindez nagyon hasonlít a közép-európai boszorkányság társadalmi szerepéhez. A különbség szinte csak annyi, hogy a kiközösített „idegeneket” itt nem a boszorkány-attribútumok, hanem „idegen szem”, „furcsa szem” jellemzi. Úgy látszik tehát, hogy az „irigység” és a „korlátozott javak” elvein alapuló szemverés-komplexum éppúgy a társadalmi kontroll eszköze lehet, mint a boszorkányság, ugyanakkor csapásmagyarázó ideológiai rendszerként is központi szerepet tölthet be. Míg Nyugat- és Közép-Európában – legalábbis a kora újkorig – a boszorkányság volt a viszonyosság megsértésének legfontosabb hiedelem- és szankciórendszere, és egyben fontos csapásmagyarázó elv, a „szemverés-területek” egyes tartományaiban (a megismert esettanulmányok alapján a görög, török társadalmakban, egyes arab népeknél, valamint Indiában) ez a hiedelem- és rítusrendszer tölt be hasonló szerepet. Ahol ez lesz a fő szankciórendszer, ott központi szerepe van abban is, hogy a szemmel verő egyént ki lehet közsíteni, a szándéktalan szemverést elhárító rítusok átmennek tudatosan egy-egy személyre irányuló kirekesztő magatartásba (ugyanúgy, mint a közép-európai közösségek „állandó” boszorkányai esetében).

Úgy látszik tehát, hogy – legalábbis Európában – azonos társadalmi-gazdasági tényezők talaján különböző csapásmagyarázó, csapáselhárító, kisközösségi konfliktus-feloldó ideológiák élhetnek, amelyek nincsenek egy-egy gazdasági-társadalmi formációval elválaszthatatlanul szoros kapcsolatban. Az újkori Európa hagyományos közösségeiben a csapásmagyarázat, a társadalmi normakontroll és szankció szerepét elsősorban a boszorkányság töltötte be, de ilyen volt az „átkozódás”, Eva Labouvie által a kora újkori Saar-vidékről leírt rendszere vagy az egyházi kézben működő áldás és átok, valamint istenítéleti és divinációs rendszerek (ilyeneket az újkorban az ortodox Kelet-Európából vagy a magyarság keleti csoportjainál ismerünk)¹⁰², és tölthetnek be ilyen szerepet a tündérhiedelmek és rítusok (Dél-Európában)¹⁰³, sőt az ördögi vagy halotti megszállottság is. E rendszerek – de közülük legkivált a boszorkányság és a szemverés – még az újkorban is utalhatnak (legalább hiedelmeik, rítusaik szimbolikájában) esetleges valamikori, elvesztett gazdasági/társadalmi hátterükre, a zárt középkori paraszttársadalmak korlátozott javainak egyensúlyfenntartó ideológiáira. Mégis, a szemverés hiedelem- és rítuskomplexuma Eu-

rópában többnyire társadalmi/gazdasági körülményektől „már”(?) meglehetősen független hiedelemrendszer, csapásmagyarázó-csapáselhárító szereppel, amely több szálon érintkezik a többi rendszerrel, elsősorban a boszorkánysággal (és az „ártó beszéd” fonalán az átkozódás csapásmagyarázó és szankciórendszereivel).¹⁰⁴ Az egymásba játszás esetei ellenére sem értek egyet Blécourt-tal, aki az újkori európai boszorkányságot összefoglaló kézikönyvben úgy nyilatkozik, hogy helytelen a szemverés és boszorkányság hiedelemrendszerének a megkülönböztetése, illetve az ártó szem önálló, zárt szimbolikus rendszerként való feltételezése.¹⁰⁵ Szerinte praktikusán nem választható el a kettő, amihez Vuorela¹⁰⁶ adatai és skandináv példák szolgálnak számára bizonyítékkul. Magyar esettanulmányaink ezzel szemben inkább a rendszerek különállására vallanak, az időnkénti kontaminációk ellenére. Csiki falvakban végzett párhuzamos vizsgálataink eredményei szerint itt a szemverés és boszorkányság minden lényeges szempontban eltérő rendszere még csak nem is érintkezik egymással.¹⁰⁷

Említettük a szándékos és ártatlan igézés kapcsán a boszorkánysággal való leggyakoribb érintkezési pontot: a boszorkánynak tulajdonított szándékos szemverést. A gonosz pillantás szerepe a boszorkányságban más vonatkozásban is fontos lehet:¹⁰⁸ mint kórok, boszorkány-attribútum, rontó, rontás-elhárító, boszorkányazonosító és gyógyító rítus egyaránt helyet kaphat a szemverés-rendszer egy-egy mozzanata, vonatkozása a boszorkányság-esetekben. Azonban teljes összeolvadásról csak ott beszélhetünk, ahol a szemverés-komplexum „közép-európai boszorkányságként” működik, ahol tehát ugyanabba a kisközösségi társadalmi rendszerbe – a boszorkányvád szociológiájának szomszédsági körökben működő szereposztásába és gyanúsítási-gyanúelhárítási-gyógyítási stratégiájába – illeszkedik bele, annak nyújt ideológiát. Ha megnézzük például Maclagan skót adatokat feldolgozó szemveréskönyvének *Ha kérnek az embertől, adjon c.* fejezetét¹⁰⁹, úgy találjuk, hogy itt az ártó szem okozta baj (legtöbbször tehén tejének elvesztése), a leírt szemveréresetek szereplői, valamint az esetek lefolyásának szekvenciája szinte szó szerint egyezik a szomszédsági boszorkányság eseteinek egyik leggyakoribb típusával. Utóbbit Christina Lerner skóciai boszorkánypereket feldolgozó művében leírt esettípusok¹¹⁰ alapján így vázolhatjuk: csapás magyarázata/diagnózisa – okozó megkeresése, vádolása – a baj helyrehozatala, illetve visszautalása az okozóra. Egy Maclagan leírta szemverés/boszorkányság-eset¹¹¹ vázlata: valaki temetésre ment meglát egy kieresztett nyájban egy tehén mellett egy igen szép borjút – gyönyörködve meresztli a szemét a két állatra – kéri a szomszédot, hogy adja el neki a borjút – az visszautasítja – a borjú egy hét múlva megdöglik – nem volt kétséges számukra, hogy a szomszéd gonosz szeme ölte meg az állatot.

Nem akarnék az elterjedési kép egészen pontos ismerete nélkül elhamarkodott következtetéseket levonni, de adataimból most úgy látom, hogy ahol a nyugat-közép-európai értelemben vett „falusi boszorkányság” nem olyan intenzív, ott lesz (sokszor társadalmi kontroll szerepet is betöltő) „központi” hiedelemrendszerre a szemveréshit: tehát például Dél-Európának is a legdélibb peremvidékén: Szicíliában, Görögországban, Törökországban, Dél-Spanyolországban (e helyeken nem vagy kevésbé létezett a közép-európai értelemben vett „falusi boszorkányság”, csak tündérhiedelmek és szemverés-hiedelmek). Észak-Európában úgy látszik, fokozottabb a két rendszer egybeesése.

Nem véletlen, hogy az előbb erre skót példát tudtunk hozni, és az sem, hogy Blécourt finn és skandináv példákból vonta le a szemverés- és boszorkányságrendszerek szétválaszthatatlanságára vonatkozó következtetését.¹¹²

Mindezek után talán levonhatjuk záradékkul a következőket: A csapásmagyarázó/elhárító szemverés-ideológiák nem kötődnek szorosan egy-egy gazdasági-társadalmi formációhoz, inkább a kulturális jelenségek diffúz terjedésének, „öröklésének” köszönhetik létüket, jelenlétük egy adott helyen szempontunkból tehát véletlenszerű. Társadalmi kontroll-szerepet betöltő közösségi „intézményként” elvileg más hiedelemrendszerek alternatíváiként állhatnak egy-egy helyi társadalom rendelkezésére. Ahol van már egy erősen meggyökeresedett, hasonló szerepet betölteni tudó rendszer, egy másik nem kap központi szerepet; egyikük már „csupán” mint hiedelem- és rítusrendszer él tovább (vagy mint „csak” ilyen honosodik meg). A mai Európában még élő szemverés-rendszerek majd mindegyike ilyen „már”: az ártó szemre és a testnedvek éltető erejére vonatkozó hiedelmeket és annak szimbolikáját erősen őrző, a zárt társadalmak „korlátozott javain” alapuló gazdasági/társadalmi háttérrel viszont erősen elvesztett (vagy soha nem is birtokolt) hiedelemrendszer. Ez a rendszer a modern Nyugat-Európa nagy részén már halott szövegfóklórrá változott, vagy teljesen megszűnt, viszont Európa déli és keleti tájain – és néhol még Közép-Európában is – a még eleven hiedelemrendszerek közé tartozik. Itt a mindennapi életnek egy bizonytalan szférájában a mai napig komoly szerepe van, elsősorban profilaktikus és gyógyító praxisként.

JEGYZETEK

¹ Lásd az egyik sumér szöveg angol nyelvű közlését: Langdon 1976: 40.

² Roberts 1976:223-226 (mint erre Sárkány 1993: 1143 is felhívja a figyelmet).

³ Ismertek ugyan polinéziai adatai is, és honos Fekete-Afrika északi részén, továbbá Közép-Amerika bennszülött népességének egy részénél is. Afrikában a kutatók majdnem egyöntetű véleménye szerint az iszlám közvetítésű, eredetileg egyiptomi, arab sajátosságokról van szó; Közép-Amerikát illetően korai ibér hatással számolnak. Ezek a feltételezések egy Közel-Keletről induló diffúziót valószínűsítene. (De nem magyarázzák meg a polinéziai elterjedést.) E kérdésekről és általában a történeti emlékekről és az elterjedési képről lásd elsősorban Seligmann 1910-es, Elworthy 1912-es összefoglalását, valamint Maloney 1976-os kutatástörténeti áttekintését, a szemverés világ-áttekintését.

⁴ A magyar adatok a Néphit archívum alapján készülő Magyar Néphit Enciklopédia 1000 körüli adatot tartalmazó Szemverés magyar nyomtatott és publikálatlan (kéziratos) forrásanyag. Áttekintett, vizsgálatba bevont adataimra e cikkben – helyhiány miatt – csak esetleges egyedi érdekesség okán, vagy idézés esetén hivatkozom.

⁵ Lásd például Jahn 1855; Elworthy 1895; Feilberg 1901; Kuhnert 1909; Frey 1953.

⁶ Lásd például Kriss–Kriss-Heinrich 1962; Ulmer 1994.

⁷ Meisen 1950, 1952.

⁸ Jahn 1855; Seligmann 1910, 1922, 1927.

⁹ Hovorka–Kronfeld 1908.

¹⁰ Lásd Róheim 1984 (1952) és bibliográfiája; vagy a modern szociálpszichológiai vizsgálatokról: Hauschild 1979.

¹¹ A fontosabbak közül például: Maclagan 1902, Arnaud 1922; Murgoci 1923; Đordević 1938; Vuorela 1967; Hand 1976; Hardie 1981; Herzfeld 1981; Gojev 1992. Említésre méltó a 19. század végén a francia Mélusine folyóirat majd két évtizedig tartó „fascination” eset- és egyéb tanulmányosorozata.

- ¹² Dundes 1981; Maloney 1976.
- ¹³ Lásd például: Pitre 1889, Lawson 1910:8–15; Blum–Flum 1965: 185–186; Stewart 1999: 232–235; Canaan 1914: 28–32; Kriss–Kriss–Heinrich 1962. II. Jelen rövid összefoglalásban nincs terem felsorolni minden szemverésről írott fontos munkát; kérem a tisztelt olvasót, hogy további részletes könyvészetért forduljon az itt idézett összefoglalásokhoz, melyek közül a legteljesebb modern bibliográfiákat A. Dundes szerkesztette (ugyan főleg a német címek, nevek vonatkozásában sok hibát tartalmazó) kötetben találja.
- ¹⁴ Lásd erről Pócs 1988: 666–671, 684–687; Pócs 1986; valamint a magyar igézet-ráolvasások rendszere: Pócs 1985–1986: I. 256–302; II. 470–502.
- ¹⁵ Rövid összefoglalásokat lásd: Hoppál 1970, Pócs 1981, 1990a: 685. Helyi, táji monográfiák szemverésről írott fejezetei, részfejezetei közül néhány fontos: Vajkai 1943: 101–105; Kovács 1962: 194–195; Jung 1978: 42–43; Kapros 1986: 307–317; Krupa 1987: 118–130; Vasas 1985: 93–96; Barna 1989: 643; Csörgör 1998: 200–210; Balázs Lajos 1999: 295–313; Kótyuk Erzsébet 2000: 52–57; Csáky 2001: 106–112. Jó magyar esettanulmányok: Vidák 2000: 110–122; Balázs 2002.
- ¹⁶ A terminusok összesített sorozatát lásd például: Seligmann 1910: I. 1–10; Elworthy 1912: 608; Spooner 1970: 312; egy-egy terminus-típus adatait lásd többek között: Pergman 1927a, 1927b, Weiser–Aall 1937; Spamer i. n.; Moss–Cappannari 1976.
- ¹⁷ Vö. a Lauri Honko által bemutatott „projektilélmélet”-et, vagyis a testbe hatoló tárgyakkal kapcsolatos betegségmagyarázatokat: Honko 1959.
- ¹⁸ Lásd például Elworthy 1895: 170; Seligmann 1910: 66–78, 1922, 1927; Frey 1953.
- ¹⁹ Pócs 1985–1986: i. h. adatai, továbbá a Néphit Archívum szemverés csoportjának adatai alapján.
- ²⁰ Jahn 1855: 39. A szemverés több ezer éves nyelvemlékeiben, asszír ráolvasásokban is együtt említik már a gonosz szemet és gonosz nyelvet, mintegy szinonimaként: Seligman példája, I. 7.
- ²¹ Langdon 1967: 40 (az angol fordítás körülbelüli visszaadása).
- ²² Balázs 1999: 298.
- ²³ Oláh 1986: 48; illetve i. m. I/2. fejezete.
- ²⁴ Galenus, sztoikusok, Alexandriai Kelemen stb.; lásd például Shaw 1998, különösen 23–24.
- ²⁵ Dundes 1981.
- ²⁶ Pitre 1889.
- ²⁷ Lásd: Weiser–Aall 1937.
- ²⁸ MacLagan 1902.
- ²⁹ Ezzel kapcsolatban tanulmányra nem, csak a magyarországi boszorkányperek által jól ismert adataira tudok hivatkozni.
- ³⁰ Lásd erről: Pócs 2001.
- ³¹ Lásd Pócs 1986: 193–195.
- ³² Balázs 1999: 300.
- ³³ Róheim 1984, Dundes 1981.
- ³⁴ A werwolf-lények születési sajátságairól: Pócs 2002: 176–180.
- ³⁵ Jung 1978: 43, és saját gyűjtés.
- ³⁶ Frey 1953.
- ³⁷ Lásd összefoglalóan Seligmann 1910: I. 138–146; Elworthy 1912: 608–610.
- ³⁸ Winkler 1931: 3 (a német nyelvű közlés magyar fordítása).
- ³⁹ Winkler 1931: 88–89.
- ⁴⁰ Pócs 1984–1985: II. 449 (Kallós Zoltán gyűjtése). Több hasonló a XV. csoportban: i. m. 442–483.
- ⁴¹ Lásd e démonokról és a velük kapcsolatos ráolvasásokról: Pócs 1990b és Pócs 1988: 682–685.
- ⁴² Skót, ír, svájci, arab, palesztin adatok. A szemek sajátságairól összefoglalóan: Seligmann 1927: 687.

- 43 Blum – Blum 1965: 186.
- 44 Lásd McCartney 1981 összefoglaló áttekintését, amely elsősorban római auktorokból indul ki, de a későbbi európai adatokból is hoz példákat.
- 45 Eddigi tudásunk szerint sajátosan magyar típus, nem tudunk nemzetközi párhuza-márról; Lásd Pócs 1988: 684–685.
- 46 Pócs 1985–1986. II. 495 (Gunda Béla 1936: 320).
- 47 Seligmann 1927: 685–686.
- 48 Seligmann 1910: I. 4.
- 49 Lásd például: Seligmann 1910: I. 4; Elworthy 1912: 608; Vuorela 1967: 9. Maloney 1976b kötet több tanulmánya, a bevezetőben (Maloney 1976a IX–X.) összefoglalja ezeket a nézeteket. Dundes 1981: 163–264. szintén részletezi az „irigység-teóriát”. Stewart 1991: 235 még az igézet elleni görög egyházi imák, áldások szövegeiben is felfedezi az igézet és féltékenység kapcsolatát. A szemverés pszichológiai alapjait ku-tatók is arra jutottak, hogy a szemverés pszichológiailag orális irigység és agresszió, ami a személyiségfejlődés bizonyos fázisában döntő lehet: Ulman 1999: VI–VIII.
- 50 Lásd: Foster 1972, Stein 1976, Dundes 1981.
- 51 Foster 1965.
- 52 Pócs 1985–86. II. 172: hatvani és nagyrévi (Heves és Szolnok m.), valamint nagykörüi (Szolnok m.) szöveg. Lásd erre vonatkozóan Pócs 1979.
- 53 Róheim 1984: 472.
- 54 Például Stewart 1991: 235; Dundes 1981: 274.
- 55 Pais 1975.
- 56 Vuorela 1967: 85.
- 57 Róheim 1984: 474.
- 58 Maclagan 1902: 122.
- 59 Dundes 1981: 268, 270.
- 60 Seligmann 1910: II. Bibliográfiánk minden dél-európai és közel-keleti, észak-afrikai anyagot bemutató tanulmánya sok amulett-dokumentumot tartalmaz, amelyek több-ségükben szem-, phallikus illetőleg kéz-amulett.
- 61 A görögöknél a 9–7. században jelennek meg, főleg egyiptomi hatásra; az egyiptomi előképek a szemverés legkorábbi ismert ábrázolásai; Frey 252–266; Seligmann II. 138–151; Jahn 1855: 61–62.
- 62 Róheim 1984 [1952].
- 63 Lásd Jung 1992: 113–118. Voigt Vilmos is – egyetértőleg – hozzászól a kérdéshez: Voigt 2002.
- 64 Vuorela 1967: 88.
- 65 Dundes 1981; Róheim 1984 [1952]. Róheim említi például, hogy a latin fascinum egyaránt jelentett babonázó szemet (vö. fascinatio = szemverés) és penist: i. m. 475. Stewart (1991: 234) ezt még kiegészíti a fascinum szóval etimológiailag rokon görög baszkania, vaszkania (szemverés) hasonló kettős jelentésével: Stewart.
- 66 Saját gyűjtés. A magyar varázsigéket lásd: Pócs 1985–1986: II. 565–566.
- 67 Vuorela 1967: 91, 90. Jung (1992: 241–242) ezeket újabbakkal egészíti ki és még további adatokat is hoz.
- 68 Jung 1992: 111–112. a „kígyó faszát” említő ráolvasásokat lásd Pócs 1985–1986: II. 563–564.
- 69 McCartney 1981: 26.
- 70 Kapros 1986, 313.
- 71 Pitrè 1889: 242.
- 72 Stewart 1991: 232.
- 73 Ezek változatos sorát lásd Seligmann 1910: II. 297–304.; Kriss–Kriss-Heinrich 1962. II.
- 74 Erről Spamer (1958: 75.) ír részletesen, bemutatván a németsegnél illetőleg Nyugat-Európában ismert a szemverés elleni ráolvasás-típusokat.

- 75 Részletes leírás egy-egy tájegység vonatkozásában ismert; lásd a szemverés 12. jegyzetben említett adatközléseit: összefoglalóan Hoppál 1970, Pócs 1987.
- 76 Burgenlandi és magyar adatok.
- 77 Stewart 1991: 234.
- 78 Jung 1978: 59. (Az adat eleje.)
- 79 A mérés európai módszereiről összefoglalóan lásd: Grabner 1967.
- 80 Diószegi Vilmos gyűjtése.
- 81 Vuorela 1967: 76.
- 82 Hódmezővásárhely, Nagy 1975: 447.
- 83 A magyar anyagban előforduló néhány további füstölőszer: pókháló, karácsonyi morzsa, temetőből hozott kilencféle fű, kilencféle fa levele, padlásról összeszedett száraz macskaszar, pendelymadzag stb.
- 84 Lásd erről Pócs 1985–1986, 1986 és 1988 munkáinak a 14. jegyzetben megjelölt helyeit. Az igézet-ráolvasások egyik legteljesebb európai összefoglalása: Spamer 1958: 109–157. További igézet-ráolvasás bibliográfiát lásd Pócs, idézett helyeken.
- 85 Spamer 1958: 110–113.
- 86 Lásd Pócs 1985–1986: I. 256–272.
- 87 Lásd Pócs II. 478 (Gyimesközéplak); hasonló: i. m. 272–282.
- 88 A „Találkozás a gonosszal” típusok adatait lásd összefoglalóan Pócs 1986–1986 II. 442–503., 1988: 682–685.
- 89 Pócs 1985–1986: II. 463.
- 90 Pócs 1985–1986: II. 478. (Hoppál Mihály gyűjtése).
- 91 Diószegi Vilmos gyűjtése. Baranyában és Somogyban ismert: Pócs 1985–1986: I. 264.
- 92 Vuorela 1967: 103.
- 93 Vajkai 1943: 103.
- 94 Dundes 1981: 265.
- 95 Foster 1965.
- 96 Spooner 1970: 314.
- 97 Garrison–Arensberg 1976.
- 98 Uo., 322.
- 99 Roberts 1976: Sárkány 1993 is hivatkozik erre a tételére.
- 100 Cosminsky 1976.
- 101 Herzfeld 1981.
- 102 Lásd ez utóbbiakról Pócs 2002.
- 103 Lásd ezekről Pócs 1986.
- 104 E vonatkozásokra – részletesebb vizsgálat híján – nem tudtam részletesen kitérni.
- 105 Például ahogy Garrison és Arensberg teszik fent említett cikkükben, amikor Mary Douglas boszorkányság kategóriáival veti egybe a szemverés eseteit: Blécourt 1999: 193–196.
- 106 Vuorela 1967.
- 107 Vö. Vidák 2000 és Pócs 2000.
- 108 Lásd például a franciáknál: Bouteiller 1958: 89–93.
- 109 „People should give when asked”: MacLagan 1902: 48–50.
- 110 Lásd Larner 1981: 114.
- 111 MacLagan 1902: 50.
- 112 Blécourt 1999: 192–193.

IRODALOM

- Arnaud, Louis 1912: La Baskania ou le mauvais oeil chez les grecs modernes. *Echos d'Orient* 15: 385–394.
- Balázs Lajos 1999: Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

- Balázs Lajos 2002: Látható és rejtett szinkronizáció és diakrónia az igézés gyógyításában. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről, III.*, Balassi Kiadó, Budapest, 400–411.
- Barna Gábor 1989: Fejezetek a palóc néphittől. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok. IV. Rítus és folklór. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága*, Eger, 595–677.
- Blécourt, Willem de 1999: *The Witch, her Victim, the Unwitcher and the Researcher. The continued Existence of Traditional Witchcraft*. In: Blécourt, Willem–Hutton, Ronald–La Fontaine, Jean (eds.): *Witchcraft and Magic in Europe. The Twentieth Century*. The Athlone Press, London, 141–219.
- Blum, Richard–Blum, Eva 1965: *Health and Healing in Rural Greece*. Stanford University Press, Stanford.
- Bouteiller, Marcelle 1966: *Médecine populaire d'hier et d'aujourd'hui*. Vallois.
- Brav, Aaron 1981: *The Evil Eye among the Hebrews*. In: Dundes, Alan (ed.) 1981: *The Evil Eye. A Folklore Casebook* Garland Publishing, New York–London, 44–54.
- Canaan, T. 1914: *Aberglaube und Volksmedizin im Lande der Bibel*. Abhandlungen des Hamburgischen Kolonialinstituts XX. Hamburg.
- Cosminsky, Sheila 1976: *The Evil Eye in a Quiché Community*. In: Maloney, Clarence (ed.) 1976: *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 163–174.
- Csáky Károly 2001: *A Középső-Ipoly menti palócok népi hiedelemvilága*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely.
- Csiszár Árpád 1968: Szemmelverés és igézés. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 11: 161–179.
- Csögör Enikő 1998: *Tordatúr hiedelemvilága*. Kriterion, Kolozsvár.
- Donaldson, Bess Allen 1981: *The Evil Eye in Iran*. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Garland Publishing, New York–London, 66–77.
- Dundes, Alan 1981: Wet and Dry, the Evil Eye: An essay in Indo-European and Semitic Worldview. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Garland Publishing, New York–London, 257–312.
- Dundes, Alan (ed.) 1981: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Garland Publishing, New York–London.
- Đorđević, Tihomir R. 1938: *Zle oči u verovanju južnih slovena*. Beograd.
- Elworthy, F. T. 1895: *The Evil Eye*. London.
- Elworthy, F. T. 1912: *Evil Eye*. In: Hastings, J. (ed.) *Encyclopaedia of Religion and Ethics* 5. Clark, Edinburgh, 608–615.
- Feilberg, H. F. 1901: Der böse Blick in nordischer Überlieferung. *Zeitschrift für Volkskunde* 11: 304–330, 420–430.
- Foster, George M. 1972: *The Anatomy of Envy: A Study in Symbolic Behavior*. *Current Anthropology* 13: 165–202.
- Foster, George M. 1965: *Peasant Society and the Image of Limited Good*. *American Anthropologist* 67: 293–215.
- Frey, D. 1953: *Dämonie des Blickes*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaften Klasse 3. Mainz.
- Füvessy Anikó 1997: *Nézéssel való rontás (igézés) és gyógyítása a Fekete-Körös vidékén*. Néprajzi Látóhatár, VI., 560–567.
- Garrison, Vivian–Arensberg, Conrad M. 1976: *The Evil Eye: Envy or Risk of Seizure? Paranopia or Patronal dependency?* In: Maloney, Clarence (ed.) 1976: *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 287–328.
- Gojev, Angel 1992: *Uročasvaneto*. Blgarski narodni vjarvanija 1. Technosist, Gabrovo.
- Gönczi Ferenc 1937: *Somogyi gyermek*. Csurgói Könyvtár, VI., Kaposvár.
- Grabner, Elfriede 1967: *Verlorenes Maß und heilkräftiges Messen: Krankheitserforschung und Heilhandlung in der Volksmedizin*. In: Grabner, Elfriede (Hrsg.):

- Volksmedizin: Probleme und Forschungsgeschichte (Wege der Forschung 63.)
Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt, 549–580.
- Gulyás Éva 1976: Jászdózsai hiedelmek. *Folklór Archívum*, 4: 7–186.
- Gunda Béla 1936: Ráolvasással történő gyógyítás Apátfalván. *Ethnographia*, XLVII: 319–320.
- Hand, Wayland D. 1976: The Evil Eye in its folk Medical Aspects. A Survey of North America. *Actas del XLI Congreso Internacional de americanistas*, Mexico, 2 al 6 de Septiembre de 1974. Mexico City, 3: 183–189.
- Hardie, Margaret M. 1981: The Evil Eye in Some Greek Villages of the Upper Haliakmon Valley in West Macedonia. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 107–123.
- Harfousche, Jamal Karam 1981: The Evil Eye and Infant Health in Lebanon. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 86–106.
- Hauschild, Thomas 1979: Der Böse Blick: Ideengeschichtliche und Sozialpsychologische Untersuchungen. *Beiträge zur Ethnomedizin, Ethnobotanik und Ethnozoologie*, VII., Arbeitskreis Ethnomedizin, Hamburg.
- Herzfus, Michael 1981: Meaning and Morality: A Semiotic Approach to Evil Eye Accusations in a Greek Village. *American Ethnologist*, 8: 560–574.
- Honko, Lauri 1959: Krankheitsprojekte. *Folklore Fellows' Communications*, 178., Helsinki.
- Hoppál Mihály 1970: Az „igézés”-hiedelemkör alkotóelemei. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, IV: 259–286.
- Hovorka O. V.–Kronfeld, A. 1908: Vergleichende Volksmedizin. I–II., Stuttgart.
- Jahn, Otto 1855: Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten. *Berichte über Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-Historische Classe*, 7: 28–110.
- Jung Károly 1978: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. *Forum Könyvkiadó, Újvidék*.
- Jung Károly 1992: Folklóradatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez. (A szemmelvétel elhárításának kérdéséhez). In: *Köznapi és legendák. Tanulmányok a népi kultúra köréből*. *Forum Könyvkiadó, Újvidék*, 104–121., 241–242.
- Kapros Márta 1986: A születés szokásai az Ipoly mentén. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 18., Debrecen.
- Kovács Endre 1962: Doroszló hiedelemvilága. *Forum Könyvkiadó, Újvidék*.
- Kótyuk Erzsébet 2000: A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban. *Európai Folklór Intézet – Osiris, Budapest*.
- Kriss, Rudolf–Kriss-Heinrich, Hubert 1962: Volksglaube der Bereich des Islams. I–II., Wiesbaden.
- Krupa András 1987: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. *Studia Folkloristica et Ethnographica*, 23., Debrecen.
- Labouvie Eva 1993: Verwünschen und Verfluchen: Formen der verbalen Konfliktreglung in der ländlichen Gesellschaft der frühen Neuzeit. In: Blickle, Peter (Hrsg.): *Der Fluch und der Eid. Die metaphysische Begründung gesellschaftlichen Zusammenlebens und politischer Ordnung in der ständischen Gesellschaft*. Duncker Humblot, Berlin, 121–145.
- Langdon, Stephen 1981: An Incantation in the 'House of Light' Against the Evil Eye. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 39–40.
- Larner, Christina 1981: *Enemies of God. The Witchhunt in Scotland*. London.
- MacLagan, R. C. 1902: *Evil Eye in Western Highlands*. London.
- Maloney, Clarence 1976a: Introduction. In: Maloney, Clarence (ed.) 1976: *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, V–XVI.

- Maloney, Clarence 1976b: Don't say „Pretty Baby” Lest You Zap It with Your Eye – The Evil Eye in South Asia. In: Maloney, Clarence (ed.) 1976: *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 102–148.
- Maloney, Clarence (ed.) 1976: *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York.
- McCartney, Eugene S. 1981: Praise and Dispraise in Folklore. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 9–38.
- Meisen, Karl 1950: Der böse Blick und anderer Schadenzauber im Glaube und Brauch der alten Völker und in der frühchristlicher Zeit. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 1: 144–177.
- Meisen, Karl 1952: Der böse Blick, das böse Wort und der Schadenzauber durch Berührung im Mittellaalter und in der neueren Zeit. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, 3: 169–225.
- Moss Leonard W.–Cappannari Stephen C. 1976: Mal'occhio, Ayin ha ra, Oculus fascinus, Judenblick: The Evil Eye Hovers Above. In: Maloney, Clarence (ed.) 1976: *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 1–15.
- Murgoci, Agnes 1981: The Evil Eye in Roumania, and Its Antidotes. In: Dundes, Alan (ed.) 1981: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 124–149.
- Nagy Gyula (szerk.) 1975: Élet a vásárhelyi pusztán. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 4.
- Oláh Andor 1986: „Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Oyler, Rev. D. S. 1981: The Shilluk's Belief in the Evil Eye. In: Dundes, Alan (ed.) 1981: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 78–85.
- Pais Dezső 1975: Az óvó- és sorsirányító nevek. In: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 328–338.
- Pergman, Adelgard 1927: Berufen, Beschreien. In: Hoffman-Krayer, E.–Bächtold-Stäubli, H. (Hrsgs.): *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. I., Berlin–Leipzig, 1096–1102.
- Pergman, Adelgard 1927: Besprechen. In: Hoffman-Krayer, E.–Bächtold-Stäubli, H. (Hrsgs.): *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. I. Berlin–Leipzig, 1157–1172.
- Pitrè, Giuseppe 1889: La Jettatura ed il Malocchio. Usi e Costumi, Credenze e Pregiudizi del Popolo Siciliano. IV., Biblioteca delle Tradizioni Popolari Siciliane, XVII., Palermo, 235–249.
- Pócs Éva 1979: Harmatszedés. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 474–476.
- Pócs Éva 1981: Szemverés. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*, 4., Akadémiai Kiadó, Budapest, 636–638.
- Pócs Éva 1985–1986: *Magyar ráolvasások*. I–II., Akadémiai Könyvtár, Budapest.
- Pócs Éva 1986: Szem meglátott, szív megvert. *Magyar ráolvasások*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Pócs Éva 1986: Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia*, XCVII: 177–256.
- Pócs Éva 1988: Ráolvasás. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet*. Magyar Néprajz, V., Akadémiai Kiadó, Budapest, 633–691.
- Pócs Éva 1990a: Néphit. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallássosság*. Magyar Néprajz, VII., Akadémiai Kiadó, Budapest, 527–691.
- Pócs Éva 1990b: „Lilith és kísérete”. Gyermekágyas-démonoktól védő ráolvasások DK-Európában és a Közel-Keleten. In: Kríza Ildikó (szerk.): *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 110–130.

- Pócs Éva 2001a: Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. Studia Ethnologica Hungarica, I., Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó–PTE Néprajz Tanszék, 137–198., 357–359.
- Pócs Éva 2001b: Átok, rontás, divináció: Boszorkányság a vallás és mágia határán. In: Pócs Éva (szerk.): *Két csiki falu néphite a századvégen*. Európai Folklor Intézet–Osiris Könyvkiadó, Budapest, 419–459.
- Pócs Éva 2002: Natura és kultúra – halál vagy élet? Kettős lények és „emberré avatás”. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz, makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről*, 3., Balassi Kiadó, Budapest, 165–220.
- Roberts, John M. 1976: Belief in the Evil Eye in World Perspective. In: Maloney, Clarence (ed.): *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 223–278.
- Róheim Géza 1984: A szemmel verés. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984, 465–485. [The Evil Eye. American Imago, IX (1992): 3–4., 351–365.]
- Sárkány Mihály 1993: Igéző szemek. Élet és Tudomány, 36: 1142–1143.
- Schoeck, Helmut 1981: The Evil Eye: Forms and Dynamics of a Universal Superstition. In: Dundes, Alan (ed.) 1981: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 192–200.
- Seligmann, S. 1910: Der böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker. I–II., Hildesheim, Berlin.
- Seligmann, S. 1922: Die Zauberkraft des Augens und das Berufen: Ein Kapitel aus der Geschichte des Aberglaubens. L. Friederichsen & Co., Hamburg.
- Seligmann, S. 1927: Auge. In: Hoffman-Krayer, E.–Bächtold-Stäubli, H. (Hrsgs.): *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. I., Berlin–Leipzig, 679–701.
- Shaw, Teresa M. 1998: The Burden of the Flesh. Fasting and Sexuality in Early Christianity. Fortress Press, Minneapolis.
- Spamer, Adolf 1958: *Romanusbüchlein*. Historisch-philologischer Kommentar zu einem deutschen Zauberbuch. Aus seinem Nachlaß. Bearbeitet von Johanna Nickel. Akademie-Verlag, Berlin.
- Spooner, Brian 1970: The Evil Eye in the Middle East. In: Douglas, Mary (ed.): *Witchcraft Confessions and Accusations*. Association of Social Anthropologists Monograph no. 9. Tavistock, London, 311–319.
- Spooner, Bryan 1976: Anthropology and the Evil Eye. In: Maloney, Clarence (ed.): *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 279–286.
- Stewart, Charles 1991: *Demons and the Devil. Moral Imagination in Modern Greek Culture*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Stein, Howard F. 1976: Envy and the Evil Eye: An Essay in the Psychological Ontogeny of Belief and Ritual. In: Maloney, Clarence (ed.): *The Evil Eye*. Columbia University Press, New York, 193–222.
- Trede, Th. 1890: *Das Heidentum in der römischen Kirche. Bilder aus dem religiösen und sittlichen Leben Südtaliens*, Gotha.
- Ulmer, Rivka 1994: *The Evil Eye in the Bible and in Rabbinic Literature*. KTAV Publishing House, Hoboken, NJ.
- Vajkai Aurél 1943: *Népi orvoslás a Borsa völgyében*. Kolozsvár.
- Vasas Samu 1985: *Népi gyógyászat. Kalotaszegi gyűjtés*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Vidák Tünde 2001: A születés. In: Pócs Éva (szerk.): *Két csiki falu néphite a századvégen*. Európai folklor Intézet–Osiris Könyvkiadó, Budapest, 81–136.
- Voigt Vilmos 2002: Arctalanítás. In: Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről*. III., Balassi Kiadó, Budapest, 235–240.

- Vuorela, Toivo 1967: Der böse Blick im Lichte der finnischen Überlieferung. *Folklore Fellows' Communications* 201., Helsinki.
- Weiser-Aall, Lily 1937: Verhexen. In: Hoffman-Krayer, E.-Bächtold-Stäubli, H. (Hrsgs.): *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 8. Berlin–Leipzig, 1570–1584.
- Winkler, H. A. 1931: Salomo und die Karina. Eine orientalische Legende von der Bezwingung einer Kindbettdämonin durch einen heiligen Helden. Stuttgart.
- Woodburne, A. Stewart 1981: The Evil Eye in South Indian Folklore. In: Dundes, Alan (ed.): *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Garland Publishing, New York–London, 55–65.

AHONNAN FOGANTATOTT, ONNAN LEGYEN ORVOSSÁGA

Egy igézett csecsemő gyógyítása Aranyosszéken

1. AZ ARANYOSSZÉKI GYŰJTÉSÉRŐL

1992 és 1995 között betegségekről általában és főleg mágikus betegségképzetokról gyűjtöttem két aranyosszéki faluban. Az igézésről¹, az ijedtségről és a rontásról összegyűlt anyagot szakdolgozatom megírásához használtam fel. 1997-től a rontás és boszorkányság témakörében gyűjtöttem ugyanezekben a falvakban doktori dolgozatomhoz. Tekintettel arra, hogy ezekről a témákról az emberek nehezebben beszélnek, bevezetőként általában az igézésről, ijedtségről, prikulicsról, tisztátalanról beszélgettünk. Az így összegyűlt anyagból válogattam előadásom anyagához.

2. A LEGÁLTALÁNOSABB KÉPZETEK ÉS GYÓGYÍTÓI GYAKORLAT

Az „igézés” a vizsgálat színhelyén a „szemverés” kifejezés megfelelője, és a szem, a tekintet ártó hatására vonatkozik². A megkérdezettek véleménye szerint az emberek általában akaratlanul igéznek. Gyakori képzet, hogy az tud igézni, akinek összenőtt a szemöldöke. Az igézés ellen piros színű szalaggal, ruhadarabbal lehet védekezni, és meg lehet előzni kiköpéssel (Pü-pü, meg ne igézzetek!). Az igézés legáltalánosabb tünete az erős fejfájás, gyengeség, szédülés, csecsemő esetében az erős sírás. A diagnosztizálás és gyógyítás szenes vízzel történik. A szenes vizet bárki elkészítheti, kezdetlen víz és szén vagy gyufa, illetve ritkábban kés vagy villa kell hozzá. A szenes víz készítését többnyire imádkozással, néhányan ráolvasás mondásával kísérik és a pohár víz fölé keresztet vetnek. Ha a szén leszáll a pohár fenekére, illetve közben sír, a beteg meg van igézve. A betegnek inni kell a szenes vízből (leggyakrabban három kortyot), majd körülkerfítik, ill. mosdatják vele, keresztet vetve megvizezett kézzel a beteg homlokára, szíve fölé, tenyerébe, talpára. A maradék vizet és a szenet a ház sarkára, a csepegésbe vagy egy kutyával szembe öntik. A hatás rögtön jelentkezik, a beteg megkönnyebbedik, helyrejön.

3. AZ ARANYOSSZÉKI IGÉZÉSKÉPZETEK A ROMÁNIAI (ERDÉLYI) MAGYAR ÉS ROMÁN IGÉZÉSSSEL KAPCSOLATOS KÉPZETEK KONTEXTUSÁBAN

Az általam gyűjtött képzetek megfelelőit találjuk a legnagyobb mennyiségben más romániai vidékek román és magyar gyűjtéseiben egyaránt. A magyar adatok az igézés gyógyításáról kevésbé változatosak. A román gyűjtésekben elég sűrűn fordul elő a ráolvasással való gyógyítás, amit többnyire egy ráolvasóasszony végez. A témára vonatkozó román szakirodalomban több összefoglalást találunk, amelyek felsorolásszerűen tartalmazzák az igézés jelenségére, az igéző, illetve az igézett személyére, az igézés tüneteire és gyógymódjaira vonatkozó képzeteket a különböző vidékekről (Marian 1892, 49–50; Gorovei 1931, 298–310; Candrea 1999, 206–224; Pavelescu 1998, 107–126; Canianu 1999, 127–164; Evseev 1997, 112–113; Olteanu 1998, 152–159). Candrea írta a legjobban rendszerezett román összefoglalást. Pavelescu munkája a Nyugati Havasokban végzett kutatásain alapszik, ebből a régióból közöl igézés elleni ráolvasásokat is. Canianu, Evseev és Olteanu elsősorban elődeik munkáját foglalják össze.

Az igézés jelenségével is foglalkozó erdélyi magyar kutatók közül fontos megemlíteni dr. Kós Károlyt (2000, 365, 366–367), Keszeg Vilmost (1999, 67–73, 263–273), Csögör Enikőt (1998, 200–210), Balázs Lajost (2002, 67–80), valamint az értékes hiedelemanyagot közlő Horváth István író (1980, 75–76). A felsorolt szerzők közül néhányan az Aranyosszékkal szomszédos Mezőségről közölnek adatokat (dr. Kós Károly, Keszeg Vilmos, Horváth István), Csögör Enikő pedig az Aranyosszékhöz nagyon közel levő Tordatúrból. A mezőségi hiedelmek közt az igézés hiedelmének is a legátfogóbb leírását Keszeg Vilmos adja. Gyűjtéseinek szövegeit is közli. Az igézéssel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy az igézés a Mezőségen közönséges dolog, mindenki átesik rajta. Balázs Lajos tanulmánya a szenesvíz-készítés rítusának általam ismert legrészletesebb leírása és értelmezése.

4. AZ IGÉZETT CSECSEMŐ ESETE

Minden eddigi gyűjtésemtől eltérő esetre bukkantam egy 1997-ben gyűjtött történetben. Egy nagyon zárkózott, de kiváló egészségnak és tiszta észnek örvendő 91 éves öregasszonyt kerestem fel egy nyári estén. Beszélgetésünk első fél órájában minden felvetett kérdésre azt mondta, hogy erről semmit sem tud (így pl. az igézésről sem), illetve elutasító választ adott, és egyébről kezdett beszélni³.

Amikor már sikerült megnyernem a bizalmát, és nem találta olyan fontosnak, hogy az egész napos hagymaszedés után még fölszedje a vihar által levert körtéket, mesélni kezdett, és közben visszaemlékezett leánya igézés-esetére. Mindössze három hónapos csecsemő volt, amikor olyan súlyos beteg lett, hogy azt hitte, elveszíti. Szemlátomást nagyon szenvedett, nagyon kevés és furcsa állagú széklete volt, s még sírni sem tudott. Állapota napokig nem javult. Az anya sírva vitte gyereket a falubeli román nemzetiségű Ciuca doktorhoz, aki elbeszélése szerint azt mondta, hogy „baj van, mert a leánykának rothad a bele⁴”. A gyereket megnézte egy román asszony is, aki úgy vélekedett, hogy a gyerek meg van igézve, és az igézet „a gyomrára szállott”.

A két diagnózist véleményem szerint az elbeszélő asszony formálta ilyen összecsengővé, emlékezetében módosult a hajdani élmény. Ebben tapasztalatai is segítettek: egyrészt a gyerek különös széklete, ami vallomása szerint a kolbásznak előkészített disznóbélről tisztítás („hurolás”) közben leváló „vakarékhoz” hasonlított, vagyis húsos állagú lehetett, másrészt az az élménye, hogy a leánya állapota a román asszony tanácsára készített különös szenes víz hatására változott meg:

„És azelőtt . . . csütörtöken⁵ . . . csináltam szenes vizet; mondta egy román asszan, hogy csináljak szenes vizet. De, nem aká’ hogy, hanem úgy, azt mondja, hogy *az én pisimből csináljak nekie szenes vizet*, és mondjam, hogy *ahonnan fogantatott, onnat legyen orvossága*. Azt mondta nekem. Na; s akkó fordult meg a leánkána a betegsége, hogy él, vagy hal. Na; de ojan vót, hogy – na; még *sírni se tudatt*. Ojan borzasztóan meg vót igézve.” (B. A. – kiemelések tőlem.)

Az elbeszélésből lényeges elemek hiányoznak: nem mondja el, hogy hogyan csinálja meg ebben az esetben a szenes vizet és hogyan hajtja végre a gyógyítást: pl. cseppent-e a vizeletből a szájába, megkeni-e vele kezét, lábát, homlokát.⁶ Ettől függetlenül nagyon érdekesnek és ugyanakkor több szempontból is problematikusnak találtam, és egyszersmind érdekesnek arra, hogy Önök elé tárjam vele kapcsolatos ötleteimet, kérdéseimet.

Az első problematikus elem számomra a *vizelet* megjelenése ebben a kontextusban. Túl azon a kulturális idegenségen, amit nem csak ez az eset, de az igézés köpéssel (mellen a ruha alá, illetve ritkábban a szájba köpéssel) való gyógyítása is kivált belőlem, gond volt számomra, hogy eddig sosem találkoztam az igézet vizelettel való gyógyításával.⁷ Kimondottan vizelettel való gyógyítással sem foglalkoztam soha. Miután minden itthon elérhető magyar, román és angol nyelvű publikációt átnéztem, az igézés vizelettel való gyógyításáról csupán három adatot sikerült találnom: Dömötör Tekla írja *A magyar nép hiedelmvilága* igézésről szóló részében (a hely megjelölése nélkül), hogy „Szokták például a kisgyereket az anyja vizeletével egy kissé megmosni, és inge aljával megtörölni” (Dömötör, 1981, 149). Róheimnél a vizelet „a szemmel verés elleni varázslat eszközeiként” használt „ürüléket ábrázoló tárgyak” felsorolásában jelenik meg a szénnel és a fokhagymával együtt (az utóbbi számomra teljesen érthetetlenül) (Róheim, 1984, 479). A román folklórt kutató Mihail Canianu (eredeti nevén Cahana Moritz) egy az igézés gyógy módjait részletező leírásban egy mondatot ír ezzel kapcsolatban: „Cind copilul e deochiat, e bine să-l speli cu urină în trece⁸” (Canianu 1999, 140).

Miután Róheim és Dömötör Tekla nem jelzi, hogy honnan való a gyógy mód, csak annyit sejthetünk, hogy Róheim esetében az általa vizsgált sok nép valamelyikétől, illetve Dömötör Tekla esetében magyar nyelvterületről. Canianu adata biztosan románoktól való, ezért esetünk szempontjából arra utalhat, hogy Aranyosszéken ez egy román eredetű gyakorlat. Mindhárom szórványos adat bátorító, mert azt jelzi, hogy ilyen gyógy mód létezik.

A második problémát az a mondat veti fel, amit a román asszony kíséruül ajánl a szenesvíz-készítéshez: „*Ahonnan fogantatott, onnat legyen orvossága*”. A vizelet itt az anyaméh kontextusában jelenik meg, mégpedig úgy, mintha a beszélő testképében az anyaméh és a vízhólyag egybetartoznának, illetve a vizelet (is?) az anyaméhből eredne. Figyelembe véve, hogy az emberek testképe

történetileg változott, és még nem is olyan régen is különbözött a mai biológiaiától, elfogadhatónak tűnik, hogy ezt így is gondolhatták.⁹

A fent idézett mondat a következő jelentéssel bírhat: az idegen világból jövő agresszió (igézés) ellen orvosságot az otthonos, tápláló és óvó anyaméh-ből nyerhet a gyermek. A vizelet itt úgy is megjelenhet, mint a magzatvizet metaforikusan helyettesítő folyadék. Ezért fontos, hogy az anyától származzon.

Az igézés gyógyítása gyakran történik mosdatással, vagy legalábbis a mosdatást imitáló rítussal. A szenes vízzel való gyógyítás is magában foglal egy szertartásos mosdatást, ami a test mágikus körülkerítését, szimbolikus megtisztítását tartalmazza. A vizeletből készített szenes vízzel való gyógyítás (az anyaméh idézése által) a halálközelpbe jutott gyermek újjászületését is jelképezi.

Érdekes párhuzama lehet ennek a gyógy módnak az ebagos vagy váltott gyermek gyógyítása, ami a kenyérbevető lapáton a sütőkemencébe helyezéssel történik. A sütő ebben a rítusban mint evilág és más világ küszöbe jelenik meg. A Temesváron élő Ivan Evseev román hiedelemszótárában írja a sütőkemencéről, hogy az a román folklórban anyaszimbólum, valamint evilág és túlvilág kommunikációjára alkalmas hely (Cuptor/Evseev, 1997, 104–105). Ha ezt az értelmezést elfogadjuk, azt láthatjuk, hogy a csecsemőkori betegségek gyógyításában nagy szerepet játszanak az anyával kapcsolatos szimbólumok. Tekintettel az anya-gyermek kapcsolat intenzitására ebben az életkorban, ez nem olyan meglepő következtetés.

A vizeletre persze úgy is gondolhatunk, mint tisztátalan¹⁰ anyagra, és akkor értetlenül állhatunk a fenti gyógy móddal szemben. Hiszen a tisztátalan anyagokat általában a szép és vonzó megtévesztő elrondítására és ezáltal az igézés megelőzésére szokás használni. Így pl. a homlok besározása, kormozása magyaroknál és románoknál egyaránt előforduló védekezősi mód.

Az elemzett elbeszélés felvet még egy fontos képzetet, amit általánosabban *az elhanyagolt rontás*¹¹ *képzetének* neveznék. Ennek partikuláris esete az elhanyagolt igézés. Mind az igézés, mind általában a rontás esetében jellemző, hogy halálosnak, de legalábbis a halál veszélyével fenyegetőnek tartják a rögön nem kezelt ilyen eredetű betegséget.¹² Az anya többször is hangsúlyozza elbeszélésében, hogy a leányka annyira beteg volt, hogy azt hitte, meg fog halni. Csőgör Enikő tordatúri gyűjtésében olvashatjuk, hogy egy tíz hónapos csecsemő belehalt az igézésbe, mert túl későn vették észre, és már nem lehetett rajta szenes vízzel segíteni. Beesettek és üvegesek voltak a szemei. Az igézést ebben az esetben is (egy arra járó) román asszony állapította meg (Csőgör 1998, 202–203.). Több román forrásban is olvashatunk arról, hogy az igézésen azonnal kell segíteni, különben halállossá válik.

Az elhanyagolt betegség elmérgesedik. A mai orvosi szemlélet szerint egy nem kezelt betegségnek szövődményei lehetnek. A fenti elbeszélésből arra következtethetünk, hogy a betegség több napig tartott, mialatt az anya felkereste az orvost, és csak ezután csinált szenes vizet a gyermeknek a román asszony tanácsára, aki már egy előrehaladott állapottal szembesült: az igézés a gyermek „gyomrára szállt”. Felvetődik a kérdés, hogy a „gyomrára szállt” kifejezést lehet-e úgy értelmezni, hogy a betegség a gyomorba vándorolt, tehát elmozdult a testen belül? Ebben az esetben nemcsak a betegség testen belüli vándorlásának ősi képzetével lenne dolgunk, hanem a betegségdémonokéval is.

JEGYZETEK

- ¹ A dolgozat ígézésről szóló fejezetét a Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyvében publikáltam: ACTA, 1997, 214–228.
- ² Ez nem zárja ki a szóval, dicsérettel való ártás képzetét. Ennek jelenlétére abból következtethetünk, hogy az emberek nagyon visszafogottan beszélnek a jóról.
- ³ Utólag ezzel mentem magam, ha arra gondolok, hogy mi mindent kellett volna megkérdezni még az itt következő történettel kapcsolatban.
- ⁴ A belek rothadását az öregasszony az orvosnak tulajdonítja, de sokkal valószínűbb, hogy egy népi képzet. Nagyon szagos szellentésre ma is mondják, hogy „rothad a bele”.
- ⁵ Előfordulhat, hogy valóban emlékszik a napra, de talán csak hitelesebbé akarta tenni az elbeszélést.
- ⁶ Nem elhanyagolandó, hogy az orvos gyógyításáról semmit sem mond az anya, az ő tanácsait elhagyja, mint irreleváns elemet.
- ⁷ Az előadás szövegének megírása után hívta fel figyelmemet Pócs Éva Campbell könyvére, amelyben az ígézés vizelettel való gyógyításáról is olvashatunk, ember és állat esetében egyaránt. A vizeletet itt nem szenes víz készítéséhez használták: Campbell 1902.
- ⁸ Vagyis: Amikor a gyerek meg van ígézve, jót tesz, ha megmosod vizelettel; mindjárt elmúlik.
- ⁹ Emellett szólhatna az eltávozó magzatvíz és a távozó vizelet által kiváltott érzetek hasonlósága.
- ¹⁰ Vö. Mary Douglas frását a veszélyről és a tisztátalanságról: Douglas, 2000, 23–30.
- ¹¹ Mindaz, amit a népi szemlélet tartalmaz az elhanyagolt rontás veszélyességéről, érvényes az orvostudomány szemléletében is az elhanyagolt súlyos betegségekre.
- ¹² Az ígézés tünetei hirtelen jelentkeznek, és szenes vízzel hirtelen el is múlnak, így tehát könnyen gyógyítható vagy kizárható. A rontás más válfajai esetében a helyzet jóval bonyolultabb. Az ember nem jön rá feltétlenül, hogy rontásban szenved. A rontás megállapítására ezen a vidéken leginkább a román ortodox pap hivatott, de esetenként ezt egy kuruzslóasszony is megteszi. A rontás különösen veszélyes esete, amikor valaki egy másik embernek szánt rontó anyaggal érintkezik, pl. öntésbe lép, hiszen ekkor viszonyai révén még csak nem is gyaníthatja, hogy rontás miatt szenved.

IRODALOM

BALÁZS Lajos

2002 Látható és rejtett szinkronizáció és diakronia az ígézés gyógyításában. In: Kri-za János Néprajzi Társaság Évkönyve, 10., Kolozsvár, 67–80.

CAMPBELL, J. G.

1902 Witchcraft and the Second Sight in the Highlands. Glasgow.

CANDREA, Ion-Aurel

1999 Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică. Editura Polirom, Iasi.

CANIANU, Mihail

1999 Din psihologia poporană. Descăntece, farmece și vrăji. In: Studii și culegeri de folclor românesc. Ed. Minerva, București, 127–164.

CSÓGÖR Enikő

1998 Tordatúr hiedelemvilága. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

DÖMÖTÖR Tekla

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Corvina, Budapest.

EVSEEV, Ivan

1997 Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească. Editura Amar-cord, Timișoara.

- GOROVEI, Artur
 1931 Descântececele românilor. Studiu de folclor, București.
- HORVÁTH István
 1980 Magyarózdi toronyalja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról. Magyar Helikon, Budapest.
- KESZEG Vilmos
 1999 Mezőségi hiedelmek. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- KOMÁROMI Tünde
 1998 Igézés az aranyosszéki Szentmihályon. In: ACTA – 1997. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, 2., T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 217–228.
- KÓS Károly, dr.
 2000 A mezőség néprajza, I–II., Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- MARIAN, Simion Florea
 1892 Nascerea la români. Studiu etnografic, București.
- OLÁH Andor
 1986 „Újhold, új király!”. A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- OLTEANU, Antoaneta
 1998 Ipostaze ale maleficului în medicina magică. Editura Paideia, București.
- PAVELESCU, Gheorghe
 1998 Magia la români. Studii și cercatări despre magie, descântece și mană. Editura Minerva, București.
- RÓHEIM Géza
 1984 A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

A SZEMMEL VERÉS MINT SZINTETIKUS KÉPZET ÉS KÜLÖNBÖZŐ JELENTÉSEI PANTELLERIA SZIGETÉN

A kortárs antropológiai tárgyú cikkek és kutatások közül – és manapság sajnos meglehetősen kevés foglalkozik a szemmel veréssel – különösen érdekesnek találok a Green Bay-i Wisconsin Tudományegyetem antropológus professzorának, Anthony H. Galtnak a tanulmányát. Az említett tudós nagyon eredeti módon közelíti meg a témát, valamint alaptézise is igen érdekfeszítő: véleménye szerint a szemmel verés jelképrendszere azért széleskörűen elterjedt a Földközi-tenger teljes partvidékén, mert egy olyan utalásokat tartalmazó képről van szó, amely jellegzetességei folytán több szinten is értelmezhető, így például mind társadalmi, mind pedig egyéni interpretációja lehetséges.

Kutatásai alapján a „szemmel verés” fogalma azért terjedt el, és azért maradt fent, mert kulturális, alkalmi és egyéni szinten hasznos. Hasznossága nem kizárólag a különböző esetekben neki tulajdonított sajátos funkciókból ered, hanem éppen jelentésének rugalmasságából.

A szemmel verést Needham antropológiai tárgyú munkájában (1978:23–50), a „szintetikus képzetek” közé sorolja, és ez alapján a kategorizálás alapján Galt bemutatja, hogy milyen módon jelenik meg ez a „szintetikus képzet” a szicíliai Pantelleria szigetén, Olaszországban. Bár ezek a képzetek nem azonosíthatók jelentésekkel, funkciókkal, univerzális kauzalitásokkal, szimbolikus keretként szolgálnak, amelyet rugalmasan tölthetünk meg helyi, sőt egyéni jelentésekkel.

Needham számára a szintetikus képzet „szétszórt jelenségek” halmaza, amelyeket egy rendszeresen felbukkanó címke alatt gyűjthetünk össze, és amelyek empirikusan megfigyelhetők. A szétszórt jelenségeket „elsődleges tényezők”-nek nevezi, és azokat az evokatív és erőteljesen kidomborodó „jelentéshordozókat” érti alattuk, amelyek „nem hordoznak explicit univerzális jelentéseket”.

Ezek az elsődleges tényezők a tapasztalat azon elemei, amelyek erénye az egyszerűség és az azonnalítás, és amelyek rabul ejtik a képzeletet. Az elsődleges tényezőkre Needham példaként a hőmérsékleti ellentéteket, a bal- és jobboldal ellentétpárját, a színeket (különösképpen a vöröset, a fehéret és a feketét), valamint a számokat és egyes hangokat stb. említi meg.

A szintetikus képzetek időben és térben egyaránt fennmaradnak, mivel evokatívak, mivel a játékot és a kulturális találékonyságot szolgálják, illetve segítik elő. Az idők során a különböző régiókban a kultúrák szintetikus kép-

zeteket kaptak (és bizonyos esetekben megalkottak), a kapottakat módosításokkal integrálták, egyes elemek hangsúlyozásával, vagy újabb elemek felvételével. Ezt a meghatározott helyen és időben történő integrálást nevezhetjük „egy szintetikus képzet megalkotásának”. A szintetikus képzet egyik legfontosabb jellemzője evokatív jellege, az a tulajdonsága, hogy képes rabul ejteni az egyének képzeletét.

Az elsődleges tényezők, azaz azok az építőkövek, amelyek a szemmel verés szintetikus képzetét alkotják, egyáltalán nem állandóak a különböző helyeken, azonban úgy tűnik, hogy létezik egy minimumszint, amely összetartja őket a Földközi-tenger partvidékének széles kulturális határvonalain belül. Ennek a minimumszintnek talán a „ránzés” az egyik legfontosabb eleme. A szemkontaktus és a szem képzele mindenhol bír valamiféle jelentéssel, és ez valószínűleg nemcsak az emberre jellemző, hanem az állatvilágra is.

Egy másik elsődleges tényező a varázsercű rontás fogalma, amelyet szinte az összes hitvilágban megtalálhatunk, és amely más elsődleges tényezőkkel együtt szintetikus képzeteket alkot, ilyen például a boszorkány képzele, illetve a rontásé, amely automatikusan bekövetkezik, ha valaki áthág egy tabut, egy szabályt.

A szintetikus képzet harmadik tényezőjeként fontos megemlítenünk az irigységet mint a szemmel verés kiváltóját. Az irigység egy olyan emberi tulajdonság, amely felcsigázza a képzeletet, különösen azokban a társadalmakban, amelyben az anyagi javak birtoklása nagyon egyenlőtlen.

A szintetikus képzet negyedik alkotóeleme a szemmel verés megelőzésének és gyógyításának módszerei. Ez egy nagyon gazdag elem, amely más elsődleges tényezőket is magában foglal. A megelőzés eszközei amulettek, amelyek azt a célt szolgálják, hogy elvonják a figyelmet és a rosszindulatú tekintetet arról a személyről, aki viseli őket. Általában ríktó színű amuletteket használnak, vagy olyanokat, amelyek tagadhatatlanul fallikus szimbólumokat ábrázolnak, például szarvat mutató kéz (*mano cornuta*), az egyszerű szarv (*cornu*) és a kulcsok (*chiavi*). Természetesen a szemmel verés ellen gyakran közvetlen módon is védekeznek, így például lefedik azokat a javakat vagy asszonyokat, amelyeket vagy akiket más megkívánhatna.

Az elmondottak alapján tehát a megelőzésnek három fő összetevője van, melyek a következők:

1. a tekintet máshová való irányítása
2. nagyobb erők segítségül hívása
3. az ártó szem megsebesítése vagy blokkolása.

A szemmel verés szintetikus képzetét a Földközi-tenger partvidékén a következők jellemzik:

- a személy, aki a szemmel verést végzi, általában irigységből a szemmel verést elszenvedő személynek

- a megelőzéssel/elkerüléssel kapcsolatos elemek

- a gyógyítás lehetséges módjai, ha a szemmel verés már megtörtént.

Pantelleria szigetének lakói, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, nagyobb fontosságot tulajdonítottak az ártó személy irigységével kapcsolatos elemeknek, illetve a gyógyításnak és a megelőzésnek.

Pantelleria egy körülbelül 8000 lakosú olasz sziget, amely nagyjából félúton helyezkedik el Szicília nyugati része és Tunézia között. Lakóinak több-

sége szőlősgazda. A szemmel veréssel kapcsolatos információk nagy részét egy 2000 lakosú, Khamma nevű kis faluban sikerült összegyűjteni, amely a sziget nyugati felén található. További kutatások folytak még egy Scauri nevű faluban is.

Bizonyos, hogy a szemmel verés szintetikus képzete a sziget kultúrájának része már az ókortól kezdve, legalább azóta, hogy a sziget pun gyarmat volt. Az összes népcsoport, amely egymást követte a szigeten, valamilyen módon beépítette hitvilágukba a szemmel verést (ilyen népcsoportok voltak a rómaiak, bizánciak, arabok, zsidók, olaszok és a hispánok, hogy csak a legjelentősebbeket említsük).

A képzet tehát a régmúlt időkben terjedt el, és azoknak a népcsoportoknak a segítségével tért vissza, amelyek a sziget kikötői felé vándoroltak, és elhozták a circum mediterrán kultúra elemeit.

Pantelleria szigetén a szemmel verést *u malocciu*-nak vagy egyszerűbben *l'occu*-nak (szemnek) nevezik. A szemmel verés a csodálat verbális vagy mentális aktusán keresztül történik, ami mögött irigység áll. A szemmel vertet *pigghiatu ad occiu*-nak nevezik (szó szerint azt jelenti, szemmel vert). Például az egyik közlő azt mesélte el, hogy egyszer a földjén sétált az új cipőjében, amikor az egyik ismerőse megállította, és viccesen azt mondta neki, hogy „cipőben kell aludnod, nehogy valaki ellopja”. Ekkor a közlő hirtelen rosszul lett, és nem tudott továbbmenni, ezért hazament és a szemmel verésből felesége, Za-Fidela gyógyította ki. A Pantelleria szigeti közlők úgy tartják, hogy az irigységből való rontás képessége egy olyan képesség, amely kiszámíthatatlan és amellyel mindenki rendelkezik, mivel senki sem mentes az irigységtől.

A délolasz *jettatore* szót nem ismerik a Pantelleria szigeti közlők. Za-Fidela, akit Khammában a téma egyik szakértőjének tekinthetünk, azt állította, hogy „közülünk mindenkinek van olyan pillanata, amikor képes szemmel verni”. A szemmel verés nem bizonyítható, és nem tudatos cselekedet, ezért a szigetlakók erkölcsileg semleges dolognak tartják. Bár az elbeszélők nem azonosították a szemmel verés előidézőit, de abban az esetben, ha a szemmel verés tényét adott körülmények között konkrétan felismerték, akkor a szemmel verés előidézőjét bevonhatták a gyógyításba.

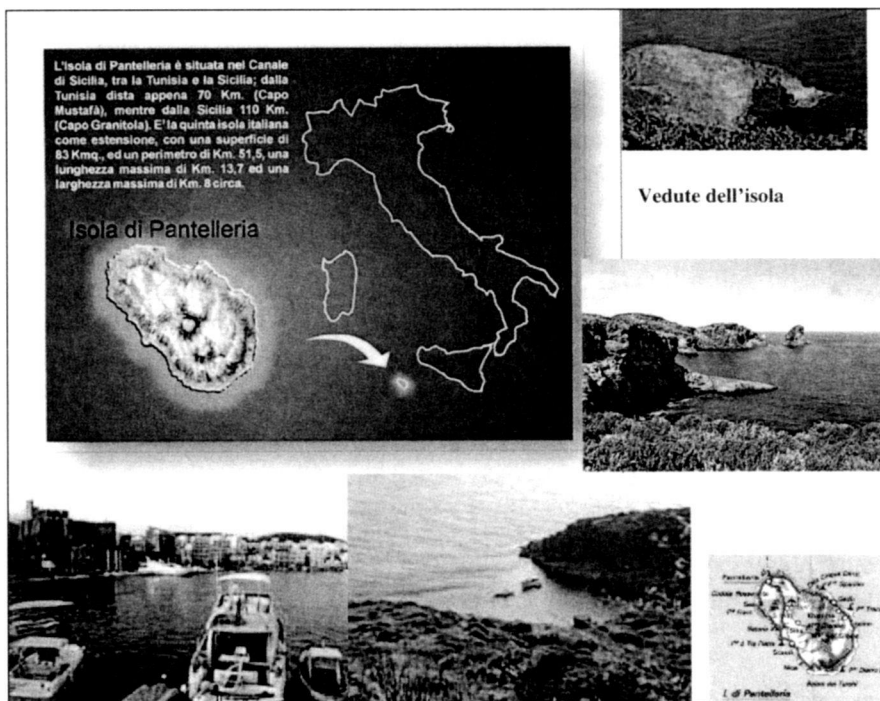
Az egyik alkalommal a kutató felesége is érintetté vált, miközben Scauri-ban tartózkodott. Az egyik reggel a feleség elindult tejet venni a szomszéd gazdaságába. Amikor a tehénhez értek, a feleség, aki egyesült államokbeli nevelést kapott, jó egészséget kívánt a tehénnek. Két nappal később a tehén tulajdonosa felkereste az amerikai hölgyet, és megkérte, hogy „érintse meg” a tehenet, mert azóta a reggel óta nincs teje. Az asszonyt odavezették a tehénhez, és el kellett ismételnie egy egész litániát, amely szerint ő szemmel veréssel sújtotta az állatot, és most leveszi róla a rontást. Nem az összes megkérdezett Pantelleria szigeti lakos ismerte el, hogy hisz a szemmel verésben.

Néhány beszámolót olyanoktól gyűjtöttek, akik hosszú időszakot töltöttek vagy egyetemen, vagy vendégmunkásként. Például Leonardo, egy fiatal, aki természettudományi diplomát szerzett, egy reggel, Khamma környékén autózás közben lelassított, hogy köszöntse egyik barátját. Egy ismeretlen ok miatt, éppen ebben a pillanatban leállt a kocsija. Miután ellenőrizte a motort és nem talált semmi hibát, és azon töprengett, hogy miért pont akkor állt le a kocsija, elindult a helyi rontásúzó asszonyhoz. A rontásúzó odament az autóhoz és

elvégezte az olaj és víz rítusát, és a rítus eredménye alapján azt állapította meg, hogy mind az autót, mind pedig Leonardo kezét szemmel verés érte, és hogy megpróbálja mind a kettőt meggyógyítani. Megjegyzendő tehát, hogy Pantellerián nemcsak az embereket, hanem még a gépeket is érheti szemmel verés. A legelterjedtebb gyógymód a szemmel verés ellen az említett olaj és víz rítusa. Ezt a gyógymódot a dél-olaszországi irodalom különböző formákban is említi, de ritkán találkozunk részletes leírásával.

A rontásűző asszonyok szolgálatait, mind Za-Fideléé, mind a többi pantelleriai asszonyé, ingyenesek, mivel, mint Za-Fidela elmondta, nem lehet pénzt kérni valamiért, ami *dunu di Diu* (Isten adománya), amit azért kapott, mert a Szeplőtelen fogantatás napján, december 8-án, reggel 8-kor született. A megszabadításért járó fizetségről azt tartják, hogy rontja a gyógyítás erejét.

Za-Fidela lakása konyhájában űzi tevékenységét. Az olajból és vízből való jósláshoz egy közönséges, a tészta tálalásához használt kerámiatál és egy úgynevezett régi *cannila*, azaz egy kerámiából készült olajlámpás szükséges, amelynek alja sótartóként szolgál, a belőle kiemelkedő tartón pedig kis tálka van, benne olaj. Za-Fidelával szembe ül le az őt felkereső ember, Za-Fidela a kinti ciszternákban felfogott friss esővízből tölti a kerámiatálba, a lámpás aljából egy csipet sót tesz bele. Majd a tálat az ember mellkasa elé emeli, akit néhány centiméterenként körülbelül ötvenszer megérint az ujjával, miközben *urazionékat*, azaz imákat: a miatyánkot (Padre Nostro) és az üdvözlégyet (Ave Maria) mormolja. Kétségtől mentesen ennek az a jelentősége, hogy az ember megértse, ezek a szavak hatalmukat szent forrásokból nyerik, onnan származnak. Ez a szakasz azzal zárul, hogy a jósnő a tál felett keresztet vet, minden mozdulat végén megérintve a tál szélét. Azután három csepp olajat csepegtet ujjával a lámpásból a vízbe. Az olajcseppek vagy csepp formában úsznak a vízen, vagy összekeverednek vele: ha összekeverednek, kiderül, hogy az embert *pigghiatu ad occiu*, azaz szemmel megverték, mivel a gonosz hatalom úgy intézte, hogy a víz és az olaj összekeveredjenek, amiről az adatközlők azt tartják, hogy normális esetben nem, csak szokatlan körülmények közepette történhet meg. A tálat ekkor Za-Fidela először az ember előtt a fejéhez, törzséhez, karjaihoz, lábához emeli, majd háta mögött még egyszer megismétli ezt. Az olajfolt változása pontosabb megállapításokat tesz lehetővé. Ha egy negatívból pozitívba oldódó eredmény rajzolódik ki, amikor az ember hátához emeli a tálat, ez azt jelenti, hogy az embert a háta mögött rontották meg (a *pigghiatu* hátulról érte); ha viszont az olaj a vízzel összekeveredve sok kis cseppecskére oszlik, azt jelenti, hogy az embernek egyszerre több irigye is volt, mint például az utcán pletykálkodó társaság. Ha az olaj vékony, szivárványszínű foltot hagy a víz színén, az embert olyan nyavalyatörés éri, ami orvosi kezelést igényel. Ha a rontás levevője az első szakaszban megállapítja a szemmel verést, a rítust frissen töltött vízzel és kétszeres adag sóval ismétli meg, vagy mindaddig folytatja, amíg az olaj nem marad cseppekben, és nem keveredik össze a vízzel. Amikor ez megtörtént, az ember gyógyultnak tekinthető, és a tál vizét kiöntik az udvarra. Ha a harmadik „forduló”-ban az olajcseppek továbbra sem válnak el a víztől, ez annak a jele, hogy a kérdéses személyt pönteken rontották meg, éppen ezért a következő pönteken vagy mindaddig vissza kell térnie a rítus megismétlése végett, amíg az nem hoz eredményt. A harmadik pönteken a kúra kiegészül, és nem marad el a várt eredmény. Nehezebb kúrák esetén olykor

A sziciliai Pantelleria sziget

más szicíliai vagy olasz rontáslevevők segítségét is igénybe veszik, de ezek az asszonyok a pantelleriaiaknál drágábbak, mert ahogy helyben mondani szokták, a városokban nincs annyi nehézség, az orvosoknak több a tapasztalata, és a város több, drágább ám eredményesebb rontáslevevőt „termel ki”.

Az, hogy a pantelleriaiak a diagnózisnak és a megrontás tisztázatlan részletei meghatározásának nagy jelentőséget tulajdonítanak, a pantelleriai szemmel verésről alkotott kép legfontosabb vonására világít rá, ami azzal egészül ki, hogy érdektelen a rontást előidéző személy kiléte. A szemmel verés potenciális áldozata magyarázatot és gyógyulást keres hirtelen vagy különösen heves rosszulleteire, mint például fejfájására. Nagyon gyakran nem tud pontosan visszaemlékezni semmilyen irigységre vagy meglepő eseményre, emiatt fordul olyan gyógyítókhoz, mint *Za-Fidela*, akihez sokan csak azért mennek el, mert nem érzik magukat jól, vagy olyan eseményeket akarnak neki elmondani, amelyekben szemmel verés történthetett. Túlnyomórészt az anyák viszik el hozzá gyerekeiket.

A szemmel verés ellen Pantelleriában hasonlóan védekeznek, mint az egész mediterrán térségben: főként különféle amuletteket használnak: elsősorban *szarvat mutató kez*et, vagy egyszerűen csak *szarvat* viselnek, illetve ezeket ráakasztják az állat szerszámaira, vagy felfüggesztik az autóban. Az egyik leghatékonyabbnak tekintett amulett egy fél tarsolyrákból készül, és *migrosciu*-nak hívják (*Maja squinado* H.). Egy másik adatközlő mindig magánál tart egy *peperoncínó*-t, egy kis erős, hosszúkas paprikát, amit amulettként használ, ám alkalomadtán rámorzsolja egy tányér tésztára. Aranyszarvacskát ajándékoznak végül a kisdednek a keresztelő alkalmával, amit nyakban, a ruha alatt kell viselni. A csecsemők és gyermekek ruhájába *skapuláré*-t rejtenek, ami Pantelleriában egy vörös anyagból varrt – olykor szív alakú – tűpárnaszerű kis tarsolyból áll, és egy *figurinu*, azaz szentkép, egy aranyszarvacska, egy tarsolyrák héja, egy kis vörös szövetdarab vagy vasdarab van benne.

A pantelleriai rontásról kialakított képben azok a vonások különösen fontosak, amelyek a gyógyítással és a baj terjedésének megelőzésével, a rontást előidéző személy társadalomban elfoglalt helyével kapcsolatosak, hiszen ez összefügg a társadalmi rétegződéssel, következőképpen az irigység fogalmával.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy amit századunk hatvanas-hetvenes éveiben a kutatók Pantelleriában megfigyelhettek, az mindössze egy piciny szelete annak a klasszikus korra visszanyúló hosszú folyamatnak, amelynek során kialakult és módosult egy a szigeten létező szimbólumrendszer. A társadalom Pantelleriában jelentősen átrétegződött az elmúlt kétszáz év alatt, és elképzelhető, hogy a helyi rontásról kialakított kép további variánsai is felbukkannak.

A pantelleriai szemmel veréssel kapcsolatos leírások jelentését illetően Rappaport (1971: 25) tanulmányát idézzük. Szerinte a rítus „olyan konvencionális aktusok véghezvitele, amelyek révén egy vagy két résztvevő saját testi, lelki és társadalmi állapotáról információkat ad át egy vagy több résztvevő számára”.

Ebből a megközelítésből kiindulva azt mondhatjuk ugyanakkor, hogy a szemmel veréssel kapcsolatos sajátos folyamatok kialakulásának a szigeten legalább egy konkrét megjelenése van: ez a társadalmi struktúra és a szemmel veréshez kapcsolódó egyéni tevékenységek közvetlenebbnek tűnnek. A ron-

tással kapcsolatosan legegyszerűbben megfigyelhető rítusok a rontásűzés és az amulett viselésének rítusa. Ezzel összefüggésben beszélgetésre is sor kerülhet. Valakihez elmenni, hogy az levegye a rontást, figyelemre méltó társadalmi cselekedet, amely kettős üzenetet hordoz. Egyrészt valaminek a kinyilvánítása: ha valaki amulettet hord, a félelem üzenetét közvetíti, védelmet keres a rontástól, az irigység ellen. A gyógyulást kereső személy azt közvetíti kifelé, hogy tart tőle, szemmel megverték, *pigghiatu ad occiu*. Az az ember, akiről a rontásűző megállapította, hogy „szemmel megverték”, megerősíti a gyanút azokban is, akik a rontásűző „isteni” szinten szentesített hatalmán keresztül e hiedelemrendszer részeseivé váltak. Latens szinten viszont egy sor kapcsolódó üzenet jelenik meg: ha valakit irigyelnek, annak irigylésre *méltónak* kell lennie valamilyen módon; ha amulettet visel, azt közvetíti magáról a figyelmes szemlélőnek: „valószínűleg irigyelnek, valami jóért, amim van”. Egy pozitív diagnózis és a rontás levétele egy rontásűző szavaival: „Víz és olaj összekeveredtek, hogy mutassák, irigyek rám, és Isten hatalmából meggyógyítottak.” Mindez arra enged következtetni, hogy a XX. század közepén a sziget társadalmában egyesek számára fontosak ezek az üzenetek.

Ahogy Galt megállapította, Pantelleria társadalmát három nagy csoport alkotja: egy szociálisan leszakadt, elkülönült csoport, amely a társadalom többi tagjával szemben elvesztette becsületét és jó hírnevét; az elég széles és sokszínű, többé-kevésbé egységes középső réteg, ahová a sziget legtöbb családja tartozik; végül egy kicsi csoport, amely ugyan kívívta magának a rendszerben az elit státust, de a középrétegek gyakran mégsem tekintik annak, kivéve azt az esetet, amikor ez így rögződött be, például az uraság–szolga viszonyban. Ennek a társadalmi szerkezetnek az alapja a sziget javaink és birtokainak – kistulajdonosok közötti – megközelítőleg széles körű és egyenletes megosztása, amely olyan „küzdőteret” hozhat létre, amelyben szerepet kap a társadalmi státus, amely így a rontás táptalaja lehet a kialakított összkép szerint. Ezeket a „küzdőtereket” így lehet meghatározni: a középréteg legaljához tartozó személyek küzdőtere (ide azok az emberek és családok tartoznak, akik mindent megtesznek, hogy ne süllyedjenek le a *szerecsétlen nincstelenek* (*poveri disgraziati*) közé; a középréteg felső része viszont arra vágyik, hogy bekerüljön az elitrétegbe. Természetesen nem állíthatjuk, hogy személyes pszichológiai tényezők ebben nem játszanak közre, de a sziget kulturális jelenségeként kétségkívül fontos a társadalmi rétegződésnek ebben a típusában a társadalomszerkezeti jellegű egybeesések meghatározása. Pantelleria teljesen beépült a modern Olaszország „fogyasztói társadalmá”-ba, ahova a fogyasztásra vonatkozó üzenetek a különféle kommunikációs eszközök révén jutnak el. Ebből következően az ott élők elfogadták a gondolatot, hogy a másik által bírt javak kíváncsiak. Az irigységtől való félelem a tömeges fogyasztásra berendezkedett modern ipari társadalom elérkezése előtt valószínűleg egyetemes érzés volt, és úgy tűnik, hogy az már gyökeret vert a marketing és a reklám előtt is, amelyek folyton azt teszik kíváncsiak, hogy valaki irigy sóvárgással tekintsen ránk.

A SZEMMEL VERÉS HIEDELMÉNEK MAGYAR–SZLÁV PÁRHUZAMAI KÁRPÁTALJÁN ÉS A VAJDASÁGBAN

Az ígézésre mint ma is élő szokásra Kárpátalján figyeltem fel 1999-ben, amikor adatközlőim meggyőződéssel adták elő az előző nap történt szemverést. A kéthetes kisbaba nem tudott elaludni, s este tízkor már ólmot öntöttek a feje felett, s utána hamarosan elaludt. Aznap volt a kisbaba keresztelője, s a templomban egy asszony nagyon megcsodálta. Számomra az álmatlanságot a szokatlan napirend okozta a gyermeknél, hisz kézről kézre adták, zaj és lárma volt a házban, de érvelésemnek nem adtak hitelt. Mély átéléssel beszéltek a történésről, hisz pontosan tudták, ki verte meg szemmel a babát. Felhajtotta a pólyatakarót, s dicsérni kezdte – Jaj, de szép, formás teremtes! – Az asszony erős nézése megverte a babát, álmatlanná tette. „Úgy rászégezte a szemét, hogy azt még felnőtt sem állta volna – magyarázták. – Nem köllött vóna közel engedni, de egyszer csak ott termett.”

Ettől kezdve a jelenkor hagyományait vizsgáltam, azokat a praktikákat, amelyek ma is élő hagyományok a közösségben. Adatközlőim Kárpátalján is és a Vajdaságban is negyvenöt és ötvenöt év közöttiek, tehát fiatalok, akik az új ateista társadalomban születtek, mégis meggyőződésből gyakorolják babonás hitüket.

Az ígézés és a rontás jelentése összefonódik, többnyire egyet jelent a köztudatban. A múlthoz viszonyítva az ígézés szabályai megkoptak, s itt most, amikor élő hiedelemről beszélek, a szemverés maradványairól szólok, s azokat a jelenségeket domborítom ki, amelyek mindkét nyelvterületen még felfedezhetők.

Ungvár és Salánk magyarul lakta település a Kárpátalján. A babonáságot egyértelműen a huculoknak tulajdonítják, tagadják, hogy ők babonások lennének, ami azt jelenti, hogy a magyarság tőlük sajátította el. Ez a kárpátaljai ukrán népcsoport a hegyekből lassan leköltözik a falvakba, városokba. Szokásaikhoz, babonáikhoz görcsösen ragaszkodó emberek, ami azonban nem azt jelenti, hogy a szemverést tőlük tanulták el a magyarok. Az összehasonlítás és az analóg következtetések ellentmondanak a mai fölfogásnak. A hiedelem ilyen stílusú megközelítése szellemi fölényre utal, sztereotípiá a huculokkal szemben. Tény, hogy erőteljesebben él a néphit azokon a területeken, ahol ezer szállal kapcsolódnak egymáshoz a nemzeti együttélés szokásai. Vegyes etnicitású közegben a rendszeres, egész napos együttélés az összehasonlítást

is megnehezíti. A házasságok révén létrejövő belső migráció lassan elmosza a kisközösség évszázados életrendjét.

A vizsgált területeken a szemveréssel kapcsolatos, ma még élő hiedelmek időponthoz és helyhez nem kapcsolódnak. A helyzet hozza elő, tehát nem függnek jeles napoktól, időjárástól, évszaktól és egyéb életfordulóhoz kapcsolódó eseménytől. Azaz ez utóbbi alól néhány kivétel van.

A szemverés jelei is leegyszerűsödtek. A következő meghatározások élnek: sír, nyugtalan, nem tud aludni, álmában felsír. A jószág futkos, marja egymást, olyan zavarodottak.

Kishegyesen a mindennapok alakította értékrendtől Brezóvszki Teréz, 56 éves parasztasszony viselkedése eltér. Nevezhetjük őt okoskodónak, tudálékosnak, pletykásnak, annyi biztos: mindenre tud tanácsot, orvoslást, gyógyírt ajánlani. Az ártó szellemek távoltartása miatt a kulcslyukat állandó jelleggel kakukkfűvel tömi be. mert az ártó tekintet is be tud jutni a kulcslyukon. Családtagjai, ismerősei is így cselekszenek. Az ártó tekintetnek, rosszindulatnak nincs neve. Az nem boszorkány, nem állat, hanem egy rosszindulatú személy, aki szándékosan rosszat tesz a gyermeknek, állatnak, csak azért is, mert haragszik a családra. Így áll bosszút.

A szemverés elhárító tevékenységei közül az ólomöntés és a szenes víz a legelterjedtebb mindkét nyelvtérületen. Itt most csak azokat a hasonlóságokat emelem ki, amelyek a szláv és a magyar etnikumnál is előfordulnak a vizsgált területeken. Az ólomöntésnek azt a változatát, amelyben az eszközök valamennyire megegyeznek, s amelyekből analóg következtetéseket vonhatunk le. Vajdaságban ólomöntés alkalmával a tányérba szenteltvizet öntenek, a tányéron két szál kóróseprű ágat keresztbe tesznek. Fontos, hogy minél több ága legyen. A gyermek fejét letakarják fehér lepedővel, de ezt csak a sérülés megelőzése végett teszik, hisz az ólom forró, s ha véletlenül kicsap a tányérból, égési sebeket idézhet elő. „Az szent, hogy megmutassa azt a figurát akitől/amitől megijedt!” – erősítik adatközlőim. Kárpátalján nem tesznek kóróágot a tányér fölé, ellenben ólomöntés után a tányérból a szentelt vizet a kóróseprűn keresztül lőttintik. Csak így hatásos. Bačko Dobro Polje, Verbászon a megmaradt szenteltvizet kiviszik a házból, s az első útkereszteződésnél öntik ki.

Kárpátalján a megrontott tehenet kóróseprűvel verik, majd ezt a seprűt kiviszik az első útkereszteződéshez és ott elégetik.

A kisbabákra a gyermekágyas időkben többször leselkedik a megigézés veszélye, ezért a látogatót nem szabad azonnal a gyermek közelébe engedni. Ha fáradt az illető, előbb le kell ültetni, beszélgetni vele, kávéval kínálni, megvárni, míg megállapodik a szeme, s csak utána szabad a baba közelébe engedni. Megszeretgetni nem szabad, ne ölelje keblére, mert megveri szemmel. Vajdaságban a pravoszláv családok pontocskát festenek a baba homlokára, azért, hogy a látogató először odanézzon, illetve elvonja a figyelmét a baba szeméről. A pont színe piros (újabban szájrúzzsal festik), de lehet hamu is. Ungváron csak hamuval festenek keresztet az újszülött homlokára.

A piros színn mindenhol megtalálható, az eszközök megválasztása azonban módosul. Salánkon és Ungváron a kisgyermek kezére kerülő piros gyöngyöt a keresztszülők fűzik és a gyöngyfűzés technikája mindjobban kifejezésre jut. Náluk az előkészületeken van a hangsúly, míg nálunk ez a védekezési mechanizmus leegyszerűsödött, s csak piros szalag kerül a kisbaba kezére. A szláv

lakosság körében a piros szalag használata elterjedtebb, mint a magyarságnál. Mondhatnánk, hogy nálunk kihalóban van, másutt viszont nagyon is élő hagyomány. Piros szalagot kötnek a bőröndre, ha utaznak, ezzel biztosítják, hogy ne essék kár benne. Piros szalagot kötnek a virágcsokorra, amit ajándékba kapnak, mert ha sokan megcsodálják, akkor gyorsan elhervad. Verbászi adatközlőm fiatal létére rendszeresen végzi ezt a műveletet, kiváltképpen, amikor gyermekeinek születésnapja van és sok virágcsokrot kapnak. Előre felszabdálja a piros pántlikát és pillanatok alatt a csokorra köti.

Közép-Bácskában a szenes víz kifejezést, mint terminológiát nem ismerik, de a tűz, a parázs, mint rontásselhárító mágikus eszköz itt is jelen van. Kárpát-alján közkedvelt elhárító eszköz a szenes víz, nálunk kevésbé, mivel abból nem derül ki, hogy ki okozta az álmatlanságot. Kishegyesen és Bajsán a következő eljárási mód az ismert: három csutka parazsát egy liter vízbe kell beletenni és azzal visszakézből jól megmosdatni a gyermek arcát, majd a mosdató jól megköpködi a tenyerét, s az inge (pendelye) aljának belső felével körbetörli. A megigézett tehenet is ezzel itatják, a tőgyit pedig megmossák ezzel a csutka-parazsas vízzel és az első három fejest (háromszor húzzák meg a csecsét), s ami tejet ad, kiöntik az istálló mögé és megköpködi.

Kárpátalján a görögkatolikusok pohár alá tartják a szemmel vert gyermeket. Elviszik a templomba, s a pap a szent kehellyel a kezében a gyermek feje felett imádkozik. Verbászon a pravoszlávok körében a múlt század utolsó évtizedében is élt még a szokás, ma már nem gyakorolják.

A mágikus eljárásokat verbális szöveg többnyire nem kíséri. Nem imádkoznak sem előtte, sem utána. Kárpátalján három miatyánkot, három hiszekegyet mondanak a hozzákészülés kezdeti pillanatától a befejezésig.

Az átadás, a tanulás apáról fiúra, anyáról lányára száll.

Az ötvenkét éves Hajas Éva az ólomöntés technikáját már megtanította a lányával, azután a húszéves fiával, aki a szemverésnek ily módon történő elhárításáról meggyőződéssel mesél. Egyébként az ártó szellem csak körükből kerülhet ki, aki a házban megfordul.

De visszatérve a gyermekekhez: a szájhagyomány még ma is őrzi a következő formulát: fordítva vetted föl a blúzodat, nem vernek meg szemmel. Kárpátalján hathetes koráig a baba alsó ingecskéjét fordítva adják rá.

A kezelő variánsok közül még ma is élő gyakorlat, hogy kinyalják a gyermek szemét. Háromszor kell egy irányba kinyalni és háromszor köpni, háromszor a másik irányba és háromszor köpni, majd ugyanezt megismétlik a másik szemmel is. „Utána hálóingeddel háromszor kitörölöd a szemét, erű is, meg arű is, meg utána háromszó köpsz. Ó, de sokszor nyaltam én az enyéimnek a szemét és mindig segített!” – mondja H. Éva adatközlő.

A sűrös kisgyereket visszakézből mosdatják, majd a mosdató megköpködi a tenyerét, s ezzel átdörzsöli az arcát, s az inge, pendelye aljának belső felével körbetörli.

A szemverés elleni védekezést kalappal is végezhetik, de ma már nem divat, mondogatják az adatközlők. Az ártalmas szemű emberek kalapjukat a gyermek arca elé teszik, hogy tekintetük ne találkozzon. Szláv közösségekben élő magyarok körében is él, azaz mindkét etnikumnál.

Akiről gyanítják az igézés hatalmát, az állatok megtekintése előtt közlik vele, hogy kárt ne tegyen bennük, ezért mondatják vele a következő szöveget: „Pfujj, de randa vagy!”, s háromszor köpnie kell rájuk.

A szenteltvíz céltudatos alkalmazása ma is érvényben van. Ha idegen jön az udvarba, utána szenteltvízzel megszentelik az udvart, hogy a jószágok épek, egészségesek maradjanak, hisz nem tudni, mit gondolt, amikor ránézett az állatokra.

A kisborjút, kiscsikót megszentelik, s keresztet vetnek rá. A kiscsikóra piros bojtot kötnek. A vajdasági magyarság körében nincs hiedelmi háttere a cselekedetnek, csupán ékesítő, díszítő jellegéről tudnak, míg a huculok és a bácsvánok (vajdasági bennszülött szerbek) a piros színt gonoszűzőnek tartják. A Bánságban a szlávok piros szalagot kötnek az újszülött borjakra, amíg fel nem erősödnek, Kárpátalján hónapokig, néha fél évig is a nyakukon van.

A növényvilág termékei közül a kakukkfű és a macskatüsök nyert alkalmazást a bajelhárítás megelőzésében. Kakukkfűvet akasztanak az istállóajtóra, három csomót kell kötni rajta. Az újszülött párnája alá is egy csomó kakukkfűvet helyeznek. Macskatüsköt helyeznek az ablak párkányára, hogy megakadályozzák az ártó szellemek ablakon keresztüli bejutását. Macskatüsköt főznek a jószágnak: tyúkoknak, disznóknak, ha megzavarodnak (türelmetlenek, lökdösdik egymást, szaladgálnak összevissza).

Közismert a fokhagyma bajelhárító hatása. Az újszülött feje alá harisnyába egy fej fokhagymát kötnek, s ezt egy túvel átszúrják. A szokás eredetét kutatva a szálatok rokoni vonalon (vegyes házasság, komaság) a boszniai lícsányokig követhetjük (Lika). A vajdasági szerbeknél a fokhagymán kívül elhárító szerepe van még a bazsalikomnak, a galagonyának és a vidovica virágnak, amelyet Vid napján szednek. Ezeket a virágokat csokorba szedik, és az ajtó fölé akasztják.

Összehasonlításomban rámutattam a két egymástól távol eső területen élő, gyakorlatban létező praktikák kapcsolatára, s hogy melyek azok a sajátosságok, amelyek a harmadik évezred kezdetén fennállnak vagy új vetületet kapnak a magyarság és a szlávosság szélesebb köreiben.

A preventív eljárások közül kiemelném a gyógynövények szerepét, a piros színt, a szenteltvizet, s hogy még ma is vannak, akik hisznek a szemverés hiedelmében. A kórósöprű előfordulása minden jel szerint a boszorkánynak a hiedelemmondáinkban előforduló tulajdonságából ered. Seprűn lovagol, megrontja az embereket, de a szénvonó is hasonlóságot mutat a szenes vízzel. A rontás elhárítására vonatkozó mágikus eszközök ide vezethetők vissza.

Tóth Glemba Klára

ADALÉKOK A MAGYAROK ÉS MÁS NEMZETI KISEBBSÉGEK SZEMVERÉSSSEL KAPCSOLATOS HIEDELMEIHEZ

*Közép-Bánát legnagyobb magyarlakta településén, Muzslyán
és egy román településén, Tárnokon*

„PFUJ, PFUJ, CSÚNYA”

A leggyakoribb csecsemőbetegség közé tartozik a szemmel verés. Szinte minden csecsemő, de fiatal jószág is hajlamos a szemmel verésre. Elég egy szúrós szem, egy összenőtt szemöldökű vagy „csodás” szemű személy, a szemmel verést már el tudja végezni. Sok esetben elég, ha csak megcsodálják s máris megtörtént a baj. Bajt okoz a fáradt szem is. A szemmel vert gyermek nyugtalan, sírós és rossz alvó. Ha nem gyógyítják, bizony, tragikus kimenetelű is lehet gyermekekre, állatra nézve egyaránt.

A MEGELŐZÉS

Megelőzésképpen piros fonálból, illetve piros gyöngyből karkötőt kötöttek a gyermek csuklójára, amelyet a keresztlő után leoldottak. Ugyanis a megkelesztelt gyermeket már nem lehet szemmel verni. Ha fárasztó útról vagy munkából jön haza az apa, ajánlatos volna egyáltalán nem megnézni a babát. Először pihennie kell, de ha erre nincs alkalma, akkor, hogy megelőzze a bajt, a kalapját borítja a gyermek szeme elé. Fáradt szemmel nem szabad még a jószágot sem megnézni, sem megetetni. Igen elterjedt a fordított alsónemű viselete a szemmel verés megelőzése érdekében.

A legegyszerűbb a megköpködés, háromszor kell köpni, és azt mondani „Pfuj, pfuj, csúnya”, „Te kis csúnya” stb. Ha pedig már valaki nagyon megcsodálta, akkor az édesanyának azt kell mondani: „A szömed a seggiibe.”

A GYÓGYMÓDOK

A szemmel verés gyógy módjait két nagy csoportba sorolnám:

1. az egyszerűbb módszerek csoportja – amelyek kevesebb tudást igényelnek, és bárki elvégezheti
2. összetettebb módszerek – amelyeket már szakavatott személyek végezhetnek el és igen nagy tudást igényelnek.

Az egyszerűbb módszerek közé tartozik:

- 1a. mosdatás
- 1b. vízmérés

1c. keresztvetés

1a. A legkönnyebb és legegyszerűbb módja a mosdatás, amelyet a szemmel verő végez el: a saját alsóneműjébe (vagy a testéhez legközelebb álló ruhane-műbe) törli meg a gyermek arcát.

1b. Jól ismert módszer a vízmérés. A sírós gyermek fölött kimérnek 7 vagy 9 kanál vizet, ebben megmosdatják, majd újból visszamérik a vizet. Ha több van, akkor a gyermek szemmel volt verve. Az ilyen vizet az ajtó sarkára kell önteni.

1c. Már kevésbé ismert módszer, de az előbbiekhöz viszonyítva épp olyan hathatós, hogy ha a gyermek kezét keresztbe fogjuk, majd a lábát is keresztbe fogjuk s háromszor megismételjük.

Az összetettebb módszerek közé tartozik:

2.1. Az imádkozás, a ráimádkozás is igen hathatós, amelyet nem tud bárki elvégezni, csak a „kiválasztott” személy, akinek, míg a szemmel vert gyermek fölött imádkozik, folyik a könny a szeméből. Ennek a gyógymódnak a szövegét írásban adták át egymásnak a „kiválasztott személyek”. Három miatyánkot és üdvözlégyet imádkoznak hozzá.

2.2. A legbonyolultabb praktikák közé tartozik az ólomöntés, amelyet mint utolsó lehetőséget alkalmaznak, de úgyszintén nagy hasznát vehették az ijedés orvoslásában is, nemcsak gyermeknél, hanem felnőttél is igen jó eredményt mutatott. Az ólomöntést nem tudja mindenki elvégezni, csak az, aki már nagy tapasztalattal rendelkezik ezen a téren. Szinte mindig idős asszonyok végezték.

Kismárton (1933-ban született, Törköly) Etel így mesélte el: „Én is mán az anyósom után tanútam mög. Bele kő tónni az ólmot egy evőkanálba, egy hosszú szárfizékbe belenyomjuk a végit, hogy mög ne égessük a kezünket és belenyújtani a tűzbe. A kicsit le kő fektetni, virágos vagy nagyon tarka ruháva le kő takarni. A tányért a csíjjáig önteni vízze, oszt kenyérszegő kést rátartani a tányérra körösztbe. Mikó főolvad az ólom, ráöntöd, az szanaszét durrog, összeszödöd, oszt mögint beletöszöd, ezt háromszor csinálod, egyet a fejire, egyet a lábára, egyet a szívre, egyikötök tarti az ólmot, a másik önti. Közbe e kő mondani három hiszökegyet, míg olvad az ólom, ámen nélkül. Osztán abbú a vízbű a kicsinek a szájába kő csöpögtetni. A többi vizet napnyugtának kő önteni. Ezután biztos lénnyugszik a kisgyermek. Az ólmot egy rongydarabba kő csavarni és 3-4 napig a feje alatt kő tartani. Ha ijedésre csinálod, akkó mög kő nézni az alakot, amilyen alakú, attú ijedt mög.”

A SZEMMEL VERÉS A VAJDASÁGI – KÖZÉP-BÁNÁTI – ROMÁNOKNÁL

Az akulturalizáció eredményeként létrejött fonódások és fedések egymás szokásaiban több egymásra találó és egymáshoz hasonló szokásokat mutatnak ki. Szinte lehetetlen elképzelni Vajdaság nemzeti kisebbségét egymástól elzár-kózott szokásában.

A szemmel verés elterjedt csecsemőbetegség a vajdasági románoknál is. A település neve Tárnok (Tora-Begejci) Nagybecskerekétől 22 km-re fekszik. Itt telepedtek le az Erdélyből, a Kris folyó környékéről vándorolt románok. Le-telepedésükhöz igen gyászos monda fűződik. A vándorlásuk alatt az egyik csa-ládnak a fáradtságtól és a kimerültségtől mindkét gyermeke meghalt. A szülők úgy döntöttek, hogy ott fognak letelepedni, ahol a gyermekeik sírja van. Vol-

tak olyanok, akik velük maradtak e helyen – ez lett Tárnok –, de voltak olyanok is, akik tovább mentek a mai Jankahídig, és ott települtek le. A két gyermek sírja felett két hatalmas fa nőtt ki. Ezeket a fákat az elmúlt tíz évszázadban kivágták tüzelőnek. Kutatásom alanya Ileana Ursu, 1952-ben született Tárnokon.

KI TUD SZEMMEL VERNI?

Szemmel verni csodás szemű, nagyon világos vagy nagyon sötét szemű, összenőtt szemöldökű emberek tudnak. A szemmel vert gyermek nyugtalan és sírós.

A VÉDEKEZÉS

Először is védekeztek ellene. Három szál piros fonálból karkötőt fontak, a gyermek csuklójára kötötték, vagy a babakocsira, vagy a gyermek kiságyára, hogy oda húzza a szemet és a rosszat száz csomóba kösse, hogy ki ne szabaduljon. Az állatokra is, de főleg a kiscsikóra volt kötelező piros bojtot kötni. Hogy megelőzzék a bajt, a gyermek először látásakor valamilyen csúnyát mondanak neki, pl.: „Szar van az orra alatt.” Ami azt jelenti, hogy nem is olyan szép, mint ahogyan azt gondolják, illetve látni vélik.

A BAJ ORVOSLÁSA

Ha már megtörtént a baj, a következőképpen kell orvosolni: meghívják azt az asszonyt, aki gyógyítani tud. Míg a szöveget mondja, addig a két hüvelykujjával simogatja a szemöldök fölötti részt, egész a halántékig. Ha szemverésben van a gyermek, akkor a gyógyító a vers szövegét összekeveri. Így hát addig kezdi előlről, míg a vers szövege nem megy sorrendben, és már látható is a gyermek megnyugvása.

A gyógyító szövege így hangzik:

*Menj ki igézet
a szemek közül,
az erekből, a tüdőkből,
a csontok velejéből,
az agyból.
Ott lakj,
ott élj,
ahol nem hallasz kakashangot,
ahol nincs emberi lépés,
az én gyermekem maradjon tisztán,
az Úr angyalától megáldva.*

*Ha asszonytól való az igézet,
repedjen ki a csecse,
folyjon el a teje,
az én gyermekem maradjon tisztán.
Ha férfitől való az igézet,
hasadjon ki a töke*

*folyjon a vizelete,
kerülje el a falu,
az én gyermekem maradjon tisztán,
az Úr angyalától megáldva.*

Sajnos, mind kevesebben vannak a faluban olyan asszonyok, akik ennek az eljárásnak a pontos menetére emlékeznek, de még kevesebben hisznek benne és alkalmazzák.

Hasonló szövegekre bukkantam az *Igézet ne fogja* című könyvben, amelyben ez áll: „Alsó-fehér megyében így tesznek igazságot – Ha férfi igézett meg, pattanjon ki a töke, ha fehérnép, fakadjon ki a csecse, folyjon ki a teje, ha leány, hulljon el a haja, s legyen nagy kacagás!”¹

„Az ember a világot valóságra és csodára osztja fel. Az ember csodából van, de a valóságban él” (Hamvas Béla).

JEGYZET

¹ *Igézet ne fogja* . . . Szendrei Zsigmond és Szendrei Ákos „babonaszótára” nyomán írta Fazakas István és Székely Sz. Magdolna, 1990, Budapest, 107. oldal.

A SZEMMEL VERÉS ÉS A ROSSZ SZEM HIEDELME A SZERÉMSÉGBEN

Hosszabb időn át foglalkoztam annak kutatásával, hogy a Szerémségben milyen hiedelmek fűződtek a rontáshoz és a szemmel veréshez.

Minden, ami evilági (ami csak létrejött ezen a földön), ki van téve a rontás veszedelmének, legfőképpen a kisgyermek, a szép leányok, a deli legények, a jó menyek és a kismamák. A rontó szándék nem kerüli el a szép házat, a fejlődő vetést, a gyarapodó jószágot, a szorgalmas méheket sem. Mindezeknek árthat a rontás, a rossz tekintet, vagy akár a dicséret is.

A szemmel verés, vagy a rontás hiedelme a legősibb mágikus-vallási jelenségek közé tartozik. Ezek a fogalmak olyan cselekvést jelölnek, amelyet negatív következmények kiváltása céljából végeztek valaki ellen. A Szerémségben úgy tartották, hogy rontást leginkább a rossz szemű ember, vagy a boszorkány okozhat – olyan személyek, akik „ártani” akarnak másoknak, vagy gonoszsgot akarnak elkövetni. A rontás tehát nem képzeletbeli, földöntúli lények cselekedete, hanem maga az ember idézi elő.

Szavakkal, vagy gonosz tekintettel bármely ember ártó szándékú lehet, de nem mindegyiknek van rontó hatása, ereje. A szerémségiek szerint a világosszürke szemű ember verhet meg szemmel, ezért az ilyentől tanácsos óvakodni, mert a tekintetével, különösen pedig a dicsérő szavaival bajt hozhat az állatokra, a vetésre, a méhekre, de az emberekre is.

Léteznek különféle népi hiedelmek arra vonatkozólag, hogyan kell védekezni a szemmel veréstől, minek van óvó jellege. Ide tartozik az is, hogy hittek a különféle „tudós” asszonyok gyógyító képességében és ráolvasásában, a kuruzslók és vajákosok műveleteiben.

A ráolvasással és kuruzslással való gyógyításnak a gyökerei a távoli múltba nyúlnak vissza, már a régi görögöknél is fellelhető.¹

Az újabb időkben a beteg felett mondott titokzatos ráolvasás szövegét nemigen lehet lejegyezni, ugyanis a titok elárulásával megszűnne annak ereje, azaz nem lehetne eredményesen alkalmazni a beteg gyógyításában. A kuruzslók nem hajlandók elmondani a kutatóknak a ráolvasás vagy ima szövegét, mert a hiedelem szerint akkor elveszíti a gonosz erők és ártó tekintetek elleni varázserejét², és nem lesz hatásos azok ellen a rontások és átkok ellen sem, amelyeket leginkább a keresztúton vetnek az arra járókra.³

A különféle betegségek keletkezése és gyógyítása évszázadok óta érdekli az embereket.

A nép körében különösen a kismamák és a csecsemők védelmében fogantatosítottak különféle óvintézkedéseket. A párnájuk alá fokhagymát⁴, vagy kést⁵ tettek, gyakran villát szúrtak az ajtóba, vagy megfordított söprűt tettek az ajtó mögé⁶, a gyermekágyas asszonyt és a csecsemőt függönnyel védték az ártó tekintetek és szemmel verés ellen (a katolikus szerémségek körében ennek *koperta* volt a neve). Ezt az elfüggönyözést a szülés után hat hétig alkalmazták.

Az óvintézkedések közé tartozott az is, hogy bekormozták a gyermeket, illetve az, hogy a karjára piros fonalat kötöttek, mielőtt a nyilvánosság elé vitték volna, ahol ismeretlen személyek pillantásának van kitéve.

A kisgyermeket, az eladó leányt, de az új menyecskét sem illetet dicsérni, hogy milyen szépen növekszik, milyen szép, vagy mennyire szorgalmas. Úgy tartották, hogy ha ilyesmi elhangzik, a megdicsértet meg kell köpdösni.⁷

Rontás és szemmel verés érthette a fiatal legényeket, különösen az egykéket is. A Szerémségben ezért az volt a szokás, hogy a legények a bal fülükben arany fülbevalót viseltek⁸, hogy azzal térítsék el az ártó szándékú pillantásokat.

A mágikus óvó műveletek közé sorolható a karácsonyi „egészség-kalács”, a mézes-diós béles (*česnica*), és a karácsonyi pecsenyék szertartásos elfogyasztása is, amihez kötelezően forralt vörösbort (*varenika*) ittak. Óvó sajtáságokat tulajdonítottak az olyan vízben való mosdásnak is, amelyben karácsonytól alma, vagy Szent György-napi lestyán állt, illetve annak, ha a mosdás alkalmával húsvéti piros tojással dörzsölték meg a házbelieket.

A kollektív óvintézkedések közé tartozott az a szokás, hogy János-napkor a falusi házakra koszorút tettek, amelybe fokhagymát és piros szalagot fontak. Ez különösen azokra a házakra került, amelyben eladó lány volt.

A családi védszent ünnepén, vagy más nevezetes esemény (gyermek születése, a házigazda névnapja, valamelyik családtag születésnapja) alkalmával elmondott köszöntőkben a hangsúly a házbeliek egészségére, a gyarapodásra, a fiatalok boldogulására vonatkozó jókívánságon volt.⁹

A szerémségi horvátoknál a tisztátalan lelkektől úgy védekeztek, hogy a bejárati ajtó belső oldalára a napkeleti bölcsek nevének kezdőbetűit írták fel (a Salamon-csillaggal).¹⁰

Mindenféle betegség és rontás ellen védett az ún. „vízkereszti víz”, amelyet a hívek vízkereszt napja előtt vittek haza a templomból. A katolikusoknál ez volt a január 6-ai „háromkirályok vize”. Ez a szenteltvíz sokáig elállt, tehát hosszú ideig megőrizte a „gyógyító hatását”.¹¹

A gazdag búzatermésért végzett műveleteknél megtalálni a termékenységi szertartás nyomait. A parasztok az első barázdában a vetés előtt feláldozott kakas csontjait ásták el, a szántóföldet pedig vörösborral locsolták meg.¹²

Annak az „egészség-kalácsnak” a morzsáit (amellyel a szerbek szertartásosan áldoztak karácsony előtt) a takarmányba keverve a jószágnak adták. Ugyanígy a húsvéti tojás összemorzsoltsa héját is belekeverték a takarmányba, hogy védje a jószágot a betegségek elől.

A rontás és más káros jelenség elleni védekezésül a méhesbe egy lónak az állkapcsát, vagy egész koponyáját tették.

*

A rontásról és szemmel verésről, az annak okairól és következményeiről szóló anyagot hosszú éveken át gyűjtöttük a Szerémségben. Ezek a régi ismeretek mindmáig fennmaradtak a szóbeli hagyományban.

A rontásra, a szemmel verésre, a különféle dicséretekre és az ellenük való védekezésre vonatkozó népi hiedelmek hosszú időn át képezték a mi érdeklődésünk, akárcsak más népeknél is a kutatók vizsgálatának a tárgyát. A szemmel verés vagy a rontás hiedelme a legrégebb mágikus-vallási jelenségek közé tartozik. Ezek a fogalmak olyan cselekvést jelölnek, amelyet negatív következmények kiváltása céljából végeztek valakinek a kárára.

JEGYZETEK

- ¹ Kulišić, Š., Petrović, Ž. P., Pantelić, N.: *Srpski mitološki rečnik* (=Szerb mitológiai szótár), Nolit, Beograd 1970, pg. 16–17.
- ² Dordević, R. T.: *Zle oči u verovanju Južnih Slovena* (=A szemmel verés hiedelme a délszlávoknál), Prosveta-Baština, Beograd 1985, pg. 31–37.
- ³ Kulišić, Š., Petrović, Ž. P., Pantelić, N.: *Srpski mitološki rečnik* (=Szerb mitológiai szótár), Nolit, Beograd 1970, pg. 253.
- ⁴ Ibid. 213.
- ⁵ Ibid. 202.
- ⁶ Dordević, R. T.: *Zle oči u verovanju Južnih Slovena* (=A szemmel verés hiedelme a délszlávoknál), Prosveta-Baština, Beograd 1985, pg. 206.
- ⁷ Ibid. pg. 176–177.
- ⁸ Ibid. pg. 25–30., 257–258.
- ⁹ Radulovački, Lj.: *Narodna medicina na primeru sela Golubinaca* (=Népi gyógyászat Golubinci falu példája alapján), *Za zdravlje*, IV i V naučni skup, Zaječar 1989 i 1997, pg. 187.
- ¹⁰ Dordević, R. T.: *Zle oči u verovanju Južnih Slovena* (=A szemmel verés hiedelme a délszlávoknál), Prosveta-Baština, Beograd 1985, pg. 261–263.
- ¹¹ Radulovački, Lj.: *Narodna medicina na primeru sela Golubinaca* (=Népi gyógyászat Golubinci falu példája alapján), *Za zdravlje*, IV i V naučni skup, Zaječar 1989 i 1997, pg. 187.
- ¹² Radulovački, Lj.: *Tradicionalna ishrana Srba u Sremu* (=A szerémségi szerbek hagyományos étkezése), MS, Novi Sad 196, pg. 18.

Alojzije Stantić

IGÉZÉS, SZEMMEL VERÉS A BÁCSKAI BUNYEVÁC HORVÁTOKNÁL

RÖVIDEN A BABONÁRÓL

A történelem tanúsága szerint az emberi tudat összetevő részeként már a legrégebbi népeknél is megvoltak a különféle hiedelmek és babonák. Ahogy a társadalom fejlődött, úgy alakultak a babonák is. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy az emberek nem tudtak magyarázatot találni bizonyos jelenségekre, mert ezek értelmezése meghaladta volna az akkori ismeretek szintjét. Ahogy bővült a tudás, úgy szorult vissza a babona.

A babonát olyan jelenségek váltották ki, amelyek az emberek szeme láttára, vagy éppen velük történtek, és nem tudták az okát. Leginkább véletlenszerű jelenségekről volt szó, amelyek olykor végzetes következményekkel jártak.

A babona kialakulását elősegítette a természeti erőktől és jelenségektől való félelem is, amelyek megnyilvánulását az emberek szintén nem tudták megmagyarázni. Az ellenállhatatlan felsőbb erőktől való félelem ősidőktől fogva uralta az embereket.

Ahogy a tudomány fejlődött, és mind több jelenségre magyarázatot találtak, mind jobban korlátozni tudták a láthatatlan erők hatalmát, úgy tűntek el a babonák is a mindennapi életből.

IGÉZÉS ÉS RONTÁS A BÁCSKAI BUNYEVÁCOKNÁL

Az igézés azon a hiedelmen alapszik, hogy bizonyos emberek különös, titokzatos hatással lehetnek az élőlényekre, és ilyen módon teljesül az igézőnek, vagy megrontónak az akarata. Eleinknél az igézés olykor különféle ünnepek, vagy valamilyen jelentős esemény alkalmával történt: házasságkötéskor, gyermek születésekor, az anya és gyermeke élete során, a háztartásban, a gazdaságban, különféle betegségek gyógyításakor, valamelyik családtag halála esetén, vagy olyan tárgyakkal kapcsolatban, amelyekről azt tartották, hogy szerencsét, netán bajt hoznak a házra.

Az ünnepekkel kapcsolatos igézéseket karácsonyi, húsvéti és egyéb vallási ünnepekhez kötődőkre lehet felosztani. Az ezekre az ünnepekre vonatkozó hiedelmek nem tartoznak dolgozatunk tárgykörébe.

A témánkkal kapcsolatos rengeteg népszokás közül a legtöbb arra irányult, hogy a gyermeket megvédjék a szemmel veréstől.

A GYERMEK ÉS A SZEMMEL VERÉS

A régiek úgy hitték, hogy vannak olyan személyek, akik éles tekintetükkel megijeszthetik a kisgyermeket, és ez azután elkezdi sírni, megfájdul a feje, elmegy az étvágya, kedvetlenné válik, játszani sem akar. Az ilyen gyermek rohamosan fogyni kezd, és röviddel később meg is hal.

A népi hiedelem szerint a kisgyermeket olyan valaki ronthatja meg, akit az anyja egyszer már elválasztott, majd kicsivel később újra szoptatni kezdett. Ahogy mondták, ezeknek általában összenőtt a szemöldökük, és erről lehetett őket a legkönnyebben felismerni.

Hogy gyermekét megvédje a szemmel veréstől, az anya általában piros szalagot kötött a kicsinek a karjára, vagy a nyakába, és amikor ezt felkötötte, még a kályhából vett hamuval is meghintette.

Hasonló módon a malac, a csikó, a borjú vagy a bárány nyakába is piros pántlikát kötöttek, hogy a fiatal jószágot is megvédjék a rontástól.

A GYERMEK GYÓGYÍTÁSA A SZEMMEL VERÉS UTÁN

Ha a csecsemő állandóan sírt, fájt valamije, nem akart szopni, akkor a régiek először is azt próbálták megállapítani, hogy megverték-e szemmel. Ennek az volt a módja, hogy tányérba vagy csészébe három kanál vizet tettek, amibe belemártották az ujjukat, és keresztet rajzoltak a kilincsekre, mert aki rontó szándékkal jött babalátogatóba, annak meg kellett fognia a kilincset; aztán keresztet írtak az asztal négy sarkára is, mert a látogató le is telepedett mellé. Ezzel a vízzel megkenték a csecsemő szemét és halántékát is, majd keresztet rajzoltak a bölcsőre, amelyben feküdt. Aki csak a szobában volt, mindenki megkente ezzel a vízzel a saját szemét is. Ezt az eljárást a baba anyja felügyelte. Miután befejezték, az anya megnézte, mennyi víz maradt az edényben. Ha több volt, mint amennyit beleöntött, az azt jelentette, hogy a kisbabát megverték szemmel, és ekkor a megmaradt vizet a küszöb és az ajtófélfák sarkába, vagy a kutyára lötytyintették, hogy elmúlják a gyerekekről a rontás.

Ha a kisgyermeket a víz kiöntése után verték meg szemmel, akkor az anya olyan asszonyhoz vitte, aki imádságot tudott a szemverésre, vagy rontásra. Az ilyen imádságot csak hajadon lány tanulhatta meg. Férfizett asszony nem szerzhette ilyen gyógyítási képességet.

MÁS GYERMEKÉNEK A GYÓGYÍTÁSA SZEMMEL VERÉSBŐL

Amikor a szemmel vert kisgyermeket elviszik a gyógyításhoz értő asszonyhoz, az először is megcsókolja a gyermek bal szemét és ráköp a jobbra, majd megcsókolja a jobb szemét és ráköp a balra. Ezt háromszor ismétli, és mindannyiszor elmondja: *ko ureko, pod prag uteko* (aki megrontott, bújjon a küszöb alá). Ezt követően a gyógyító asszony a szülőkkel együtt elmond kilenc ürangyalát.

A bunyevácok olykor abban is hittek, hogy a gyermeket a szemverésből a nyál is meggyógyíthatja, amelynek olyan hatalma van, hogy elűzheti a bajt okozó gonosz szellemet. Egy másik módszer az volt, hogy aki megverte szemmel a csecsemőt, az a saját tarkójáról kitépte néhány szál haját, parázsra tette, ezzel a füstölő parázzsal háromszor körbejárta a gyermeket, és a hiedelem szerint így kiűzte belőle a tisztátalan szellemet. Olyan változat is volt, hogy a

kisgyermek hajszálait tették parázsra, s ezzel füstölték meg. Emellett a rontás elleni hatalommal bíró asszony rátette a kezét a beteg gyermekekre, és szemmel verés elleni imádságot mondott felette. Hittek abban, hogy a kézrátevással is kiűzhetik a gonosz szellemet a gyermekből, és kigyógyítják a betegségből.

A bunyevácok tehát egykor hittek abban, hogy a rontás a gonosz szellemtől ered, amelyet nyállal, füstöléssel és kézrátevással lehet kiűzni a gyermekből.

SZEMVERÉS ELLENI IMÁDSÁGOK

Valamikor voltak olyan asszonyok, akik lánykorukban képességet szereztek a szemveréstől, rontástól megbetegedett gyermekek gyógyításában. Az erre szolgáló imádságot nem mutatták meg másnak, és nem taníthattak meg rá másokat, mert akkor elvesztették volna a gyógyítói képességüket.

Egy férfi csak akkor szerezhette ilyen gyógyerőt, ha a család hetedik gyermekeként született, mert csak ilyet tanítottak meg az asszonyok az imádságra, amivel azután nemcsak embereket, hanem a jószágot és a baromfit is gyógyíthatta.

A bunyevác hiedelmek kutatója megismert néhány ilyen imádságot, de a hosszúságuk, és a hallgatási fogadalma miatt nem közölhette őket, csak a tartalmukat.

Az egyik ilyen imádság azt a meggyőződést fejezi ki, hogy a szemverés okozta betegséget szentelt vízzel lehet gyógyítani, mert az távolítja el a legkönnyebben és leggyorsabban a betegség okozóját. A másik szerint szentelt vízzel kell keresztet rajzolni a betegre, s a fejére tenni a gyógyító kezét, s az imával kérni a megrontót, hogy távozzék, és hagyjon fel a gyermek kínszával. Vannak olyan imádságok is, amelyekben különleges lényeket, boszorkányokat és tisztátalan lelkeket említenek. Ezek a lények a kéményen át jutnak a házba, ezért az imádsággal ugyanazon az úton űzik ki őket, hogy ne kínozzák tovább a gyermeket, és hagyják nyugton a család többi tagját is. Olyan imádság is található, amely tartalmazza más imádságok részeit is. Ezekben a ráimádkozó asszony oda küldi a tisztátalant, ahol nem sütnék pogácsát (*di se pogača ne peče*), vagyis oda, ahol nem élnek emberek, ahol nem kukorékol kakas, sohasem jó el a hajnal, nincs nappali világosság, csak örök sötétség honol (*di pivci ne pivaju, di zora ne sviče, di nema dana ni svitlosti, di vlada vazdan tama i mrak*). Ezek a lények félnek a világosságtól, mert akkor nincs hatalmuk az emberek felett, csak az éj leple alatt kínozzhatják őket különféle betegségekkel a rontás által.

A GYERMEK GYÓGYÍTÁSA KÜLÖNFÉLE BETEGSÉGEKBŐL

A bunyevácok valamikor úgy tartották, hogy a gyermekeket mindenféle betegségből ki lehet gyógyítani, amelyet olyan lények okoznak, amelyek félnek a sándori szentkút Fekete Madonnájától hozott szentelt sótól, víztől és a fokhagymától. Ezek a lények a bunyevácok szerint boszorkányok és gonosz szellemek. Példák arra, hogyan gyógyították a gyermeket:

– A beteg gyermek anyja kis zacskót varrt, néhány gerezd fokhagymát és kevés apróra vágott vöröshagymát tett bele. Ezt a zacskót a gyermek a nyakában hordta mindaddig, amíg el nem múlt a köhögése, vagy el nem tűntek róla a kiütések. Az akkori hiedelem szerint a fokhagymának döntő szerepe volt,

mert elűzte a boszorkányokat, vagy óvott a támadásuktól. A boszorkányokat legjobban a fokhagyma akadályozta meg abban, hogy betegséget okozzanak.

– Egykor ismertek egy ráimádkozó asszonyt, aki a Sándori Boldogasszonyhoz folyamodott segítségért, a gyermekeket pedig úgy gyógyította, hogy odaállt a Mária-kép elé, néhány lépésnyire előtte letettek a földre egy szalmaszálat, az elé meg odafektették a gyermeket. Az asszony akkor elmondott négy-négy miatyánkot és üdvözlégyet, egy hiszekegyet, majd így imádkozott: *Sándori Miasszonyunk, százezer köszönet Néked. Amikor a mi testünk alszik, örök dicsőség az Istennek.* A beteg gyermeket az ima után háromszor oda-vissza átemelték a szalmán. Ebben az esetben is azt hitték, hogy a gyermek betegsége a tisztátalan lélektől ered. A Boldogasszony képe és a szalma közötti tér megszentelt területnek számított, és az imádsággal az volt a cél, hogy eltávolítsák a betegség okozóját, akinek a megszentelt térségben nincs többé hatalma a gyermek felett, és az meggyógyulhat.

Különféle gyermekbetegségek gyógyításánál karácsonyi asztalról származó fokhagymát, megszentelt sót, kályha tisztítására szolgáló tollseprűt, karácsonyi vacsora utáni mosogatórongyot használtak. Mindezek a tárgyak a boszorkányok és a gonosz szellemek elűzésére szolgáltak.

Ha egy gyermeket veszett kutya mart meg, akkor a szabadkai szerzetesekhez vitték a Fekete Madonna elé, és ott imádkoztak a felgyógyulásáért.

Az újhoid az anyák és a gyermekek védelmezőjének számított.

*

Ezek csak részletek a kutatómunka bőséges eredményéből, a mintegy száz asszonytól és férfitől összegyűjtött rengeteg adatból, amelyek a szemmel vézésre és a gyógyítására vonatkoznak. A kutatást 1950 táján fejezte be Marko Kopunović lelkész, és az eredményét az ő doktori disszertációja tartalmazza, amelynek címe *Praznoverja Bunjevačkih Hrvata* (A bunyevác horvátok babonái).

Gordana Marković

A SZEMMEL VERÉS AZ ÉSZAKNYUGAT-SZERBIAI NÉPI HIEDELEMBEN

Hagyomány és korszerűség

„*Ne budi uroka!*” (=Ne fessd az ördögöt a falra!), „*Da Bog sačuva od uroka!*” (=Isten óvjon a rontástól!), „*Mašala!*” (Masallah! = Isten segítségével), „*Da kucnem u drvo!*” (=Hogy lekopogjam!) – csupán néhány mondás azok közül, amelyeket ma is mindennap hallhatunk különféle alkalmakkor. A mai ember ezeket spontánul használja, anélkül, hogy eszébe ötlene e kifejezések lényegi jelentése, eredete, a keletkezésüket meghatározó alkalom – az, hogy mindegyik a rontás elhárítását szolgálta. Hogy tehát egy gazdag művelődéstörténeti örökség túléléséről (*survive*, ang.) van szó, annak a térségnek a hagyományáról, amelyben századokra visszamenőleg számtalan migrációs folyamat játszódott le¹, s amelynek a részesei sok-sok szokást és hiedelmet hoztak magukkal, adtak át másoknak, és új formákat is kialakítottak a közvetlen kapcsolatok során.

A néprajzosok, a népszokásokat és a népi hiedelmeket gyűjtők mindig is érdeklődtek a szemmel verés, a rontás iránt. Dolgozatom alapját az elérhető irodalom² és muzeológusi munkám során az elmúlt évtizedben szerzett terepi tapasztalat képezte.

A rontás jelenségét kutatva, Tihomir Đorđević a hangsúlyt a „rossz szem” negatív hatására helyezte, amelynek a következménye a szemmel verés.³ A „rossz szem” negatív hatásának hiedelme igen régi és nagy területen elterjedt: megvolt a sumérokénál, a babiloniakénál és a perzsáknál, de hittek benne az arabok, a zsidók és a törökök is. Az Oszmán Birodalom terjeszkedésével elkerült a Balkán-félsziget tájaira is, előbb a mohamedánokhoz, később az egész lakossághoz is.

A népi hiedelem szerint mindent, ami fiatal, szép és fejlődő, meg lehet verni szemmel. Valakire vagy valamire lehet szándékosan, vagy akaratlanul is rontást hozni: rácsodálkozással, első meglátással, dicséréssel, ártó szavakkal, az öltözet darabjai által, vagy a nevekkel. A szemmel verés bizonyos emberek *vele született, vagy idővel szerzett képessége*, s a hiedelem szerint ilyen képességgel rendelkeznek a gonosz emberek, a menstruáló nők (akiknek azokban a napokban tilos virágot vagy palántát öntözni), a sűrű szemöldökű öregemberek, a halottak (ezért zárják le a szemüket), de a legáltalánosabb a „rossz szemre” vonatkozó hiedelem. Embereken kívül bizonyos állatoknak is tulajdonítanak

ilyen képességet, például a békának, ezért ha valaki átlépi, köpnie kell (ide tartozik az is, amikor a gyerekek azzal ijesztgetik egymást, hogy aki megfogja a békát, annak szemölcs nő a kezén, vagy pedig meg fog halni az anyja). Általános a vélemény, hogy a szemmel vert személyek megbetegedhetnek, sőt meg is halhatnak (úgy mondják az illetőről, hogy „ok nélkül” betegedett meg), az ilyen vetés nem fejlődik, a munkának nincs látszatja.

A népi hiedelem szerint a szemmel verésnek elsősorban a kisgyermek, a kismamák, a menyasszonyok és a leányok vannak kitéve. Ez a hiedelem, és a rontás elleni védekezés nemcsak a múlt tartozéka, hanem a jelen mindennapjainak is része. Szükségesnek tartanak tehát bizonyos műveleteket, hogy az említetteket megvédjék, biztosítsák az egészségüket, és általában az előrehaladást. Jadar környékén a szemmel veréstől óvakodó menyasszonyok régen (*de ma is*) fordítva húzták fel a fehéreneműt, amikor az esküvőre mentek, a menyecskék pedig piros fonalat kötöttek a derekukra, ha másállapotosak voltak.⁴ Szintén azon a vidéken volt igen elterjedt szokás, hogy a menyasszonyt vörös férfiköpenybe burkolták.⁵ Ennek kettős célja volt: egyrészt a vörös szín védő hatása megóvta a menyasszonyt az ártó tekintetektől és negatív hatásoktól, másrészt pedig a férfi ruhadarab a fiúgyermek születését volt hivatott elősegíteni.⁶ Ezen a vidéken a hiedelem szerint a fiatal párt azzal is megronthatják, és megakadályozhatják a boldogulását, főleg pedig a gyermekáldást, ha *bezárt lakatot ásnak el* azon az úton, amelyen majd a lakodalmas menet elhalad.

Szerbia északnyugati vidékein (Jadar, Valjevska Kolubara) a menyasszonyok régen a *smiljevac* (=gyopáros sapka) nevű fejdísz viselték, amelybe természetes és művirágot tettek, koszorút formázva belőlük. A gyopár mellé a koszorúba csengőt, tüt és tollcsokrot is tettek.⁷ A fejéknek a formája (kör) és a beletett tárgyak (hangot adó, vagy hegyes fémtárgyak) arra utalnak, hogy a sapkának óvó szerepe volt.⁸ A 19. század közepétől a leányok és menyasszonyok kis piros fezt kezdenek viselni, amelynek a piros szín úgyszintén védő szerepet kölcsönzött.⁹ A menyasszony fátyolból és virágkoszorúból álló fejdísz az első világháború táján jelenik meg és mindmáig fennmaradt, elsősorban esztétikai funkcióval, míg a korábbi védő szerep mindinkább lappangóvá, tudat alattivá vált.

A gyermekek védelme a szemmel veréstől rendkívül kifejezett volt a múltban, de alig kisebb intenzitással jelen van ma is, amit az az élő hiedelem is bizonyít, mely szerint a kisgyermekre nem szabad rácsodálkozni, hogy milyen szépen fejlődik. A gyermeket úgy óvták a szemmel veréstől, hogy a főkötőjébe, sapkájába különféle védő jellegű tárgyat varrtak bele, például fokhagyma magvát, kilyukasztott régi pénzérmet, de gyakori szokás volt, hogy a csecsemőt a gyapjúfűszülésre szolgáló *gerebenre* tették¹⁰, vagy a párnája alá *ollót* helyeztek¹¹, mert igen elterjedt hiedelem volt, hogy az éles fémtárgyakkal védő erejük van. Mindmáig fennmaradt a szokás, hogy a csecsemő párnája alá *fokhagymát* dugnak, mert erős illata és gyógyhatása miatt rontás elleni védő erőt is tulajdonítanak neki.¹² Védelmi célból régen (és ma is) a gyermek kezére piros fonalat kötöttek (a piros szín már említett védő jellege miatt), kifordítva adták rá az ingecskét vagy más ruhadarabot¹³, a pelenkát csak addig szárították odakünn, amíg süttött a nap (egyébként tűz felett rázták ki, mert hittek abban, hogy a tűz megvéd az ártó szándéktól és kigyógyít a rontásból). A gyermekre vonatkozó némely óvintézkedést már a születése előtt alkalmazták, így például a

várandós asszonynak ügyelnie kellett arra, hogyan viselkedik, vagy mások hogyan viszonyulnak őhozzá, nehogy annak következményei legyenek a gyermekre nézve. Régen, de még a 20. században is megvolt az a hiedelem, hogy a várandós asszonynak semmit sem szabad ellopnia, mert az a tárgy jegyként rajta lesz majd a baba testén; a szomszédasszonynak nem volt szabad késsel hadonásznia, mert akkor nyúlszájjal születik a gyerek.¹⁴

Számos vidékünkön, de más kultúrákban¹⁵ is fellelhető az a nézet, hogy *a név* az ember elválaszthatatlan része¹⁶, és ezért különös jelentőséget tulajdonítottak a névadásnak. Gyakran eltitkolták a gyermek nevét, csupán a legközelebbi rokonok tudták az igazit, míg szélesebb körben csak a fedőnevet ismerték. Nem ritkán olyan nevet adtak, amely az embert valamilyen állat (például a farkas jelentésű Vuk, Vukašin, Vukosava és hasonló), vagy tárgy (Gvozden) tulajdonságával ruházták fel, hogy ilyen módon védelmezzék a veszélyektől. Hasonló hiedelmek fűződnek a *ruházathoz* is, mert azon keresztül is lehet ártani annak, aki viseli.

Említettük, hogy bizonyos *munkák* is ki voltak téve a szemmel verés veszélyének. Mivel tájaink lakossága régen főleg állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozott, az emberek hittek a természetfeletti erők kedvezőtlen hatásában is, és ezért igyekeztek ezeket az erőket kiengesztelni. Úgyszintén hittek abban is, hogy rossz szándékú egyének árthatnak a munkálatoknak. Hogy a vetésből gazdag termés legyen, és megvédjék a kedvezőtlen hatásoktól, a mezőre és a szőlőbe *mogyoró vesszőket* (kis kereszteteket) tettek, és „szokásból” ez fennmaradt mindmáig, nemcsak falun, hanem városban is. Úgy tartották (és gyakran ma is hallani), hogy a munkáról *nem szabad előre beszélni*, vagy bizonyos tényeket nyilvánosan elmondani például a jószágállományról, vagy a méhkaptárokról, nehogy ártsanak nekik.

Szemmel verés érthette úgyszólván az összes női munkát, a kenyérdagasztástól kezdve a szövésig. Miután az asszonyok befejezték a fonást, nehogy ártsanak nekik, gondosan betömtek és eltüntették a lyukat, amely akkor keletkezett, amikor földbe szúrták az eszközt, amelyre feltekerték a fonalat. Radevinában paraszt szórtak bele, leöntötték vízzel, majd baromfit hajtottak arra a helyre, hogy az esetleges negatív hatás átszálljon rájuk.¹⁷

Régen nagy figyelmet szenteltek a *jövőbeni lakóhely (ház) kiválasztásának*, és ezeken a vidékeken szokás volt éjszakára egy pohár vizet tenni a kiszemelt helyre. Ha reggelre valamilyen rovar került bele, akkor azt a helyet szerencsésnek tartották. A kiválasztás úgy is történhetett, hogy ha azon a helyen sikerült a jószág pároztatása, vagy ha az ott fölemelt kő alatt valamilyen élőlényt találtak, akkor azt a helyet megfelelőnek vélték, hiszen ahol az állat élhet, ott az ember is ellakhat. A ház *építése során* is alkalmaztak különféle mágikus műveleteket az előrehaladás érdekében, amelyek közül mindenképpen a legjellegzetesebb a kos leölése az alapok felett, amit a szellemeknek hozott áldozatnak tartanak, s a vérral behintették a falak alját.

A hiedelem, hogy valakit, vagy valamit szemmel verés érhet, nemcsak a múltban volt, hanem a mai ember gondolkodásában is megtalálható. Fontos mozzanat a védekezés, amely bizonyos értelemben lehet megelőző jellegű, és egész sor mágikus cselekményből és tiltásból áll. Megemlítünk néhányat, amelyek időben és térben igen elterjedtek:

– mindent, amit szemverés érhet, óvni kell a „rossz szemektől”, a menyasszonynak például el kell takarnia az arcát a tekintetek elől (különösen az ún. első megpillantástól), s erre szolgált a fátyol;

– a kismama a csecsemővel 40 napig nem mehet ki a házból, főleg nem naplemente után (mert a negatív erőknek sötétben van a legnagyobb hatásuk), ha pedig mégis ki kell menniük, kevés sötét kell magukkal vinniük;

– ha úgy ítélik meg, hogy valami veszély fenyeget, a megelőzése végett rá kell köpni a körmökre, és azt mondani: *puj-puj*;

– ugyanilyen célból tanácsos néhány „varázsszót” is mondani, például: *Ne budi uroka!, Da Bog sačuva od uroka! Mašala!* stb. (ezeket általában akkor mondják, amikor a kisgyermeket valami újba öltöztetik);

– a fán való lekopogás és a *Da kucnem u drvo, da ne ureknem!* mondás manapság is a leggyakoribb;

– állat fogának vagy csontjának a viselése, hogy az állat tulajdonsága átszálljon arra, aki viseli; rontás ellen a méhesbe gyakran lókoponyát helyeztek;

– imádságok olvasása a rontás ellen;

– különféle amulettek viselése (a legegyszerűbektől kezdve a különleges kidolgozásúakig); sapka hordása; kifordított vagy foltozott ruha felöltése (ún. „csúnyítás” ruhával).

Ha az ember mégsem tudta megvédeni magát a rontástól, akkor *ráolvasással, amulettek és írások viselésével, eloltott faszénnel gyógyították*. Az amulettek a legjellegzetesebb óvőeszközök, és különféle formájuk lehet (félhold, kereszt, szem stb.), az anyaguk pedig lehet növényi (fokhagyma), vagy állati eredetű (köröm, csont, egyéb testrész), lehetnek kőből, vasból ill. acélból (például szablya vagy jatagán), esetleg nemesfémről. Amulett tehát készülhet különféle jellegű anyagból, amelyeknek különféle szerepük van az ember mindennapjaiban, de amelyeknek a negatív hatás elleni védőerőt is tulajdonítanak. Általános nézet, hogy *a fémből készült és az éles eszközök, valamint a tűzhezlyel kapcsolatos tárgyak nagy védelmet nyújtanak. A csecsemő védelmére olyan eszközöket használnak, mint amilyen a kés, az olló, a gereben, míg a nemesfémről, főleg aranyból készült tárgyak amulettként szolgálnak*.

Hogy ezek a dolgok az itt élők mindennapi életében jelen voltak a múltban, a valjevói Nemzeti Múzeum néprajzi és történelmi gyűjteményében őrzött tárgyak is bizonyítják: ólomöntésnél használt jatagán (E214), Szűz Mária-ikon, amelyet a kismamák és háborúban a katonák amulettként viseltek (E133), a gyermekek ólomöntésénél használt ostor (E135).

A rontással és annak keletkezésével, a védekezéssel és a gyógyítással kapcsolatos valamennyi hiedelem régen is, de ma is *az imitációs mágia* (hasonló hasonlót vált ki) és *az érintési szabály* (amely szerint az emberre hatni lehet valami olyan tárgyon keresztül, amely az övé volt) elvein alapszik.

KARTAG Nándor fordítása

JEGYZETEK

¹ Számos oka van annak, hogy az emberek szervezeten vagy egyéneként elhagyják az otthonukat, és gyakran igen távoli vidékre költöznek. Ezek leggyakrabban történelmi, gazdasági, erkölcsi és hasonló okok. A kereseti lehetőség, a hozzáférhetőbb terület, a megművelhető föld kutatása idővel elhomályosul a történelmi okok mögött. A török hódítások nagymértékben befolyásolták a keresztény lakosság életét, és tö-

- megeket kényszerítettek otthonuk elhagyására. Számos migrációs hullám érte Szerbia északnyugati részét (Jadar, Rađevina, Podgorina, Valjevska Kolubara), de főleg Bosznia, Hercegovina, Crna Gora, Mácsva vidékeit. Ezekről a folyamatokról írt Jovan Cvi-
² jić: *Balkansko poluostrvo* (=Balkán-félsziget), Beograd, 1987.
- Tihomir R. Đorđević: *Zle oči u verovanjima muslimana u Ohridu* (=A rossz szem az ohridi muzulmánok hiedelmeiben), GEM u Beogradu, knj. deveta – tom IX, Beograd, 1933, pg. 1–30.
- Stevan Tanović: *Urok – uročavanje u okolini Đevdelije* (=Rontás – szemmel verés Gyevgyelija környékén), GEM u Beogradu, knj. deveta – tom IX, Beograd, 1933. pg. 32–45.
- Toma A. Bratić: *Pabirci iz narodne medicine u Hercegovini* (=Böngészés a hercegovinai népi gyógyászatban), GZM u BiH, Sarajevo, januar–mart 1903, pg. 153–180.
- Luka Grdić Bjelokosić: *Narodna gatanja* (=Népi kuruzslások), GZM u BiH, Sarajevo, januar–mart 1896, pg. 141–159.
- Špiro Kulišić, Petar Ž. Petrović, Nikola Pantelić: *Srpski mitološki rečnik* (Szerb mitológiai szótár), Etnografski institut SANU, Beograd, 1998, pg. 444–446.
- Stanoje M. Mijatović: *Narodna medicina Srba seljaka u Levšu i Temnišu* (Szerb parasztok népi gyógyászata), SKA SEZb, knj. 13. – Etnološka i etnografska grada, Beograd, 1909, pg. 259–482.
- Radmila Kajmaković: *Semberija – etnološka monografija*, Sarajevo 1974.
- ³ Tihomir R. Đorđević: Ibid.
- ⁴ Milomirka Tomić (1952) közlése, Loznica, 2000 augusztusa
- ⁵ A piros szín használata a lakodalmi szokásokban ma is ismert Timočka Krajina lakosai körében: az anyós piros övet köt a menyasszony derekára, a kezébe meg szítát ad, amelyben piros gyapjú is van. Erről Mirjana Vukobrat beszélt nekem a Zaječar melletti Zvezdan faluban 1999 júliusában.
- ⁶ Nikola Pantelić: *Svadbene običaji u Jadru* (=Lakodalmi szokások Jadarban), GEM 30, Beograd, 1968.
- ⁷ Jasna Bjeladinović Jergić: *Narodna nošnja Valjevske Kolubare* (=Valjevska Kolubara-i népviselet), Istraživanja VI, Valjevo, 1990, pg. 279–328.
- M. Jovanović–J. Bjeladinović: *Narodna nošnja* (=Népviselet), GEM 27 – Jadar Vukov zavičaj, Beograd, 1964. pg. 303–342.
- ⁸ A menyasszonyok néhol az esküvő után 40 napig viseltek ilyen sapkát.
- ⁹ A Szerb mitológiai szótár 58. oldalán olvasható: „A piros szín távol tartja a rontást, a rossz tekinteteket, véd a démonoktól... a napot, a tüzet és az életet jelképezi.”
- ¹⁰ Radmila Kajmaković: Ibid.
- ¹¹ Ivana (Jovičević) Prelovac (1922) közlése, Bijeljina, 1977 márciusa.
- ¹² Gordana Živković: *Beli luk u narodnoj medicini Timočke Krajine* (=A fokhagyma a Timočka Krajina-i népi gyógyászatban), Zaječar, 1989–1997, pg. 245–252.
- ¹³ Milomirka Tomić közlése
- ¹⁴ Szintén
- ¹⁵ D. D. Frejzer: *Zlatna grana – Tabuisane reči* (=Aranyág – Tiltott szavak), Beograd, 1992, pg. 313–334.
- ¹⁶ Mirko Barjaktarević: *O nekim arhaičnim pojmovima iz tradicionalne kulture severoistočne Srbije* (=Némely archaikus fogalmak Szerbia északkeleti részének hagyományos kultúrájában), Zaječar, 1986.
- ¹⁷ Aleksandar Đurđev: *Rađevina – običaji, verovanja i narodno stvaralaštvo* (=Rađevinai szokások, hiedelmek és népművészet), Krupanj, 1988, pg. 66–67.

VÉDEKEZÉS A SZEMMEL VERÉSTŐL

Minden népnél megtalálható az a hiedelem, hogy bizonyos személyek képesek a tekintetükkel, vagy különféle mágikus cselekményekkel bajt hozni az emberekre, az állatokra, vagy az épületekre. Emiatt az emberek különböző módon védekeznek az ilyen személyek ellen: piros fonalakkal, fokhagymával, meg éles eszközöket szúrva a ház küszöbébe, vagy ilyeneket rejtve a csecsemő, illetve az ifjú pár matraca alá (rendszerint ollót, árat, tűt stb.). Házépítkezésnél, amikor fölkerül a tető, zöld ágakat tűznek ki a csúcsára, s úgyszintén a szarufára akasztják a mestereknek szánt ajándékokat is, italos palackokat, egyebeket, hogy megoltalmazzák a házat.

A mi népünkénél ismert az a szokás, hogy a ház építésekor véráldozatot hoznak: mielőtt elkezdenék a falak emelését, az alapokat meghintik áldozati kakas vagy bárány vérével. Ezzel a mágikus cselekménnyel a rontás ellen védekeznek, és ily módon a házat, s a benne lakókat a jövőben megóvják minden gonosz erőtől. Népünk körében ismert az óvó *talason*, amelynek a gyökerei a régmúlt időkbé nyúlnak vissza, amikor még emberáldozatot hoztak bizonyos építmények megőrzése végett. Egyes létesítmények vagy városok keletkezéséről legendák szólnak, melyek szerint ezek alapjába élő embereket falaztak bele. A legendáknak igazságtartalmuk is van. Az egyik ilyen legendát őrzi a Skadar várának építéséről szóló ének (*Zidanje Skadra na Bojani*), és ilyen példát találunk Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regényében is, amelyben szintén emberáldozattal kívánják biztosítani az építkezés sikeres befejezését és a híd maradandóságát.

A cigányok a cserge felállításakor a tartócölöpöt előbb egy fiatal leány néhány csepp vérével hintik meg, ami tulajdonképpen az emberáldozatot helyettesíti. Az emberáldozat bemutatásának alapvető funkciója a föld szellemének kiengesztelése, amiért az alapok ásásával és a létesítmény felépítésével megsértik az anyagát, vagy a víz szellemének megengesztelése, amiért áthidalják annak birodalmát. Sima Trajanović ezzel kapcsolatban írja: „Az összes szerb vidéken, ha az emberek valamilyen épület alapjának az ásása mellett mennek el, különösen vigyáznak arra, hogy az árnyékuk nehozz az alapokra vetődjön, és így »befalazzák« azt, mert akkor bizonyosan meg fognak halni. Az anya fokozottan ügyel arra, hogy gyermeke ne menjen házépítésnek a közelébe.”

A *talason* szó a görög *thelosz* (felmagasztalódás a misztériumban, áldozat) szóból ered, amelyből az arab *teliszem* (bűvös tárgy), vagy a mai európai nyelv-

vek *talizmánja* is származik. Ezt az iszlám közvetítésével átvették a törökök is *t'l'sz'm* formában (védelmet nyújtó bűvös tárgy jelentéssel). Nyilvánvaló, hogy a *talason* nem szláv szó, és eredetét bizonyítja, hogy csak azokon a tájakon jelent meg, amelyek török hódoltságban voltak.

IRODALOM

- Sima Trajanović: Glavni srpski žrtveni običaji (=A főbb áldozati szokások a szerbeknél), Srpski etnografski zbornik XVII, Beograd, 1911, pg. 60.
Dr Slobodan Zečević: Glasnik Etnografskog muzeja (=A Néprajzi Múzeum értesítője), Sveska 28–29, Beograd, 1966, pg. 287–295.
Zenon Kosidovski: Biblijske legende (=Bibliai legendák), Beograd, 1965, pg. 80., 370.
Dr Slobodan Zečević: Savetovanje folklorista (=Néprajzosok tanácskozása), Negotin, 1966.

ÖRDÖGÖK ÉS VÁMPÍROK, BOSZORKÁNYOK ÉS TÜNDÉREK A SZEMÉLYNEVEKBEN ÉS A FÖLDRAJZI ELNEVEZÉSEKBEN

Az ördögök és vámpírok, a boszorkányok és tündérek mitikus lények, amelyekhez számos népi hiedelem és mese, mítosz és legenda fűződik. Ezeknek a mitikus lényeknek a nevét megtaláljuk a személynevekben és a földrajzi elnevezésekben is.

Az ördög olyan mitikus lény, amely a gonosznak a megtestesítője. A népi hiedelem szerint úgy jött létre, hogy az Isten életre keltette saját alakját, amelyet a vízben pillantott meg. Mivel ez az új teremtmény elkezdett vele ellenkezni és rontani az isteni művet, az Isten megteremtette az embert mint az ördög ellenfelét. Egy másik változat szerint az ördög a mennyország legrangosabb angyalából lett, aki magánál az Istennél is hatalmasabb akart lenni, amiért az Isten megátkozta és kiűzte a paradicsomból. Van egy harmadik változat is, amely szerint az ördög olyan tojásból kelt ki, amelyet egy kilencéves kakas tojt, és amelyet az ember a bal hónalja alatt hordott kereken három hónapig.

Az ördög alakját Š. Kulišić, P. Ž. Petrović és N. Pantelić írta le a *Szerb mitológiai szótárban*: „Az ördögnek emberi alakja van, de a homloka tetején két kis szarv látszik, a szeme düledt és véres, az egész teste szőrös, az arca fekete, kis hegyes szakállal előre hajlik, akár a kecskebaké, a bajusza ritkás, az orra pedig hosszú és görbe, mint a sasé. A fiatal ördögöknek hosszú farkuk van, az öregebbeké kurta, mert már letörött. Az ördögnek kecskefüle van, a kezén pedig saskarmok. Csupán egyetlen csontjuk van, az is üreges. A hasonlat is úgy szól – csúnya, mint az ördög! A sírontúli, sötét világnak a démon ő, és mivel ott minden fekete, így ő is fekete.”

Az ószlávok már a kereszténység felvétele előtt is ismerték az ördögöt, *čort* volt a neve. Ez az ószláv név idővel eltűnt, helyét a *vrag* foglalta el, amely még ma is használatos. A kereszténység felvétele után mindinkább a *đavo* egyházi elnevezés terjedt el, amely a görög *diabolos* szó elszlávosodásával keletkezett. A *vrag* ma már archaizmusnak számít a szerb és horvát nyelvben. A népi hiedelem szerint az ördög nevét nem jó kimondani, ezért más néven említik: *nečastivi* (tisztátalan), *nekrštenik* (kereszteletlen), *stuha*, *stuhač*, *stuva*, *zduva*, *zduha*, *sduhat*, *zdula*, *struha* (gonosz), *rogonja* (nagyszarvú), *reponja* (farkos), *prokletnik* (átkozott), *anatemik* (kiátkozott), *bradailo* (szakállas) stb.

Az ördög különféle elnevezését sok szláv családnév őrzi.

Az ördög ószláv čort neve mindmáig fennmaradt a Čortan és Čortanović nevekben. A Čortan családnév, amely úgy jött létre, hogy a čort szó -an toldalékot kapott, mind a horvátoknál, mind a szerbeknél megtalálható. Ilyen nevű horvát családok a szlavóniai Našice környékén, szerbek pedig a Korenica melletti Debelo Brdóban élnek. A szláv családnevek képzésénél gyakran használják az -ović toldalékot. Így keletkezett a Čortanović is, amellyel Splitben találkozni.

A Zdujo név az ördög zduva, zduha és zduhać fedőnevéből alakult ki. Önálló horvát családnévként a Dubrovnik melletti Kručában bukkan fel. A Zadarban élő Zdulić családok nevének a szintén ördög jelentésű zduła az alapja.

A struha szóból többféle családnév is kifejlődött az -ak, -al, -ar és -rik toldalékok hozzáadásával: Struhak, Struhal, Struhar és Struharik. A horvát Struhal családok Splitben, a Struhak nevűek pedig a Županja melletti Bošnjaciban élnek. Struharokat a Vukovar melletti Ilokban és a Vinkovci melletti Nuštarban találni. Struharik családok a Vukovar melletti Ilokban vannak a legszámosabban.

A szintén az ördög helyett mondott stuha az alapja a Zadarban élő Stuhić, meg a Zágrábban élő Stuhec család nevének. A stuhec a stuha kicsinyítése, ördögöcskét jelent. A Stuhli gyakori név a Đakovo melletti Josipovacban és a Slavonska Požega melletti Čaglinban. A Slavonska Požegánál levő Orljevacban van Stuhovac család.

A Rogo, vagy a Roga a rogonja rövidítése, és szintén az ördög szót helyettesíti. Ebből számos családnév alakult ki több népnél is Boszniában, Hercegovinában, Šumadijában, Dalmáciában, Szlavóniában és másutt. A leggyakoribb a Rogić, amely a szerbiai Gornji Milanovac környékén jelentkezik. Feltűnik a bácskai bunyevácoknál is, méghozzá két alakban is: önállóan Rogićként, valamint a Vojnić Rogić kettős családnévként. Ez utóbbi Szabadkán, az előbbi pedig Szabadkán kívül még a magyarországi Csikérián és Bácsalmáson is megtalálható. Horvátországban a Zadar melletti Biogradban, Lukovóban, Starigradban. A Senj melletti Sv. Jurajban, a Benkovac melletti Popovićban, a Dráva menti Moslavački Krčenicben és más helységeken is vannak Rogićok. Vannak köztük szerbek és horvátok is.

A Rogo, vagy Roga fedőnévből más nevek is képződtek: Rogin, Rogović, Rogošić és Roganović. A legelterjedtebb közülük a Rogošić, főleg Montenegróban (Podgorica és környéke), valamint Dalmáciában (Dugo Polje és a Split melletti Rodošići). A Rogin családnév a horvátországi Zlatare melletti Markušev Bregben, a Roganović pedig Boszniában, Crna Gorában és Vajdaságban (a Nagybecskerek környéki telepések körében) jelenik meg. Rogović családokat találni Boszniában, a Szarajevó környéki szerbek, valamint Isztriában, a Pazin környéki horvátok körében is.

Még egy bunyevác családnév keletkezett az ördög nevéből: ez a Temunović, amely a feltételezések szerint a démon módosulásából fejlődött ki. Szabadkán és a magyarországi Baján, Bikityen, Csávolyon és Bácsalmáson élnek ilyen nevű családok. Megvan még Horvátországban, a Vukovar melletti Svinjarevci helységben is.

Az ördögöt jelentő vrag szó ma is használatos a szerb és horvát nyelvterületen, de már archaizmusnak számít. Belőle alakult ki a Vragović, Vragolov, Vragolović, Vragotuk és Vragodak családnév. Közülük a Vragović a legelter-

jedtebb, különösen a horvát Zagorje térségében, a Krapina melletti Polje és Tkalci helységekben, továbbá Varaždin mellett Ljubeščica és Madžarevo falvakban. Vragolovok Dubrovnik és Cavtat környékén, Vragolovićok pedig a Slavonski Brod melletti Donji Andrijevciban és a Đakovo melletti Strizivoj-nóban találhatók. A Vragotuk és a Vragodak horvát családnevek szóösszetételek: az ördög jelentésű vrag szó mellé a tuka (pulyka), illetve dak (diák) szó került. Az előbbieket a Zelina melletti Jertovecban, az utóbbiak a Križevac melletti Veliki Potočecben élnek.

Az ördög neve a nem szláv népeknél is megjelenik a családnevekben.

Románul az ördög *drac*, hímnemű főnév. A román névképzésben igen gyakori *-u* toldalék hozzáadásával keletkezett a *Dracu* családnev. A *draculea* a román beszélt nyelvben túlzó jellegű, és nagy ördögöt jelent. Megjelenik önálló családnévként is, *Dracula*, de benne van a *Draculescu* névben is. A Drakula a szláv nevek között is jelentkezik: *Drakula*, *Drakulić*, *Drakulović*, *Drakulovski*, *Drakulov*, *Drakulev* stb. Drakula nevű családok vannak az Otočac melletti Donji Klanacban és a Šibenik melletti Smrdeljben. Drakulicokat lehet találni Boszniában (Szarajevó környékén) és Horvátországban (Likában, Kordunban és Szlavónia több részén). A Drakulovićok a montenegrói Kuči törzsből valók, a Drakulovskiak Közép- és Nyugat-Macedóniából való macedónok, a Drakulov és a Drakulev név pedig bolgár.

Az albánoknál az ördög *dreqi*. A hovatartozást jelölő *-oli* toldalék hozzáadásával képződött a *Dreqqolli* családnev. A kosovói albánoknál lehet megtalálni, de nem túl gyakori név.

Az ördög „belebújt” a német nevekbe is. Önálló családnévként nem jelentkezik az ördög jelentésű *Teufel*, csak az összetett szavak elemeként, például: *Mannteufel* (ördögi ember). A németek sem mondták ki közvetlenül az ördög szót, hanem náluk is szokás volt fedőnevet használni: *Höllriegel*, *Höllvogt*, *Höllwart*, *Höllgrewe*, *Höllbock* stb. A pokol jelentésű Höll szóhoz adták hozzá a második elemet, s így lettek a szabad fordításban „az, aki a pokol reteszét tartja”, „a pokol kapitánya”, „a pokol kapuőre”, „a pokol grófja”, „a pokol kecskebakja” jelentésű megnevezések. Mindezek családnévként is megjelentek, néhány közülük azoknál a németeknél is, akik a második világháború végéig Vajdaságban, Szlavóniában, vagy Jugoszlávia más részén éltek.

A magyar *ördög* változatlan formában vált családnévvé – *Ördög*.

A földrajzi nevekben szintén megjelent az ördög szó, illetve az azt jelentő más megnevezések.

Az ószláv čort a mai napig fennmaradt a szláv lakosság földrajzi neveiben, például: Čorti és Čortanovci. Az *-i* toldalékkal képzett Čorti Gorski Kotarban van, az Ogulin melletti Partizanske Drežnicénél. Čortanovci település az iskolai kirándulások kedvelt célpontja a Fruška gora lábánál, Újvidék közelében. Az *-ovci* toldalék egyébként igen gyakori a szláv földrajzi nevek képzésében (Mikanovci, Drenovci, Ugrinovci, Živkovci stb.).

A vrag szóból sokkal több toponímia keletkezett, mint a čortból. Az *-ovac* és *-olija* toldalék hozzáadásával képződött például a Kosovóban, Peć mellett fekvő Vragovac és a Gračanica kolostor közelében levő Vragolija falu neve. A boszniai Rogatica mellett található Vragolovci, a macedóniai Kumanovónál pedig Vragoturce. Sočanica, Gokčanica és más szláv toponímiák mintájára formálódott Vragočanica falu neve a nyugat-szerbiai Valjevo vidékén.

Vražogrnac, *Vražogrnce* és *Vračogrnici* majdnem azonos nevű települések. Vražogrnac falu Zaječárnál, Vračogrnce pedig a Novi Pazar melletti Posten-jánál fekszik. A régi Jugoszlávia területén két településnek is Vražogrnici volt a neve: az egyik a szerbiai Aleksandrovac környékén, a másik a macedóniai Kriva Palanka mellett található. Bosznia-Hercegovinában van két másik azonos nevű település, mindkettőnek Vražići a neve, s az egyik Bosznia középső részén, Sokolacnál, a másik pedig a Száva mentén, Brčkónál. Bosanska Krajina-ban, Šipovo és Jajce között fekszik *Vražić*. A horvátországi Križevac közelében fekvő Trema falu tanyacsoportjának *Vražje oko* (ördög szem) a neve. A *Vražja Glava* (ördög fej) a kelet-szerbiai Brod falu részének a neve.

Településneveken kívül a *vrag* szó más földrajzi fogalmak elnevezésében is felbukkan.

A montenegrói Durmitor hegységben, Žabljak közelében levő tónak *Vražje jezero* a neve. *Vragopeč* a Sár-hegység egyik nyúlványa, *Vražica* egy Raška-vidéki hegycsúcs, a *Vražja glava* pedig egy magaslat a Temska folyó forrása felett.

A *đavo* szót őrzi a Karaš folyó egyik hídja, a *Đavolji most*, valamint egy Kuršumlíja környéki kirándulólhely, *Đavolja varoš*.

A román *draculea* rejlik a boszniai Banja Luka környékén fekvő *Drakulić* falu nevében.

Az ördög jelentésű albán *dreqi* szót hozzák összefüggésbe a Timočka Krajinában, Knjaževac környékén levő *Drečinovac* névvel.

A *vampir* (vámpr) olyan elhunyt személy, akibe „belebújt a sátán”, és aki fehér lepelbe burkolózva felkel a sírból, hogy fojtogassa az embereket és kiszívja a vérüket. A szó eredetéről megoszlanak a vélemények. Miklošić professzor a török *uber* szóra vezeti vissza, Polivka cseh tudós viszont a szanszkrit *vyambura* szóból eredezteti. Egy harmadik vélemény szerint az *upir* szót a szlávoktól vették át a törökök. Az elsődleges *upir* alak a szerbeknél a XV. és XVI. század folyamán változott vámpírrá. A XVII. század végén, XVIII. század elején ezt a szláv kifejezést vették át a németek, az angolok és a többi európai nép is.

A vámpír szónak is több szerb szinonimája létezik: *lampir*, *lapir*, *vukodlak*, *tenac*, *drekavac*, *plakavac*, *lorgo* stb.

Személynevekben a vámpír nem jelenik meg, de csúfnévként előfordulhat. Pejoratív töltésű, és följegyezték Mácsvában, Šumadijában, Bosznia és Horvátország egyes részein és másutt. A vámpír szóból nemigen jött létre család-név. A *Vampovac* nevet hozzák vele kapcsolatba. Leginkább Szlavóniában fordul elő, Bazje Gornje, Budrovac, Dugo Selo, Kapela, Turenovac és más településen. Csak Virovitica városában mintegy 40 család viseli ezt a nevet. A vámpír szóra visszavezethető földrajzi név a mi tájainkon szinte nem is létezik.

A *veštica* (boszorkány) a nép képzeletében öreg és csúnya asszonyként jelenik meg, aki sóprún lovagol, és szerencsétlenséget, bajt hoz az emberekre. A boszorkányok általában fiatal és egészséges gyermekeket rontanak meg oly módon, hogy álmukban felnyitják a mellüket és megeszik a szívüket, miután azok kínok között pusztulnak el. Az embereket különösen a márciusi farsangi mulatságok és az őszi napéjegyenlőség idején rontják meg. Az ezt az időszakot megelőző napokban a boszorkányoktól való védekezésül az emberek fokhagymagerezdeket varrnak a ruhájukba, valamilyen éles tárgyat hordanak maguk-

kal, galagonyakarót tartanak a házban stb. A boszorkányok az állatokat is meggronthatják, elapaszthatják a tejüket, vagy betegséget hozhatnak rájuk.

A boszorkányra más megnevezéseket is használnak: *roguša*, *okamenjenica*, *kučibaba* és hasonlók. E saját, eredeti szavaik mellett a szláv népek egy nem szláv kifejezést is mondanak a boszorkányra: *karapandža*. Ennek az összetett szónak az első tagja a török *kara* (fekete) jelző, a második pedig a perzsa eredetű *pandža* (mancs, vagy karom) főnév, a szerb nyelvterület *karapandža* szava tehát török jövevényszó, amely szerint a boszorkány – „fekete karmú asszony”.

A boszorkány szó és különféle szinonimái felbukkannak egyes szláv családnevekben is.

Az ije-zó nyelvjárás az ennek megfelelő formát használja, és ezen a nyelvterületen bármilyen toldalék nélkül családnévként is szerepel a *Vještica*. Úgy tartják, hogy az ilyen nevű családok Likából valók, a Lički Gračac melletti Pribudić és Rastićevo helységekből. Ilyen nevű családok vannak még a Dráva mentén, a Podravska Slatina melletti Čomborje, a Virovitica melletti Ovčari és az Eszéknél levő Palača faluban. A boszorkány *roguša* megfelelője az alapja a *Rogušić* névnek. Ez a családnév Dalmáciában (a Split melletti Kaštel Lukšićban) és Szlavóniában (a Vinkovci melletti Novo Selóban) jelentkezik.

A *karapandža* török jövevényszó bármilyen toldalék nélkül önálló szláv családnévként is megtalálható mind a szerbeknél, mind a horvátoknál. *Karapandža* nevű családok a Glina melletti Brubanje és Majske Poljane, a Zágráb melletti Kupinečki Kraljevac, a Virovitica melletti Podravski Sokolac, az Ogulin melletti Vucelići helységeiben élnek. A szláv nevek szokásos *-ić* képzőjével formálódik a *Karapandžić* családnév. Szerbiában például Loznica és Niš környékén, Horvátországban pedig a Nova Gradiška melletti Štivilica faluban találkozni vele. Ez a török jövevényszó a nem szláv családnevekben is felbukkan, ilyen például a román *Carapancea* és *Carapanceanu*.

Földrajzi elnevezésekben is megjelenik: *Karapandže* az Ogulin melletti Gornja Dubrava falu része Gorski Kotarban, és *Karapandža* a neve a Zombor és a magyarországi Baja között, a Duna bal partján elterülő erdőségnak. A *roguša* rejlik a szerbiai Prijepolje melletti *Rogušje* falu nevében. A *veštac* a boszorkány férfi megfelelője, de a népi hiedelmekben közel sincs annyi férfi boszorkány, mint nő. A Brač szigetén fekvő Praznice település egyik részének a neve *Veštac*.

A népi hiedelem szerint a *vila* (tündér) kivételes szépségű természetfeletti női lény, amely a felhőkben, sűrű erdőkben, hegyekben, folyókban, vagy tavakban él. Maga a *vila* szó nagyon régi, és szinte minden szláv népnél megvan. Az oroszoknál először a XI. században, a délszláv népeknél pedig két évszázaddal később jegyezték le először. Etimológiai jelentését nem állapították meg teljes bizonyossággal, de feltételezik, hogy „a megszállottságot jelentő ósláv szó tövéből” jött létre.

A tündérek létrejöttével kapcsolatban több hiedelem is van. Az egyik szerint a reggeli harmatból születnek, a másik szerint ők Ádám és Éva leányai, a harmadik szerint egy tündér és egy rendkívüli szépségű és erejű fiatal legény szerelméből születnek. Egyes hiedelmek szerint a tündérek ígézettel a szép, fiatal lányokat tündérekké változtathatják.

A tündérek szabály szerint jóságosak, és segítenek a szegényeknek a bajban. Ezért a nép szereti őket, és különösen a népdalokban gyakran hívja segítségül őket.

A *vilenica* olyan nő, akiről azt hiszik, hogy a tündérek nevelték fel, a *vilaš* vagy *vilić* a tündér férje, a *vilenjak* pedig olyan ember, akire kisgyermekkorában a tündér „rálehelte a saját lelkét”.

A népköltészet említi egy Janja nevű tündért. Így hívják azonban Miloš Obilićnak, a legendás szerb hősnek az anyját is, akiről a mese azt tartja, hogy egy hegyi kígyó ejtette teherbe, s a fia, Miloš ezért lett nagy hős. Innen ered a szerb közmondás valami teljesíthetetlen feladattal kapcsolatban: „Ezt nem tudod megtenni, még ha Janja lenne is az anyád!”

A *vila* szó több nép családi és személyneveiben is feltűnik. Bármily toldalék nélkül lehet szláv női név – *Vila*. Említi Milica Grković tanárnő is a *Rečnik ličnih imena kod Srba* (Szerb személynevek szótára) című könyvében, azzal a megjegyzéssel, hogy a *Vilipa* névből származó alak is lehet. Különböző toldalékok hozzáadásával keletkeztek a *Vilika*, *Vilinka*, *Vilina* és hasonló szláv nevek. Megtalálható a *Vilogorka* névben is, amely a *vila* (tündér) és a *gora* (hegy) szavak összetétele, a jelentése tehát – hegyi tündér. A felsorolt női nevekből alakultak ki a *Vilić*, *Vilikić*, *Vilinić* és *Vilinkić* családnév. Vilić volt a családneve az első szerb felkelés vak guzlásának, Filipnek is, akit később anyja, Višnja után neveztek el Višnjićnek. A *Vilenica* családnév a horvátoknál Imotska krajinában, a szerbeknél meg Kordunban és Banijában (Glina és Virgin Most környékén) jelenik meg.

A Janja szerb női névből alakult ki a *Janjić* családnév Dél- és Nyugat-Szerbiában (Bujanovac és Kosjerić környékén), valamint Boszniában és Horvátországon.

A magyar *Tünde* női nevet a XIX. században alkotta meg Vörösmarty Mihály a tündér szóból, amely maga is önálló családnévként létezik – *Tündér*.

Az albán nyelvben a *zana* és az *orë* a tündér szinonimái, de csak az előbbi szerepel a névadásban, és önállóan női név lehet – *Zana*. A románoknál az albánhoz hasonló jelentésű és kiejtésű a *zina*, amely szintén önálló női névként van jelen – *Zina*.

Régi germán név az *Alfred*, amelynek a jelentése „az, aki a jó tündértől kapott tanácsot”. Minden germán (német, angol, norvég, svéd stb.) népnél megtalálható, s a katolikus vallás terjedésével más népek is átvették. A mi tájainkon megtalálható a szlovénoknál, horvátoknál, magyaroknál, katolikus albánoknál és másoknál is. Olaszországban, Spanyolországban és Dél-Amerikában Alfredónak mondják. Szokásos rövidítése a Frédi.

A népi hiedelem szerint a tündérek szeretnek énekelni és táncolni, s ezért forrásoknál, folyók mellett, hegyi lankák mezein, erdei tisztásokon gyűlnek össze. Emiatt sok földrajzi hely nevében megtaláljuk a *vila* szót és származékait: Travniknál van például a *Vilenica*, Bugojnonál pedig a *Vilenjak* nevű falu. Bugojno és Slavonska Požega mellett található *Vilić polje* és *Vilić selo* falu. A Zágráb környéki Veliko Trgovište mellett fekszik *Vilanci*, a montenegrói Pljevlje mellett *Viliće*. A likai Pribudić falu egy részének *Vilin Klanac* a neve.

Belgrádban is vannak olyan földrajzi nevek, amelyek a *vila* szóból eredeztethetők. A Dunav vasútállomás és a Pancsovai híd közötti rész neve *Viline vode*. Úgy tartják, hogy arról a patakról kapta a nevét, amelynek a forrása a

mai Zvezdaran volt, az Újtemető és a mai Pionir sportcsarnok mellett folyt, és a mai vágóhíd mellett ömlött a Dunába. A legenda szerint ebben a patakban tündérek fürödtek. A városfejlesztés során a patak eltűnt, de a földrajzi név fennmaradt.

A šumadijai Kosmaj hegy egy része, a Koraćica és Mladenovac felé húzódó lejtő a *Vilino korito* nevet viseli. Ma üdülőtelep van rajta.

Vizek is őrizhetik a tündérek emlékét: Crna Gorában, Hercegovinában, Šumadijában és másutt számos forrást, patakot, vagy kutat találunk *Vilin izvor*, *Vilina voda*, *Viline vode*, *Vilina vodica*, *Vilin izvor*, *Vilino vrelo* és hasonló névvel.

KARTAG Nándor fordítása

IRODALOM

Veselin Čajkanović: Mit i religija u Srba. Beograd, 1931.

Borivoje Drobnyaković: Etnologija naroda Jugoslavije. Beograd, 1960.

Tihomir Đorđević: Naš narodni život. Beograd, 1930–1934.

Milica Grković: Rečnik ličnih imena kod Srba. Beograd, 1978.

Š. Kulišić, P. Ž. Petrović, N. Pantelić: Srpski mitološki rečnik. Beograd, 1970.

Ladó János: Magyar utónévkönyv. Budapest, 1982

P. Šimunović, V. Putanec: Leksik prezimena SR Hrvatske. Zagreb, 1976.

Savezni zavod za statistiku: Imenik naseljenih mesta u FNRJ. Beograd, 1951.

A KÜLÖNLEGES KÉPESSÉGEKKEL RENDELKEZŐ SZEMÉLYEK TOPOLYÁN A XIX. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN, S A VELÜK KAPCSOLATOS HIEDELMEK

A XXI. század első éveit morzsolgatjuk, a tudomány és a technika félelmetes eredményeiről értesülünk nap mint nap, s mégis ma egy olyan világ hagyományairól kívánunk szólni, melyet régen magunk mögött hagytunk, de ami még 60-70 évvel ezelőtt valóság volt. A 70, 80, 90 évesek még emlékeznek rá. Az emlékezet valamikor az 1950-es, 1960-as években, a XIX. század utolsó néhány évtizedéig, de főleg a századfordulóig volt képes felidézni a hagyományokat.

Szegényebb, szerényebb és visszafogottabb világ a beszédünk tárgya. Mindazt, amit ma megold az orvostudomány vagy az állatorvosi szolgálat, száz évvel ezelőtt homály és titokzatosság vett körül. Sokat síró beteg csecsemő vagy pl. beteg tehén esetében szemverésről, rontásról, bűbájosságról, bizonyos személyek rendkívüli képességének rosszindulatú beavatkozásáról beszéltek. Kisebb falvakban ma is emlékeznek ezekre a történetekre, ha már nem is hisznek bennük. Minden község, település őrzi az ún. kuruzslók, bűbájosok emlékét. Ezek valószínűleg olyan nők, de néha férfiak voltak, akik ismerhették a gyógynövények hatását, esetleg különleges képességekkel, ügyességgel, tapasztalattal rendelkeztek, s ezt életük folyamán fel is használták bizonyos anyagi juttatások ellenében. Topolyának is voltak ilyen titokzatos egyéniségei. Az adatokat, melyeket itt majd felsorolok, még az 1960-as, 1970-es években gyűjtöttem. Az emlékezet leginkább egy öreg Zsuzsó névvel illetett személyt emleget. Azt mondták róla, hogy akit a híres dr. Hadzsi János nem tudott meggyógyítani, azt elküldte hozzá. Az 1920-as évekig élt. Édesanyámnak a kifecskített karját tette helyre. Tehát törött kézzel, lábbal, ficamokkal hozzá fordultak. Tudta gyógyítani a veszettséget és a maláriát, amely a XIX. század leggyakoribb betegsége volt a mocsarakkal körülvett Topolyán. Gyógyította még a nemibajokat, sárgaságot, az „ijedtség”-et. Idős emberek csodálattal beszéltek róla. A gyógynövényeket nagyon jól ismerhette, a tüdőbajt pl. mely szintén népbetegség volt, tarackfürdővel és tarackteával gyógyította. Kora tavasztól késő ősziig járta a határt, növényeket gyűjtött és szárított. Teának való növényt, kenőcsöt adott a hozzá fordulóknak. A sorsa tragikusan ért véget. Rablók támadtak rá éjjel és agyonverték. Nem volt hajlandó előadni az aranyait, mert valószínűleg nem is volt neki. Így a tudományát is magával vitte a sírba, pedig a keresztfiának kívánta átadni.

A női kuruzslók, bűbajosok csoportja sokkal népesebb. 1975-ben az akkor 86 éves Mák Péter bácsi Matild néniről mesélt. Szent György napján fehér lepedőt terített magára, és harmatot szedett. Üvegbe gyűjtötte, s ha ebből a folyadékból egy tehenet megitatott, az több tejet adott, vaja, túrója kiadósabb volt. Matild néni éjjel megszopta a szomszéd tehenét, és másnap, amikor rétest nyújtott, túrókat okádott a rétesbe. Értett a patkányirtáshoz is. Volt neki egy kis ostroma. Ha ezzel pattogatott, mind előjöttek a patkányok, még a kiscsiket is hozták. Matild néni oda hajtotta őket, ahová ő akarta, de ezt csak jó pénzért csinálta.

Férfit tehát keveset, de kuruzsló, bűbajos asszonyt számtalant emlegettek. Így Zsuzsa, Panna, Julis, Borcsa s a linderfalvi Silbák Rozka néniről beszélnek. 1907–1908-ban egy Kiss Panna nevű asszonyt tartottak szülővárosomban a leg híresebb gonosz léleknek. Sűrű, vastag szemöldöke volt, mély hangja, mint egy férfinak, de 16 éves lány hangján is meg tudott szólalni. Akin alaposan rajta felejtette a szemét, az éjjel úgy érezte, hogy nyomja valami a mellét. Több élelmiszere volt, mint egy jómódú gazdának. Mindent rontással harácsolt össze. Gyógyítani is tudott, de csak abban az esetben, ha a rontást más végezte el. A néphit szerint ez volt a törvény. Panna néniről még azt is mesélték, hogy minden éjjel süprűn lovagolt ki a kéményen, s elrepült a Szent Gellért-hegyre. Éjjel 11-től 1-ig tartott a bűbajosok hatalma. Az éjféli felé hazafelé ballagó legények a kapuozslopokon nyávogó macskáknak Panna néniét sejtették. Becskei János bácsi mesélte, hogy 1896-ban, akkor 24 éves volt, a hazafelé tartó legények elé egyszer egy hatalmas lakodalmas fazék gurult ki, máskor egy óriási rosta, de találkoztak az anyadisznóval és a kilenc malacával is, s a régi temető helyén éjjel fejetlen huszárok gyakorlatoztak, fejetlen lovakon. Hogy ezek a hiedelmek az 1950-es években még mennyire éltek, azt egy saját élménnyel támasztom alá. 1952-től 1954-ig Padén tanítottam mint diplomás magyartanár. Már az első hetekben (ősszel) észre kellettennem, hogy a gyerekek mennyire babonások. Az első rám kiosztott, ún. népegyetemi előadáson a babonáról, a boszorkányokról, s arról beszéltem, hogy ez mind csak hiedelem. Huszonkét éves voltam, egy kisváros centrumában nőttem fel, s fogalmam sem volt arról, hogy ebben a faluban legalább 6-8 idős asszony kuruzslásból él. Elsősorban lányok és legények összeboronálása volt a tét, s az állítólagos rontások elhárítása. Egy szó mint száz, előadásommal rontottam az üzletet. A faluban még nem volt mindenütt villany, abban a házban sem, ahol laktam. November 29-ére előadást készítettünk, a *Légy jó mindhaláligot*, s este 11-kor mentem haza. Mikor elkanyarodtam a szobám felé, kilépett elé 2 tuja közül a kísértet gólyalábon, lepedőben, s a feje felett tartotta a tököket a gyertyával. (A ház régen postaépület volt, a sarkon volt a gazda háza, a nagykapu, majd a régi postaépület, melyet a tulajdonos dohányszárítónak használt, a végében egy kis szoba, ott laktam.) Nagyon megijedtem. Éreztem, meg akarnak verni. Elsikoltottam magam, s a gazda farkaskutyája megmentett. A kísértet csak a lepedőt vitte el. Két évet dolgoztam a faluban, sokat tanultam tőlük. Számtalanszor elmesélték a könyvtárban a könyvet kölcsönző lányok és legények, hogy gyorsan adjam oda a kért könyvet, mert a sötétben a téli utcán megy utánuk az öreg disznó a kilenc malacával. Később befogadott a falu, de végig küszködtem a babonás hiedelmek ellen. A második év vége felé egy hatodik osztályban felállt egy fiú, s azt mondta: „Tanárnő, a Gyuri nagymamája bo-

szorkány.” Tiltakoztam, s megbeszéltem velük, hogy tanítás után elmegyünk a nénihez, és őt fogjuk megkérdezni. Így is történt. Tizennyolc gyerek volt az osztályban, mind felkerekedünk. Falu végi kis házacska, egyablakos, a kiskapu kilincse madzag. A néni az udvaron állt, egy rozoga üstházban valami fekete lét kavargatott. Bemutatkoztam, és kérve fordultam hozzá: „Kedves néni! Mondja meg ezeknek a gyerekeknek, hogy maga nem boszorkány.” Csak félig fordult felém, s ezt mondta: „Honnajt tudod te azt, édes fiam!” S ránk se hederített többet. Kikullogtunk az udvarból. A gyerekek diadalmasan néztek rám. Ők megmondták előre. Hát ennyit a személyes tapasztalatokról.

A csecsemőket igen sok óvintézkedés védte a szemveréstől, rontástól. Szemverésről pici baba esetében akkor beszéltek, ha sokat sírt, nem aludt. A tanácsok nagy választéka állt rendelkezésre. Sorolom őket:

1. Ha a csecsemő nem alszik, valaki bújjon be az ágy alá, más pedig kérdezze: Mit keresel az ágy alatt? A gyermek nyugalmát. Gyere, vegyél a szádba vizet, azzal mosdasd meg a kicsit, töröld meg az inged ujjával.
2. Ha újszülött van a háznál, gatyamadzaggal kell bekötni a kilincset, fokhagymával bekenni az ablakot.
3. Az anya és az újszülött közé vörös lepedőt kell felakasztani, hogy a boszorkány meg ne találja a picit.
4. Ha a csecsemőt megverték szemmel, az anyja nyalja ki a szemét, mosdassa meg szenteltvízzel, s a pöndöl visszájával vagy korcával törölje meg.
5. Hasítsák szét az inget a gyermek mellén, dobják át a háztetőn vagy ássák el.
6. A nem alvó csecsemő bölcsőjébe az alvó disznó alól lopott szalmát kell dugni.
7. Beteg gyereket fáradt ingbe csavarni és kilencszer megmosdatni.
8. Beteg kisgyerek szájába cukros rongyot tenni, majd azt éjszakára kitenni az ablakon, ott a boszorkányok kiszívják belőle a betegséget.
9. Szemmel megvert gyereket kalappal kell letakarni.
10. Ha nagyon beteg a csecsemő: faágakat keresztbe tenni az asztalra, 3x3 kanál vizet meríteni egy edénybe, az ajtó négy sarkából pókhálót venni, négy csutkából paraszt csinálni, erre rászórni négy, majd kilenc szem búzát. A füst érintse a gyereket. Nagyon sok ilyen recept van, döntő a víz mérése és visszamérése. Ha ugyanannyi a víz, biztos a rontás. Kedvelt a 3-as és a 9-es szám. Közben imádkoztak is. Hittek benne, hogy ha tiszta lélekkel imádkoznak, a megrontó valamilyen kényszer hatása alatt megjelenik a háznál.
11. Igen népszerű volt az ólomöntés. Ezt nagyobb gyereknel is alkalmazták, ha pl. megijedt valamitől. Rajtam is öntöttek ólmot, amikor megharagott egy kutya. Az ólomöntés a következőképpen történt: a beteg gyereket lefektették, letakarták lepedővel. Ha volt, pirossal. A mellére kereszt alakban két gallyat tettek. Egy tányért tartottak felette, lehetőleg rózsásat. A vízbe öntötték a forró ólmot, s a kihűlt ólom alakjából a rontásra következettek. A kihűlt ólomfigurát a beteg gyermek madzagon a nyakában vagy a csuklóján hordta kilenc napig.

Ha ez sem segített, elvitték a beteg gyereket a javasasszonyhoz vagy bűbáj-
jos asszonyhoz, aki ráimádkozott, s még valami szöveget is mondott felette.
Például:

*Báj, báj, kecskebáj,
Kecske luka, nyúl valaga,
Szarkák vitorlája,
Ha fizet, használjon,
Ha nem fizet, hagy fájjon,
Babona, babona, fokhagyma,
Kúdísszar a fogadra.*

Ha a javasasszonyhoz forduló egy szakajtó tojást visz magával, a szöveg így
hangzik:

*Mári néni ajálja,
Péter bácsi sajnálja,
De azért csak múljon el,
A fájása bújjon bele e rakás tojásba.*

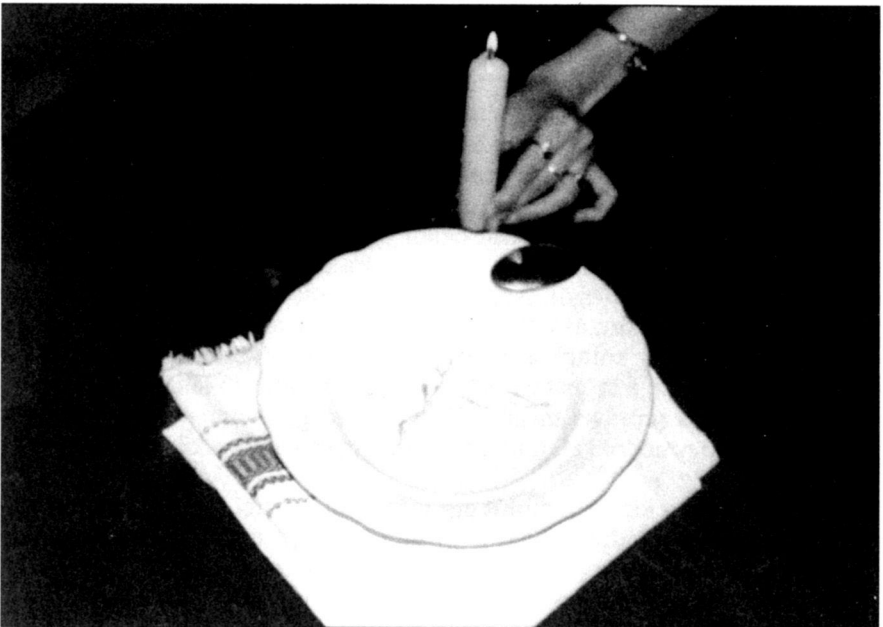
A legények megrontása a házassodással függött össze. Általában akkor törté-
tént, ha egy lány nagyon odavolt egy legényért, s az nem viszonzta az érzel-
meit. A megetetés különböző változatai ismertek. Ezekben az eljárásokban
kapnak feladatot a kuruzslók. Az ajánlott varázslatok:

1. Ha egy lány el akarja nyerni egy legény szerelmét, szerezzen a hajából,
s varrja bele az ingébe. Akkor magához varrta.
2. Ha a lány „ünnepel”, tegyen a véréből 1-2 cseppet tésztába, ebből süs-
sön pogácsát, s etesse meg vele a legényt, akit magába akar bolondítani.
3. Ha egy lány találkozni akart egy legénnyel, kilenc este megszámlolt ki-
lenc csillagot, s a tizedik napon találkoztak.
4. Egy legény szerelmének a megnyeréséhez tehát segítségül hívták a ja-
vasasszonyt is. A bűbájban gyakorlott személy valami port kevert a pá-
linkába. (A beavatottak szerint Szent György napján szedett kőrisbogár
pora volt a leghatásosabb.) Ha ezzel sikerült megitatni a legényt, az
felgerjesztette a vérét, többet nem tudott a lánytól megszabadulni. Még
a falat is kiásta érte.
5. Ha a legény anyja meg akarta tudni, hogy ki etette meg a fiát, egy pohár
vízbe két csutkaparazsat tett, s mindegyik paráznál gondolt valakire.
Amelyik parázs feljött a víz felszínére, az a személy volt a megrontó.
6. Ha a lány a kéményseprő seprűjéből belerak egy darabot a bugyijába,
akkor elnyerheti azt a legényt, akire gondol.
7. Szerelemre lehet gerjeszteni egy legényt akkor is, ha a gerlice megszá-
rított és összetört szívét keverik be pálinkába, s azzal itatják meg.
8. Ha egy legény ravasz, s valami kifogással nem eszi meg, hanem elviszi
a pogácsát, a pálinkát pedig a szájában tartja, kimegy vizelni s kiköpi,
aztán a pogácsát a kutyájának adja, az ilyen kutya két hétig a lány ab-
laka alatt üvölt. Tehát a megetetés létezett, de nem mindig sikerült.

A szemverések harmadik csoportjába az állatok megrontása tartozik. Te-
hén volt minden háznál, hiszen a tej volt a kisebb gyermekek fő tápláléka. A

Fiatalkok sajátítják el az ólomöntés praktikáját Faragó Évától

Az ólomöntés eszköztára

(Kormos Zsana felvételei)

rontás különböző formában jelentkezett. Létezett rosszindulatú is. Íme egy tanács:

Ha azt akarod, hogy a szomszédasszony tehenének ne legyen teje, végy tőle egy liter tejet, itasd meg a te teheneddal, s az ő tehené elapaszt. Mindenki sajátságos módon védte a maga tehenét, pl. a szomszéd nem vihette be az üres kannát a szomszéd házába, mert a tehen elapaszt. Késsel sohasem keverték a tehen tejét, mert akkor véres tejet ad. A tehenről akkor tartották, hogy rontástól szenved, ha véres tejet adott, megdagadt a tőgye, elapasztott. Ha a gazda úgy gondolta, hogy a tehenét megrontották, éjjel vagy az istállóban aludt, vagy a közelben tartózkodott. Az ablakot vagy a szellőztetőt alaposan betömtek, az ajtót fokhagymával bekenték, ha volt zár, azon gatyamadzagot húztak keresztül. Ha a gazda éjjel arra figyelt fel, hogy a tehen bőg, tudta, hogy valami zaklatja, az istállóba sietett, esetleg több férfi is ment vele. Ha találtak bent egy macskát, azt igyekeztek megfogni, elvitték a kovácshoz, pici patkót verettek az első lábára, és elengedték. Másnap nagyon beteg volt a faluban egy öregasszony, a kezén meglátszottak a patkó nyomai. Ekkor már tudták, hogy ki a megrontó. Nagyon ritkán, de az is előfordult, hogy a megrontó fiatal csikó képében jelent meg. A rontást, a hiedelem szerint, csak egy másik javasasszony oldhatta fel imával. A bűbájost boszorkánynak tartották, s az volt a vélemény, hogy addig nem tud meghalni, míg a tudományát át nem adja valakinek. Van még egy mód, amivel a megrontott tehen tulajdonosa megbüntethette a megrontót. Az állítólag „megrontott” tehenből kifejt tejet vályúba vagy árokba öntöttek, s kegyetlenül verték baltával vagy pálccával két óra hosszáig. A hiedelem szerint a megrontó előbb-utóbb megjelent a háznál, mert nem bírta tovább az ütések, hisz mind meglátszottak a testén. Így mindent megtudtak. A megrontott tehenet a háziak is gyógyították a maguk módján. A karácsony esti vacsorából eltett falatokat megtörték és megetették a tehenel, vagy meggyújtották és füstöltek vele, de ez azzal a veszéllyel járt, hogy meggyullad az istálló. Ráterítették a beteg jószág hátára a karácsonyi abroszt. Szent Györgynapi harmattal megittatták, vagy azzal átnedvesítettek egy lepedőt, s azt ráterítették a beteg tehenre. A megrontott tehennek akkor adtak abrakot, amikor ment le a nap, s a hiedelem szerint ekkor egy bizonyos kényszer hatása alatt odajön a megrontó. A felfújódott tehen hasára dohánylevelet kötöttek, mert ez állítólag kiszívta a levegőt. Naplemente után csak úgy adnak tejet, ha egy pici sót és egy pici morzsát dobnak bele. Ez védekezés a rontás ellen. Ha a disznó beteg, faggyút kötnek a hasára, vagy rákötik éjjelre a macskát. Ha a disznónak a lába fáj, a szobában bekötik a szék megfelelő lábát. A beteg kismalacokat húgyos seprűvel megcsapkodták. S még lehetne sorolni a hiedelmeket, pl. a gyógymódokkal, a tilalmakkal, a jeles napok szokásaival kapcsolatban stb.

Szeretném ezt a kis beszámolót egy vidám történettel lezárni. Tanítványaim és ismerőseim mindig tudták, hogy érdekelnek a néprajzi szokások. Egy volt tanítványom, kereskedő, eljött hozzám a gimnazista lányával, s megkért, hogy Andrić *Kosa* című elbeszélését magyarázzam el a lányának. Ott ült, amíg a fordítás és a magyarázat tartott. Aztán elmondta azt, ami vele történt néhány hónappal előbb. A város szélén dolgozik egy kis üzletben. Már délután volt, s félórával a zárás előtt, mikor a kasszát készíti elő, betipegett egy nagyon idős tanyai néni, és cirokseprűt akart venni. Ő aznap kapott áruként egy köteget,

húsz darab volt benne. A néni mindegyiket kézbe vette, s alaposan megvizsgálta egyenként: a nyelet, a fejet, a kötést. Úgy vizsgálgatott minden darabot, mintha életre-halálra szóló lenne ez a vásárlás. A kereskedő mérges volt, már régen bezárhatott volna, mikor végre a néni döntött: elővette a zsebkendőből a pénzt, hogy fizessen. A kereskedő megkérdezte tőle: „Becsomagoljam, vagy mindjárt ráül?”

Íme, élnek még az emlékek.

Kónya Sándor

MOSDATÁS, RÁIMÁDKOZÁS

Csóka adalékok a szemverés gyógyításához

1.

Olyan tányérba, amin volt zöld levél vagy valami zöd, három kanál vizet mertek. Az ujját belemártotta, háromszor csöpögtetött a kicsi szájába, majd háromszor végighúzta nedves ujjait a kicsin, mögtörölte az alsószoknyában, majd az ajtó sarokvassára mérte a vizet. Ha több volt, mög vót verve szömmē.

Megelőzés: Aki nagyon ver szömmel, az előbb nézzön föl a plafonba, aztán a gyerekre. Úgy csinátak, elősszó nem nézött a gyerekre.

Vót, aki embör (férfi) vert szömmē, mikó bemönt, lévőtte a kalapját, oszt a kisgyerök fejibe tötte, akkó nem verte mög szömmē, nem ártott a szömverés.

Csóka, Gligor Jánosné Zsifkó Magdolna (70), 1980

2.

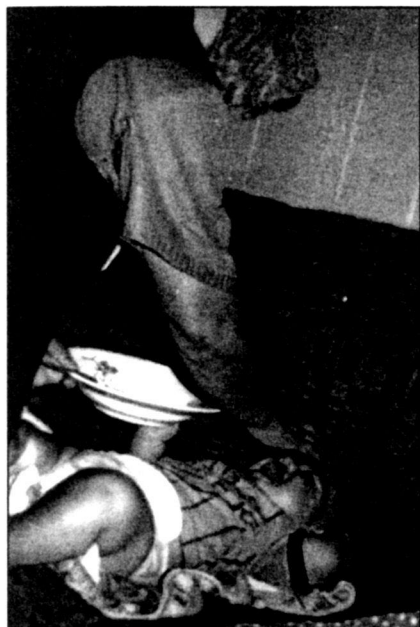
Anyósom akkó mosdatta még a gyereket, ha még vót verve szömmē. Este, fürdetés után köröszötöt vetett a gyerekre, egy virágos mintás tányérba három kanál vizet mért a gyerek feje fölött. Aztán belenyút a vízbe, és a gyerek homlokától a lába ujjáig végighúzta a kezét háromszó, és közbe azt mondta, szintén háromszó: „a szemverés mind a földre mēnjēn”. Utána a fürdetés előtt lévőtetett kis blúz visszájával lőtörölte a gyerekről a vizet. Háromszó végighúzta rajta azt is, ráterítette a gyerekre és kiment. Kivitte a tányért és a benne levő vizet az ajtó alsó sarokvasára mérte. Ha három kanálná több vót, akkó, úgy mondták, hogy még vót verve szömmē.

És nekünk több víz vót, mer én utána mēntem, mer nem hittem ē, és mēgnéztem, hogy igaz-ē. De ez a ceremónia után a fiam elaludt, pedig előtte nagyon sírt.

Csóka, Borza Józsefné Mészáros Anna (41), 2002

3.

Háromszínű bögrébe három kanál vizet kő merni, avvā kő mosdatni a gyereket, közben mondani, de csak magadban:

*Borza Lajosné István Etel (1925) mosdatja a gyermeket,
a képeken látszik a virágos tányér, benne a kanál*

*Szöm mögnézte,
Szöm mögverte,
Szív mögszerette,
Jézus, Mária,
Vödd ki belüle.*

Utána löhet mondani egy üdvözlégyöt is. Aztán a vizet az ajtó sarokvassára kő mérni. Ha több van, mind amennyi vót, a gyerök mög vót verve szömmē.

Csóka, Banka Jánosné Égető Anna (56) 1978

4.

*Szűz Mária mönt Ęgyiptomba a kis Jézussā.
Találkozott három zsidó gyerökkē.
Az ěgyik mondta:
Szép a kis Jézus, mind a fényes nap.
A másik mondta:
Szép a kis Jézus, mind a holdvilág.
A harmadik mondta:
Szép a kis Jézus mind az esthajnalcsillag.
Kis Jézusnak ez megártott.*

*Szűz Mária szaladt a Jordán vizéhez,
Megmosdatta, kicsordult a könnye,
Így gyógyult meg az ő beteg szíve.*

Ezt kilencszer kell elmondani. A gyeröknek dobog a halántéka, sír, aztán elalszik. Aki imádkozik, azt mind átvöszi a gyerökrű, fáj a feje, közbe úgy ásít, hogy majd szétszakad az álkapcája.

Csóka, Mester Mihályné Takács Ilona (32), 1978

5.

Vösző egy pohárba vizet, abbú három kanállá belemérsz a tányérba, és a gyerök feje fölött tartik ezt, mikó azt kimérik, akkó abbú a vízbú háromszó köröszöt vetnek a gyerökre, körözbe. Mondják: Atya, Fiú, Szentlélek nevibe.

Aztán a vizet az ajtó sarokvassára kő kimérni, azé, hogy azt vigyék ki a házbú, a szömverést. Ha négy kanállá van, akkó a gyerök szömverésbe van. A tányért az asztal alá lőborítik, a kanalat rátöszik. Émondanak három miatyánkot, három üdvözlégyöt, utánna gyün ez:

*A szűz Mária elvitte kis Jézust a Jordán vizire.
Odamént három szűzlány.
Égyik azt mondta neki,
Ó, édes Jézuskám, szebb vagy te a fényes napnál.
A második azt mondta,
Szebb vagy te a ragyogó csillagoknál.
A harmadik mög azt mondta,
Szebb vagy te a fényes holdvilágná.
Kis Jézus sírt, mē mög vót verve szömmē.
Szűzanya kérdi a fiát:
Mé sírsz, kis Jézuskám?
Hogynē sírnék, mikó idegyütt három szűzlány,
Az égyik azt mondta,
Ó, édes Jézuskám, szebb vagy te a fényes napnál,
A másik azt mondta,
Szebb vagy te a ragyogó csillagoknál.
A harmadik mög azt mondta,
Szebb vagy te a fényes holdvilágná.
Akkor Szűzanya vitte, és mögmosdatta, és asz mondta:
Ez a szúrás, ez a szömverés, ez a betegség
Mind menjen a fekete földbe.
Ennek a Sz. Janikának
A szömverése, szúrása, betegsége,
Mind mönjön a fekete földbe.*

Aki csinálja, az erre háromszó végighúzza a kezit a kisgyerök arcán. Az ásít, hogy mög tele van a szöme könnyē.

Csóka, Csordás Sándorné Lóczi Mária (56), 1977

SZÍV SZERETTE, SZÖM MÖGVERTE . . .

A szemverés és annak orvoslása a Vajdasági Magyar Néprajzi Atlasz adatai alapján Muzslyáról, Bókáról, Tordáról és Erzsébetlakról

A népi szokások és hiedelmek az ősidőkből erednek, abból a korból, amikor még az emberiség nagyon kezdetlegesen élt „körülvéve sötétséggel és tisztátlan erővel”, amikor az ember még gondolatban sem merte vizsgálni a körülötte történő azon jelenségek eredetét, amelyek körülvették és kiegészítették életét, illetve teljessé tették azt.

(A népi szokásokat és hiedelmeket igencsak valamilyen titokzatos és misztikus történetek kísérték, amelyeket a népek különböző alkalmakkor tettek azzal a hittel és meggyőződéssel, hogy abból segítség és haszon lesz.)

A bűbájos cselekedeteket az emberek különböző okból tették és teszik ma is a kultúra tetőfokán. Pl. hogy megóvják a házban élők egészségét; megvigyázzák és növeljék a vagyont, a szaporulatot; essen az eső, hogy a szomszjas föld átitatódjék; a jégesőt hozó felhők szétoszoljanak; ne másé, hanem az övé legyen az, akit szeret; a betegségben, a szemverésben szenvedők meggyógyuljanak; megbosszulni, kárt okozni valakinek valamiért.

„Ahány ház, annyi szokás”, tartja a közmondás. A néphittel, a hiedelemvilággal nem egészen így van. Eltekintve attól, hogy a világ mely sarkában él, milyen fejlődési fokon áll egy-egy nemzet, kialakult a sajátos néphit, de vannak olyan hiedelmi szokások, amelyek közösek a más népekéivel.

A tudomány, a technika vívmányai, a műveltség magasabb foka negatív hatást gyakoroltak a hiedelmi szokásokra, de azok a szokások, hiedelmek, amelyek beleszövődtek egy-egy nép életébe, nem halnak ki, tovább vivődnek, öröklődnek nemzedékről nemzedékre. A modern világban is ápolják őket. Elvesztették ugyan titokzatosságukat, misztériumukat, szép, népi jelleget öltöttek, a „rég, szép idők” emlékeztetnek, felelevenítik gyermekkori emlékeinket, azt a házat és tájat, ahol születünk, az édesanyánktól hallott, szívünkbe záródott első, kedves szót. Öregapáinkra és öreganyáinkra emlékeztetnek, azokra, akik megalkották számunkra az első nézetet a világról, az életről. Ezek azok a népi szokások és hiedelmek, amelyek végigkísérik az embert a születésétől a sírig.

A Néprajzi Atlasz gyűjtése kapcsán a szemverésről és annak orvoslásáról adatközlőkkel beszélgettem Bókán, Tordán és Muzslyán. A kíváncsiság Erzsébetlakra is elvitt (szomszédos falu, szlovákok, bolgárok, magyarok, szerbek és

németek élnek szeretetben és egyetértésben). Mačva környéki szerb nemzeti-ségük néphite után is kutattam. Negyvenegy adatközlővel beszélgettem. „Jobb hinni, mint kételkedni, mert ha kételkedik az embőr, má akkó is szenved” – vallották. Mélyen vallásos emberek, hisznek a szemverésben és az ima gyógyító erejében. Adatközlőim nagy része még manapság is meggyőződéssel alkalmazza a ráolvasó imádságokat, amelyeket úgy örökölt: az öreganyja, az édesanyja vagy a testvére, amikor úgy érezte, hogy gyöngül gyógyító ereje, ráhagyta. Olyan hiedelemtörténeteket mondtak el, amelyeknek nemcsak fültanúi, hanem szemtanúi is voltak.

(A szemverés nézéssel való rontás, illetve ennek eredménye. Szemveréssel meg lehet rontani minden gyenge, védtelen élőlényt . . . *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest, 1981, 636. p.) Az adatközlők visszaemlékezései és állításai szerint leggyakoribb eset a kisbabák szemverése, azonban előfordul nagyobb gyermekeknél is. Ez a véletlen folytán, nem készakarva történik meg. A szép nagylányt vagy legényt irigységből verték meg szemmel. A föl nőtteknél már gyöngye módszer a szemverés. A rosszakarók más, hatásos módszerekkel rontottak, és rontanak napjainkban is.

Az apró és a nagy jószágoknál az állítások szerint a szemverés legtöbb esetben készakarva, irigységből történik.

Néhány adatközlő szerint ez a helyzet a virágoknál is, tehát a virágok is megverhetők szemmel.

Jobb a bajt megelőzni, mint orvosolni, mondogatják, ezért a szemverés megelőzése miatt különböző védekezési módszereket alkalmaztak:

- az újszülött csuklójára piros gyapjúfonalat vagy gyöngyöt kötöttek, úgy, hogy egyéves koráig le ne oldódjék;

- a bölcsőre piros pántlikát kötöttek, hogy azt lássák meg először, azon akadjon meg a szem, azon csodálkozzanak el, milyen szépen ki van masnizva;

- ártalmasnak tartották azt a személyt, akinek összeért a két szemöldöke, akinek a két szemöldöke között mély függőleges ránc van, furcsa, éles a tekintete, vagy fáradt a szeme, őket bizony nem engedték a babához, még akkor sem, ha a szűkebb rokonsághoz tartoztak;

- fáradt szemmel se volt ajánlatos a megközelítés;

- „akinek amikor a gyermekkel beszélgetett, könnybe lábadt a szöme, a tekintetét rögtön az égre köllött hogy szögezze, mert ha a könnyes szömmé a földre néz, a szömverés gyógyíthatatlan, következménye a biztos halál”;

- „a tordai öregapa (Szabó Ferenc) nagyon szerette az unokát. Mindig, amikor fáradtan érkezett a határbú, rögtön hozzá sietett. Néhány percig a kicsi mellére borította a kalapját, hogy megelőzze a bajt”;

„Az egyik adatközlőm (K., szül. B. I.) körösztanja ezt nem tudta. Egy egyéves gyermek szépségét mögcsudáta, könnyezett, és lenézott a földre. Három nap után möghalt a szömverésbe szenvedő gyermek, mert nem tutták mirú van szó.

A parasztcsaládoknál a baj elkerülése végott, amikor jószágot vöttek, kinyitották a kiskaput, a gazdasszony leterítötte a piros kötöjöt, azon át vezették be a jószágot. Nem sokat magyarázkodtak, hanem csináták. Az utódok ezt látták és folytatták.

Még a virágot is megverik szemmel

A kiscsirkéket, kiskacsákat, libákat nem ajánlatos mutogatni. A malacól közelibe, az istállóba nem kell beengedni senkit sem. A disznóól kerítésdeszkájára kötöttek egy piros ruhadarabot.

Aki éig-fődig dicséri a kiscsirkéket, az pisáljon egy edénybe, és azza szentőjje mög őket szömverés ellen.

Az eleven jószágokat piros bojttal, masnival, gyapjúfonállal díszítették, hogy ne a jószágot nézzék, hanem azt kérdőzzék, hogy minek az rajta.

A cigányok a lovaik sörényébe piros pamutbojtot fontak.

Szömverés elleni védekezés végött, fejés közben fésűn ült a gazdasszony. Legtöbb esetben a borjas teheneket verte mög szömmé az irigy, furfangos szomszéd. A tehén elapasztott, belázasodott, ha nem orvosolták időben, megdöglött.”

Az egyik adatközlő (J. M.) 1947-ben történt esetet mondott el. Szép, eleven kiscsikójuk volt. „Első nap eresztötték magukka a rétre. Hazafelé jövet ott futkosott az anyja mellett, ide-oda ugrált. – Nézd, milyen aranyos kiscsikó! – mondogatta az utánuk haladó parasztembőr könnybe lábadt szömmé. A kiscsikó másnap röge nem át a lábára, lerakodott, összehúzta magát, könnyezött, beragattak a szömei. Hívták a ráimádkozó asszonyt. Imádkozott vagy egy óra hosszáig, majd azt mondta, most má késő, nem tud rajta segíteni, még az este köllött vóna ráimádkozni. A csikó elpusztult.”

Aki a kisbabákra, ugyanaz az asszony imádkozott a jószágokra is.

Egy másik adatközlő elmondta, húsz évvel ezelőtt rájöttek, hogy az öccse a kiskacsákat úgy megverte szemmel, hogy fél óra után mind fölfordult. Azóta sem eresztik az ólak közelébe.

Muzslyán elterjedt a kálavirág termesztése. Egy adatközlő állítása szerint néhány évvel ezelőtt a virágágyását úgy „mögverték szömmé”, hogy itt-ott hozott virágot. Nagyon sok ki is pusztult. Bizony, abban az évben haszon nélkül maradt. A barátnője azt tanácsolta, hogy a fólia ajtajára kössön piros ruhadarabot vagy piros bögrét akasszon a baj elkerülése végett. Hál’ istennek, azóta nincs baj.

Aki valamilyen virágot agyondicsér, annak illik azt mögköpködni, és azt mondani: – Pű, pű, de csúnyák. Ezt teszik a gyermek és a jószágok esetében is.

Ha megtörtént a baj, sürgősen orvosolni kellett.

A szemverésben szenvedő gyermek szüntelenül ordít, nem tud elaludni, hasmenésben szenved, és a széklete zöld színű. Bizony, annak idején szemverésben sok eleven kisbaba halt mög. Olyankor azt tartották, angyalkát küldtek az égbe, angyalka lett belőle. A kántor is úgy búcsúztatta: – Hol jártál, te szép virágszál, hogy olyan nagy öröme jutottál?

„Amikor a látogatónak könnybe lábadt a szöme, elővigyázatosságból a szájába vött vizet, a jobb markába spriccót, mögmosdatta a kicsit, és az alsóíngé visszájába megtörölte.

Sok esetben éjszaka, amikor szenvedött a gyerekek, fölébresztették, elhívták mögmosdatni azt a látogatót, akire gyanakodtak.”

Minden faluban volt néhány közismert asszony, aki a ráolvasó imádságokat tudta. Ezeket titokban, félhangon mormolta el, mert ha közhírré tette volna, elvesztették volna a hatásukat. Ott, ahol végeztem a gyűjtést, a gyógyítási eljárás és a ráolvasó imák majdnem teljes egészében megegyeznek. Kizárólag azok végezték, akik gyógyító erővel rendelkeztek, illetve valakitől örökölték a tudományt.

A tordai adatközlő (Z., szül. Sz. I.), amikor elvitték hozzá a szenvedő gyermeket, bevitte a tisztaszobába, ott végezte a szertartást. Elmondta a miatyánkot, az üdvözlégyet. Kilenc kanál vizet kimért egy tányérba. A tányért a gyermek fölé tartotta, és háromszor ezt mondta: „Szív szerette, szöm mögverte.” A tányérban lévő vízből egy kortyot a szájába vett, a jobb markába spriccelt, és háromszor végighúzta a gyermek arcán, közben ezt mondta: „Szív szerette, szöm mögverte, múlték el a szömverése.” A megmaradt vizet az ajtófélfára kanalazta. Mivel szemverésről volt szó, a víz megszaporodott. Hatásos módszer, a gyermek rögtön elaludt. Súlyos szemverés esetén egymás után három este kellett elvégezni a szertartást. Naplemente után.

A bókai adatközlő (S. M.) nem mért vizet, hanem a következő hatásos imával gyógyítja a szömverést: „Szöm mögverte, szív szerette, kised Jézus vödd el szömverésit.” Háromszor szárazon teljes egészében végighúzza a jobb kezét a gyermekek. Elmondja a miatyánkot és folytatja:

*Boldogságos Szent Szűz, Szent Fiát mögszülte,
Elmönt három szent kiráj, mögverte szömmé,
Boldogságos Szent Szűz Jordán vizet locsót rá.
Jordán vize léfohlyt a piros márványküre.
Piros márványküürü a fekete földre.
Kised Jézus vödd e szömverésit!*

Szentelt vizet önt a markába, és azzal háromszor végighúzza a gyermek arcát, majd elmondja a miatyánkot. Végül az alsóinge visszájába megtörölte a gyermek arcát.

A muzslyai L., szül. P. M. ugyanígy és ugyanezt a ráolvasó imát végzi hatásosan. „Sziléje”, B. Á. hagyta rá.

A muzslyai adatközlő (K., szül. B. I.) így nyilatkozott:

„– Édősanyám hatta rám a gyógyítást. Egy pohárba kimérök kilenc kanál vizet. A kezembe vöszöm a kisbabát, köröszőt vetök rá és magamra. Elmondom a miatyánkot, az üdvözlégyöt és a hiszökegyet. A pohárba lévő vízbe mártom a kezem, az arcomon háromszó végighúzom, majd a kicsit is mögmosdatom. Egy csöpp vizet a szájába is csöpögtetök. A gombinétom visszájává mögtürülöm a saját arcom és a kisbaba arcát. Végű a pohárbú a vizet kanállá rá-méröm az ajtó sarokvasára. Ha több mint kilenc kanál víz maradt, a kicsi mög van verve szömmé. Ezt mögismétlöm egymás után három nap, amikő lemén a nap. A gyógyítás hatásos.”

– A másik muzslyai adatközlőre (É., szül. B. A.) szajáni testvére (P. K.) hagyta a gyógyítást, mivel érezte, hogy gyöngül a gyógyító ereje. 1985-től végzi napjainkig is a gyógyítást, a szobában a falon függő szentkép és a házi áldás alatt. Egy pohárba kilenc kanál vizet készít. Kezébe veszi a kisbabát. Nyolc-tíz éves gyerekeket is gyógyított, azokat maga mellé a székre ültette.

Elmondja a miatyánkot, az üdvözlégyet, és elkezd a következőt:

Kisded Jézus úgy tündökölsz, mint a fényes nagy csillag.

Kisded Jézus úgy tündökölsz, mint a fényes holdsugár.

Kisded Jézust megverte három szűz szemmel,

Szűz Mária elvitte a Jordán vizibe, és megfürdette.

Itt megáll, szájába vesz egy korty vizet, a szájából a kezébe ereszt néhány cseppet. A vizes kezével háromszor lehúzza a kisbaba arcát. A megmaradt vizet a szájából az ajtóküszöb sarkához köpi, és folytatja:

Ezen a kiseden ez a rossz ige ne legyen.

Vesszen el a fekete föld színe alá!

Végül az alsóinge aljába háromszor letörli a gyermek arcát.

Ha a gyógyítás közben ásítózni kezd, ez annak a jele, hogy könnyebb a szemverés. Elég egyszer elvégezni. Éjjel ő is pihen.

A súlyos szömverés esetén éjjel nem tud aludni, együtt szenved a gyermekkel. A gyógyítást ismételni kell.

A jószágokat is gyógyítja. Az úrnapi csokorból vesz néhány szálát, bele-mártja szenteltvízbe, megszenteli az ólat, a szenvedő jószágot, elmondja a miatyánkot, az üdvözlégyet. A gyógyítás hatásos.

Erzsébetlakon a bolgár származásúak jobban hisznek a szemverésben, mint a magyarok. A ráolvasó asszonyok is bolgárok. Azt tartják, mivel a szemverés is egyfajta rontás, ajánlatos a kisgyermekre az alsóingét visszájáról ráadni, a baj megelőzése végett.

A bolgár származású adatközlő (P. M.) a következőképpen gyógyítja sikeresen a szemverést.

Először meggyújtja a szentelt gyertyát. A gyertya lángjánál megkормozza a két ujját (jobb kéz, hüvelyk- és mutatóujj). Keresztet rajzol a baba homlo-

kára, mindkét keze fejére, és elkezd mondani a miatyánkot, az üdvözlégyet, a hiszekegyet. Ha előbb elalszik a baba, nem kell végigmondania az imát. Az a jele, hogy megnyugodott, kigyógyult.

A verseci adatközlők is bizonyították, létezik a szemveréssel rontás. Elbeszéléseikből azt a gyógyítási módszert emelem ki, amit másoktól nem hallottam.

„– Mélyen vallásos vagyok, hiszek az ima erejében – mondta S. J. – Szömverés, növés, kelés, daganat, szömölcs, legyen az bármi, nagyon kell hinni az ima erejében, akkor hatásos. A dajkámtól tanultam a gyógyítást. Kezembe veszem a gyermeket, és ezt mondom: »Szem megverte, szív megszerette. Jézus, Mária, Szent József, mosd ki belőle.« Kinyalom a jobb szemét, és háromszor balra köpök: pü, pü, pü. Elmondom másodszor is: »Szem megverte . . .« Kinyalom a gyermek bal szemét és jobbra köpök. Harmadszor elmondom: »Szem megverte . . .«. Kinyalom mindkét szemét, és a gyermek feje fölé köpök. Megnyugszik. Kigyógyult.”

IRODALOM

Magyar Néprajzi Lexikon, Budapest, 1981

Milan T. Vuković sa grupom saradnika: *Narodni običaji, verovanja i poslovice kod Srba*.

Knjižara i antikvar, Beograd, 1985

BANÓ ISTVÁN FOLKLÓRKUTATÓRA, EGYKORI ZENTAI KÖZÉPISKOLAI TANÁRRÁ EMLÉKEZÜNK

Nagy Abonyi Ági megkért egy előadásra, viszont arra is megkért, hogy beszéljek Banó Istvánról. Banó Istvánról, ha tud valaki beszélni, akkor énnekem ez kötelességem, ugyanis tanárom volt a zentai gimnázium felső osztályaiban.

No, kezdjük így: 1941 – rezsimváltás. Minden megváltozott, a katonaság bevonulása után mindent megváltoztattak, így a zentai gimnázium tanári kara is megváltozott. Három-négy régi tanár maradt a gimnáziumban, viszont az algimnáziumból főgimnázium lett. (Helyeztek ide olyan embereket is, akik karriert akartak csinálni Zentán, akik házat akartak, vagy meg akarták szedni magukat, akik inkább anyagi érdekeltségből jöttek ide.) Volt itt egy ember, végtelenül fiatal. Kaposszegcsőn született 1918-ban, és Budapesten halt meg, 1986-ban. Főiskolai tanár volt az Országos Pedagógiai Intézetben. Ide, a zentai gimnáziumba úgy került mint középiskolai tanár, 1941-ben. Tudományos kutatással foglalkozott, mint néprajzos, ledoktorált (1942-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett, tudományos kutató a Néprajzi Múzeumban 1945-től), s természetesen a legmagasabb szinten művelte azt, amit művelt, és meghódította minden diákját.

Banó István a tanároknak egy olyan példája volt, az én számomra is és a barátaim számára is, hogy különbet el sem tudtunk képzelni. Mi Banó Istvánban láttuk a tanárideált. A zentai gimnázium tanárának az ideálját. Mi Banó Istvánnal annyira jóban voltunk, hogy amikor már nagyobb gimnazisták lettünk, följajnlotta, hogy tegezzük, ami végtelenül furcsa volt, különösen Magyarországon, mert hát azért a tanár és a diák között tegező viszony nem volt. Banó István mégis kérte. Volt, aki elfogadta, volt, aki nem. Nem ez a lényeg. Az a lényeg, hogy állandóan kijárt gyűjteni a tanulóival, többek között velem is, néprajzi anyagot, népszokásokat – egyáltalán szokásanyagot Zentán. Talán a pünkösddölője ismerős, talán a baranyai magyar népmese gyűjtemény ismerős, mert amikor Zentára került 1941-ben, már magával hozta ezt az anyagot. Talán ez, talán más, talán az, hogy a Kalangyának¹ dolgozott, az akkori néprajzi szakirodalomnak. Akkor már Zentáról írt, és nem Baranyáról. Baranyában született, de akkor már zentainak érezte magát, itt is akart maradni Zentán.

Amikor újra rendszerváltás történt, akkor Banó Istvánt elfogadtuk mi, zentaiak. Mindennap máshol, „napot eszik a kisdíák” módjára étkezett, mindennap máshova ment ebédelni. Megélt, itt volt, szerettük. Nagyon korán, 66 éves korában halt meg. A Délvidékről mindenki nekem telefonált, mert azt

mondták, hogy a te barátod, hát menj el a temetésére. Én ezt komolyan vettem, és ott voltam Banó István végtelenül szomorú temetésén. Akkor láttam, mit jelent az, hogy egy embert kétszer kell eltemetnem. Egyszer, amikor Zentáról elmegy, máskor, amikor valóban földbe borul.

Banó István nem akart ugyanis Zentáról elmenni, és mi biztosak voltunk abban, hogy lesz egy magyartanárunk. Végzett, egyetememet végzett magyartanárunk egy sem volt egyébként, akkor még Szeli István sem végzett, Szabó Gyurka sem, szóval akkor még nem végezte be az egyetemét senki nálunk a délvidékiek közül. Banó István feladata lett volna, hogy képezze az előadókat, illetve a tanárokat, sajnos, ez nem adatott meg neki. Jött egy olyan rendelet – a bürokrácia elkezdett működni –, hogy aki a háború alatt jött Zentára, annak azonnal el kell hagynia Jugoszláviát. Banó István is elment, és Budapesten pedagógiával foglalkozott, főiskolai tanár lett. Én igen gyakran meglátogattam, ő is, amikor Jugoszláviában járt, mert tartotta a kapcsolatot tovább is, ő itt szeretett Zentán, illetve a bácskai városokban szeretett, Újvidéken Szeli Istvánnal tartott kitűnő kapcsolatot. Szóval itt akart maradni, de nem sikerült neki. Minden alkalmat megragadott arra, hogy tartsa velünk a kapcsolatot. Hogy miért, azt ő elvitte a sírba. Van egy végtelenül kedves, érdekes esemény, amit el akarok mondani.

Nekünk, nagyobb gimnazistáknak eszünkbe jutott egy huncutság, szóval valamit kitaláltunk mindig. Kitaláltuk 1942 telén, hogy elmegyünk betlehemezni. Szóltunk Banó Istvánnak, aki betlehemet szerzett számunkra Lémajer plébánosnál, a hitoktatóknál, aki viszont korántsem volt olyan, mint Banó, de ha betlehemet kértek tőle, hát kénytelen volt adni. Persze megkérdezte vagy háromszor, hogy: „Komolyan veszed azokat a fiatalokat? Hát ismerem én őket, nem egészen olyan tiszták azok, nem tudni, hogy milyen szándék van emögött.” Mi hálásak akartunk lenni Banó Istvánnak. Lényeg az, hogy a zentai Vass testvérek vendéglőjébe – aztán első kerület lett a háború után, ma több társadalmi szervezet otthona, megvan az épület, a vendéglő természetesen megszűnt – bementünk. Ilyet én azelőtt nem is hallottam. Betlehemezni házhoz járnak, ott csinálják. Én voltam az öreg juhász, . . . meglepődtek, a vendéglő társasága is meglepődött, hisz házakhoz szoktak menni betlehemezni. Bementünk, és leadtuk a szövegünket, egy nagyon szép székely betlehemes játékot. Mikor a vége felé jártunk, Banó István fölkel az asztaltól, levette a fogasról a kalapját, körüljárta az egész vendéglőt, begyűjtötte a pénzt, átadta nekünk, és mi odaadtuk a Vöröskeresztnek. Háború volt. Banó Istvánt eltemettük, de sokaknak a szívében megmaradt. Mint jelenség, mint ember, mint kutató, mint olyan ember, aki sok embert buzdított arra, hogy legyen néprajzos. Én is neki köszönhetem, részben neki, mert aztán voltak még ilyen áldott emberek, akiknek köszönhetjük azt, hogy valamivel foglalkozunk. Köszönöm szépen.

Tripolsky Géza²

Nehéz erről a témáról beszélni akkor, amikor sokan ugyanazt mondjuk, amikor ismétljük, vagy éppen könnyű, mert akkor legalább megrögződik bennünk valami. A mellettem ülő kollegina, Pócs Éva, az előttem szóló előadó kiválóan ismeri ezt a kérdést.

Megpróbálom annyira rövidíteni előadásomat, hogy éppen csak egy-két ide vonatkozó kérdést említsek:

A szemverés nézéssel való rontás, illetve ennek eredménye. A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban olvashatjuk a 636. oldalon, tudjuk, kinek az írása: Pócs Éva nagyon szépen összefoglalta a szemverés meghatározását. A rá vonatkozó hiedelmek és a vele kapcsolatos mágikus eljárások, óvintézkedések Dél- és Délkelet-Európában, Közel-Keleten éltek, nagyon élénken funkcionáltak.

Éltek? Én azt hittem, éltek. Nemrégiben hallottam egy természetgyógyásztól, hogy valaki mostanában akarta szemmel verni tíz hónapos kislányát. A magyar népi hitvilág elsősorban a boszorkányoknak tulajdonítja a rontást. Ha ilyen embereknek külső ismertető jegyeik vannak (pl. összenőtt szemöldök, de bárki más is, aki egy fontos eseménynél illetéktelenül jelen van.)

Megkülönböztetünk szándékos és akaratlan szemverést. Valaki az apró, elsősorban újszülött gyermeket megcsodálja. Szemverés tulajdonképpen az újszülötteknél érvényes – nemcsak a gyermekeknél, hanem az apró állatoknál, a kiscsikót, borjút, malacot, sőt a zsenge gabonát, a virágot, a kenyértésztát, sőt a vajköpülést is megronthatja.

A tünetek: hirtelen rosszullét, heves sírás, álmatlanság.

Megelőző eljárásokkal lehet védekezni a szemverés ellen. Piros szalag a csuklón, gyöngy a nyakban, rózsafüzér a pólyában, fokhagymakoszorú a párna alatt – a rontás elhárítására. Az újszülöttet letakarva vitték ki. Illetve a kis állatokat húgyos söprűvel csapkodták meg.

A gyógymódok: füstölés, fürdés, a gyerek ingének elásása, széthasítása, keresztapa ingén átbújtatása. Előbb-utóbb azonban rájövünk arra, hogy hogyan tudjuk a gyereket elhallgattatni, ami azt jelenti, hogy kigyógyítottuk a szemverésből. Hideg vízbe parazsat dobunk és a gyanúsított személyeket emlegetik.

Vízvetés vagy fürdetés: „A fürdetés kérdése az olyan, hogy én a 30-as években – már akkor is éltem – láttam a két nagyanyámat fürdetéssel foglalkozni. Mind a kettő nagyon értett a szemverés gyógyításához. Kanállal vizet mértek a gyerekre, alá vagy fekvő, vagy állva, ahogy tartották, és ha a víz, a fürdető víz több lett, mint amennyivő elindultak, akkor az azt jelenti, hogy a gyerek meg van szemmel verve. A vizet végül az ajtó mögött levő söprűre öntötték. Az én két nagyanyám így csinálta.”³

Én azt hittem, hogy ennek már régen vége van, de amikor tudományosan kezdtem vele foglalkozni, akkor rádöbbentem, hogy nem egészen így van, sőt egyáltalán nem. Ha a szemverés gyógyításáról többet szeretnénk tudni, Bálint Sándor kiváló megboldogult barátomat, a szegedi néprajzkutató tudós írását ajánlanám figyelmükbe, aki Kálmány Lajossal is kiváló kapcsolatot tartott fenn, tehát az ő tapasztalatait is fölhasználta, és amit ők mondtak, azon el lehet gondolkodni, és még mindig időszerűek, mert sok mindent nem magyaráztunk meg. Amint tapasztalják a mai napon is.

A *Szegedi nemzet* II. kötetében⁴ megtalálják a betegségek paraszti orvoslásáról szóló részt, amiben benne vannak Kálmány Lajos gyűjtései is. Bálint Sándor oldalakon keresztül sorolja a betegségeket, ábécérendben. Egy-két példát hadd említsek.

Árpa, a szemhéjon támadt gyulladás. Gyógyítása ráimádkozás, ráolvasás. A majdániak szerint akinek árpa nő a szemén, három reggel jobb kezének nevetlen ujjával vessen keresztet fölötte és mondja háromszor:

*Atyaisten mögteremtötte
Fiúisten mögsemmisítötte,
Szentlélek Uristen mögszentölte.
Oszlassa el az Atyaisten
Oszlassa el a Fiúisten,
Oszlassa el a teljes Szentháromság Isten!*⁵

A szajáni ráimádkozás így szól: „Mikor a Jézus Krisztus Szent Péterrel a földön járt, möntek egy erdőségbe. Mögcsapta a fenyőfa ága az ő szent szömit. Aszongya Péternek: Péter, eredj el Ágnis doktorhon, kérjé tüle háromféle virágot: vérrű vöröset, hályoggrű fehéret, termésrű termötte! Valamint ahogy Krisztus urunk szöminek használt a háromféle virág, úgy használjon a te szömednek az én imádságom! Ezután nevetlen ujjával körülkeríti a fájós szemet, mikor pedig mindezt háromszor ismételte, elmond egy miatyánkot.”

A derékfájás gyógyítását is említenem kellene. Rontásként említették a boszorkánypörökben, 1728-ban Szőregen jegyezte föl Kálmány Lajos, hogy három hajnalban elmennek a templomhoz, és útközben elimádkoznak őt miatyánkot és őt üdvözlégyet. A templom négy sarkán dörzsölik a derekukat és mondják: „Akkor fájjon az én derekam, mikó másszor is idedörgölöm”.

Ebfing: nyelven támadt pattanás. Azt kell mondani: „Ha kött, ma nőtt. Hónap ragadjon a Kis Örzse seggire”.

Fog. Népi képzetkőre igen gazdag. A tejfog más neve csikófog. Ha a gyerekek kiesik a tejfoga, háromszor mondatják vele: „Egér, egér, kiséger, van-e fogad hófehér? Adjál neköm vasfogat, én meg adok csontfogat.” Halált jelent, ha valakinek álmában kiesik a foga.

Fülfájás. Népi orvossága a fülfű, azaz a kövirózsa. A fültőmirigy-gyulladásnak fülistráng a népi neve. Az ilyen beteggel kimennek a nyomásra és ott fáradt ló istrángjával megkeresztezik. Tápéiak szerint használt a szentkötél is, azaz az istráng, amelyet az asztal alatt elhelyezett karácsonyi jászolba tesznek.

Gutaütés vagy szélütés, boszorkányos szóval szépasszony szele. A múlt században a kerítésre tűzött bodzaágból csináltak fürdővizet. Majorannából is készítették fürdőt.

Hályog. Első emléke szegedi, 1510 tájáról való. Verbicai (egyházaskéri) változat.

Hideglelés, hidegrázás, malária:

Ha a gyereket kihányja a hideg és pattanás vagy seb támad rajta, akkor kilencfélét kellett főzni: árpakását, paszulyt, borsót, lencsét, dióbelet, fűgét, szilvát, szentjánoskenyeret, köleskását. Amikor már a boldogasszonyhoz küldötték a hideget, akkor ezt a főzetet napnyugatnak kellett kiönteni. Akit a hideg lelt, Kálmány Lajos följegyzése szerint azt tanácsolták neki, hogy a gyalogúton végezze szükségét, és fölpántlikázott bubákat szúrjon bele. Az úton járók ráköpködtek és elriasztották a hideglelést.

Sokféle gyógymódja van a hideglelésnek. Mielőtt az esztendőben először harapunk friss gyümölcsbe, azt kell mondani: „Újság hasamba, hideglelés pokolba!”

Köhögés és a számarköhögés (gyermekbetegség). A gyógyítás sokféle lehet. Régen a fehér kutyaszart felfőzték, és köhögős beteggel itatták.

Nehézség: az epilepszia, nyavajatórés népi elnevezése.

Torokfájás.

Akinek a torka fáj, ezt kell elmondani háromszor: „Fődanyám, torkom fáj, néköd panaszolom, gyógyídd mög, majd nem fáj!” „Ferenci Imre följegyzése szerint a csókai édesanya a karácsonyi fokhagyma-koszorút megfőzte, ruhával körülcsvartta és torokfájós gyermek nyakára kötötte. Ezt a koszorút már a boszorkánypörökben is a rontás foganatos ellenszerének emlegették. A virágvasárnap szentelt barka szemét a templomból hazajövet a család régebben torokfájás ellen nyelte.”

Veszetség (kutyaharapás).

Valamikor a legfélelmesebb betegségek közé sorolták. Kovács János: „Veszöttkutyaharapás más világra talpalás.” Úgy tartják, hogy a kutya leginkább szomjúságtól vesz meg. Ezért kaptak a kutyák ilyen neveket: Tisza, Sajó, Rajna, Száva. A kistelekiek valamikor a veszett kutya elégetett szőrének hamujával szórták meg a harapás helyét. Kutyaharapást szőrivel – él még ma is a szólásmondás.

*

Tripolsky Géza beszámolóit hangszalagról lehallgatott szöveg és a szerző jegyzetei alapján állítottuk össze. A kézzel írott jegyzetekben a következő adatokat is olvashattuk:

Fodor Eszter, zentai adatközlő 1957-ben született.

1996-tól foglalkozik természetgyógyászattal. Varnyú Eszter 1998-tól.

Energiával és hittel gyógyítja a meddőséget, fekélyeket, magas vérnyomást, depressziót, a házak kitisztítását a szellemektől, tud kommunikálni a szellemekkel, angyalokkal. Attila 2-3 évvel ezelőtt szemverésben volt. A gyerek nagyon sírt. A gyógyítás mosdatással történt. A gyermek feje fölött 10 kanál vizet kímértek. Két edényből mért vízzel megmossa a két szemét, mellkasát, az anya a blúzának visszájával megtörli. A maradék 11 kanál víz lesz. Ez jelzi, hogy a gyerek szemverésben volt. Másik eljárás a szemverés gyógyításánál, ha a szájukba vesznek vizet, ezzel mosdatnak, ott is megnő a víz mennyisége. A gyerek elalszik. Tulajdonképpen bárki gyógyíthat.

2002. június 29-én a Kiss Lajos Néprajzi Társaság és a Thurzó Lajos Közművelődési Központ által, a zentai Városi Múzeumban rendezett XII. Néprajzi Tanácskozáson hangzott el Tripolsky Géza előadása és beszámolója Banó Istvánról.

JEGYZETEK

¹ A *Kalangya* c. folyóiratban publikálta *A pünkösdi Zentán* c. írását és a Zentán gyűjtött népmeséit is. Megjegyezte: Nagy Abonyi Ágnes.

² Tripolsky Géza, művelődéstörténész, a zentai Városi Múzeum egykori igazgatója, örökre eltávozott közülünk 2002. november 5-én. Kéziratának gondozását a XII. Néprajzi Tanácskozás fő szervezője, Nagy Abonyi Ágnes vállalta magára.

³ Fontosnak tartottuk kiemelni, szó szerint a helyi nyelvezettel, tájszólással írni, ahogyan Tripolsky Géza beszélt, fonetikusán lejegyezni legalább ezt a szövegrészt.

⁴ Bálint Sándor: *Szegedi nemzet, a szegedi nagytáj népelete*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978-79/2. könyvben Tripolsky Géza neve a gyűjtők névsorában szerepel, 887. oldal. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a következő részben Tripolsky Géza általában személyes élményekre építkezve tartotta meg előadásait. Ezúttal a szerző kézzel írott vázlata és hangszalagra rögzített előadása alapján jegyeztük le a megjele-

nésre kerülő frást. Bálint Sándor: *Szögedi nemzet* című könyvéből való szinte az egész népi orvoslásról szóló rész. „A gonosz lélek legtöbbször kívülről kísérti meg az embert, hogy hatalmába kerítse, pusztulásra vigye. Ezért kell már a hajlékot is éjszakára megoltalmazni.” „Veszedelmes akár fáradtságtól, akár unalomból ástani, azaz a tágra nyitott szájjal utat tárni a gonosznak. Ezért vetettek ilyenkor Kovács János szerint szájukra keresztet a régi szegedi öregek.”
Kálmány Lajos III.155.

ADALÉKOK A SZEMVERÉS HIEDELMÉHEZ BEZDÁNBAN

A Kárpát-medence magyarságának néphite, így Bezdán lakosságáé is, a XX. sz. közepétől kezdve mind jobban halványul az emberek emlékezetében, és mind kisebb mértékben van jelen a mindennapi életben. A XXI. sz. fiatal-sága már csak úgy emlékszik egyes néphittel kapcsolatos hiedelmekre, esemé-nyekre, mint amit a nagyszüleitől hallott, hogy valamikor ez vagy az így vagy úgy történt. Mások viszont csak részleteket tudnak felidézni valamelyik homá-lyosan emlékezetükben megmaradt eseménnyel kapcsolatban. Az sem ritka, hogy gúnyt űznek azokból, akik még megpróbálnak néphitünknek racionális, a gyakorlatban is használható, máig is használatos részében hinni. Ez utóbbi dolog nagyban megnehezíti kutatásainkat, mert az emberek a néphittel kap-csolatban adatokat gyűjtő néprajzosoknak sokszor elutasító választ adnak.

A XX. században a néprajzi adatokat gyűjtő személyek Bezdánban (Dudás Gyula, 1900), Gubicza Katalin (1909), Farkas Károly (1910), Papp Alajos (1912), Nyárai János (1914), Lideti Győző (1940), Bosnyák Sándor (1967--1972), Abonyi István (1984) és még sokan mások, éppen hogy csak érintették a néphittel kapcsolatos adatokat. Ez arra kötelezett, hogy a szemveréssel kap-csolatban kiegészítő kutatásokat végezzek.

Az ősi, pogány kori világkép középső részében, ma a Földön, él az ember, valamint a felső részben, ma a mennyországban, a Nap, a Teremtő, a Boldog-asszony, az Isten, a Szűz Mária, az alsó részben, ma a pokolban, a kígyók, békák, a halottak, az elkárhozott lelkek az ördög társaságában vannak. A mennyország urainak, valamint a pokol urainak is képviselői élnek a Földön. Az előbbieket mindig csak jót, az utóbbiakat mindig csak rosszat akarnak az em-bernek. Ebben az állandó harcban zajlik le az ember élete a Földön.

„A foggal született gyermekből lesz az ördög.”

„Az ördög szolgálja a földön a boszorkány. Hogy urának kedveskedjen, minden rosszat tesz az embernek.”

A XIX. sz. végéig Bezdánban is készítették az emberek Luca-széket, amire, ha felálltak karácsonykor, az éjféli mise idején, akkor láthatták a szarvakkal rendelkező boszorkányokat. Ma már arról ismerik fel a boszorkányokat, hogy az éjféli miséről oldalt fordulva távoznak, mert csak így kerülhetik el a szar-vaik összeakadását.

„A boszorkányok sok esetben fekete macska vagy varjú képében közelítik meg az embert.”

Sokszor lehet még ma is hallani, hogy: „Vén boszorkány! Olyan rossz, mint egy boszorkány! Csúf boszorkány!” Mindebből következik, hogy a boszorkány az egy csúnya, öreg, rosszat akaró, szarvakkal rendelkező nőszemély lehetett.

Hogy hogyan tesznek szert a boszorkányok a tudományukra, a rontásra, szemverésre stb., azzal kapcsolatban a bezdáni néphitben nincs adat.

A boszorkányokon kívül a bezdáni néphit szerint a szemverés hatalmával rendelkeznek a szűrös szemű és tekintetű emberek is. Vagy azok a személyek, akiknek bozontos szemöldökük van és netalán az orruk felett még össze is ér. A hivatlan újszülött-látogató, de az olyan rokon is, aki feltűnően megcsodálja az újszülöttet.

A szemverés tünetei az embernél: általános nyugtalanság, sírás, álmatlanság, lázas vagy görcsös állapot (frász), étvágyatlanság, de lehet hirtelen halál is.

A szemverés tünetei az állatoknál: étvágyatlanság, nyugtalanság, nyöszörgés, a teheneknél megáll a tejtermelés, de ha van is tej, vörös lesz. Az állatok is „ok nélkül”, hirtelen elpusztulnak.

A növények kicsire nőnek, termésük kicsi és ráncos lesz, az egészséges fák máról holnapra kiszáradhatnak.

A szemverés ellen többféleképpen védekeznek az emberek.

Az újszülött alsó karjára piros gyöngysort, szalagot vagy fonalat kötnek. Hasonló eredményt lehet elérni azzal is, ha a pólyára egy rózsafüzért tesznek, ha a látogató, mielőtt megszólal, leköpdösi az újszülöttet. A látogató csak az letakart arcú babát láthatja. Az újszülöttet letakarva kell vinni a keresztelőre. Az újszülött mellett elhelyeznek egy edénybe szentelt vizet, amibe bazsalikomot tesznek. Ezzel a látogatók keresztet vetnek az újszülöttre. A szenteltvizes edény mellett egy szentelt gyertyát is fel kell állítani, amit azonnal meg kell gyújtani, ha fennáll annak a lehetősége, hogy szemverés történt. Mivel az asszonyokat többször éri szemverés, mint a férfiakat, legjobb, ha útrakelés előtt valamelyik alsóneműjüket fordítva veszik fel magukra. Innen ered az a mondas, hogy: „Nem baj, legalább nem vernek meg szemmel a boszorkányok”, ha valakit arra akarunk figyelmeztetni, hogy valamelyik ruhadarabját fordítva húzta fel (pl. harisnyáját, trikóját stb.). A nők sötétedés után nem járhatnak hajadonfótt, mert az utcán a boszorkányok áldozataivá válhatnak. Az utcára lépni meztláb nem ajánlatos, mert ha valamivel megvágja a lábát az illető, akkor „rontásba lépett”.

Amint az állatok világra jönnek, a nyakukra piros szalagot kell kötni. Főleg a malacok, borjúk és a bárányok esetében. A jószágot sem szabad dicsérni, inkább le kell köpdösní. Fejés után a tejet az istállóból letakarva kell bevinni a lakásba, mert ellenkező esetben megrontják a boszorkányok. Napnyugta után tejet kiadni a házból nem szabad, de ha mégis valamilyen oknál fogva elkerülhetetlen a dolog, akkor azt egy kicsit meg kell sózni, mert így tehetetlenné válnak a boszorkányok. Bezdában még ma is vannak tejtermelő gazdák, akik 19 órakor bezárják az utcaajtót és senkinek sem adnak tejet, azzal a megjegyzéssel, hogy: „Valamikor nekünk is kell pihennünk”. A boszorkányok távoltartására a háztól és az udvartól állítólag igen hatásos, ha a küszöbre, ajtófélfára, bejárati kapura, a kerítésre stb. egy lópatkót erősítenek. Hogy miért éppen azt, és oda, arra rendszerint ez a válasz: „Szerencsét hoz!”

A szemverés megtörténtét, diagnosztizálását is el lehet a néphit szerint eredményesen végezni. Mégpedig az ún. szenes víz segítségével. Az elégetett

seprű paraszát bele kell szórni egy vödör vízbe. Ha a parázs az edény fenekén marad, akkor szemverésről van szó, ha a parázs feljön a víz felszínére, akkor a betegségnak semmi köze nincs a szemveréshez.

Szenes vizet úgy is lehet készíteni, hogy az elégetett rozmaring hamuját szórjuk bele egy edény vízbe.

A szenes vizekkel gyógyítani is lehet. A gyermeket a vízben meg kell fürdetni, az állatot pedig be kell dörzsölni. A gyermek esetében a fürdető az alsószoknyájával még kötelezően megtörli annak a szemét.

A szemverést lehet gyógyítani az ún. „szótalan kúti vízzel” is. Ez az eljárás úgy játszódik le, hogy egy személy elmegy a kútra, hoz egy vödör vizet és abban kimossa a baba ruháját. A lényeg abban van, hogy amíg a műveletet elvégzi, egyetlen szót sem szól.

Gyógyító ereje van az imádságnak is, ha közben szentelt vízzel a gyermek homlokára és pályájára keresztet vetünk.

Hasonló gyógyító ereje van a szentelt gyertya állandó égetésének is a beteg gyermek mellett.

Felnőtteket társas összejöveteleken hátulról is meg lehet verni szemmel. Például a templomban. Ha ilyen eset megtörténne, akkor az áldozatnak azonnal imádkozni kell az Istenhez és arra kérni, hogy szabadítsa meg a szemverés következményeitől.

A tehenet szemverés esetén füstölni kell.

„A disznót a gazdája úgy gyógyítja meg, hogy a seprűt levizeli, majd azzal bespricceli a beteg állatot.”

A legbiztosabb és legeredményesebb gyógykezelés abban áll, hogy a boszorkányt meg kell ölni. A boszorkány a forgószéllel utazik. Ilyenkor egy nagykéssel bele kell vágni a forgószélbe és ha a kés véres lesz, sikerült megölni a boszorkányt. Ha a kés tiszta marad, a boszorkány továbbhaladt, a mérénylőnek számolnia kell azzal, hogy egy „ragadós” betegségbe fog esni.

Már az a gondolat is, hogy valamelyik rokon, a másik rokon újszülött fiát meg akarta verni szemmel, rendszerint örök haragot von maga után a két család között.

Habár ma már csak kevesen hisznek a szemverésben, újszülött esetében rendszerint szóba jönnek komoly vagy tréfás formában az egykori hiedelmek, események stb., ebből pedig arra lehet következtetni, hogy az emberek még mindig tartanak a szemverés lehetőségétől. Bezdánban ma már nincsenek olyan személyek, akik gyógyítják a szemverést, vagy akik gyógyítás közben valamilyen varázserejű mondókat mondanának. A szükséges megelőző intézkedéseket, esetleg a gyógyítást is, mindenki maga végzi el.

Végezetül néhány szóban arról, hogyan vélekedik a mai orvostudomány a néphittel kapcsolatos gyógyításról a szemveréssel kapcsolatban. Az biztos, hogy a XIX. században és XX. sz. elején a néphittel kapcsolatos gyógyítás nagyban hozzájárult a gyermekhalandósághoz (a 10-12 újszülöttből 3-4 érte meg a felnőtt kort). De ugyanakkor számos esetben hasznos útmutatással is szolgált az emberek számára.

Az újszülött édesanyjával sok esetben egy földes, egy vagy két kis ablakos szobában élt. Itt fogadták a látogatókat, akik közül minden tizedik tüdőbajban szenvedett. A ritkán szellőztetett lakásban így szinte hemzsegték a betegséget

előidéző baktériumok. Télen a látogatók még köhögtek és tüsszögtek is. Tehát az újszülött letakarása, megközelíthetlensége szinte aranyat ért.

Az istálló a lakástól, ahol a tejet kimérték, rendszerint több tíz méterre volt. Amikor a tejet átvitték az egyik helyről a másikra, rendszerint a poros, piszkos udvaron, s ha netán még a szél is fújt, nagyon hasznos volt, ha letakarták.

Az akkori megvilágosítás igen gyenge volt. Ezért este nagyon nehéz volt az edényeket tisztán tartani. Tehát az estéli tejkimérés kerülése csak pozitív eredménnyel járhatott.

Mezítláb járni az utcán ma is nagyon veszélyes. Bármikor beleléphetünk egy rozsdás szögbe, aminek régebben, mikor még nem volt megfelelő gyógykezelés, a következménye tetanuszmérgezés lett, ami halállal végződött.

ADATKÖZLŐK

- Varga Katalin, Eszék, 1916, r. k., Bezdán, Rózsa u. 24.
Szloboda Borbála, Bezdán, 1916, r. k., Bezdán, Fő u. 78.
Reeb Katalin, Bezdán, 1908, r. k., Bezdán, Kolut u. 4.
Stájnér Gyöngyi, Bezdán, 1921, r. k., Bezdán, Fő u. 54.
Mazák Mária, Bezdán, 1931, r. k., Bezdán, Újvár u. 91.

SZENT CIRÁKUS (CIRJÉK), A SZEMVERÉST GYÓGYÍTÓ

A népi vallásosság egyik legkutatottabb részterülete a szentkultusz, vagyis a szentek tisztelete, annak formái, elterjedtsége, történeti vagy recens adatok alapján. A vajdasági magyar néprajzkutatás már több idevágó anyag közlésével, tanulmánnyal gazdagította a tudományszak ezen ágát, s publikációs eredményei révén a Délvidék magyarságának ilyen kultúrája sem fehér folt már e téren. Csak az a kérdés, hogy vajon a közzétett kutatási eredményeink eljutnak-e a magyar nyelvterületen hasonló témakörrel foglalkozó szakemberekhez. S most nemcsak az utolsó tíz év könyvterjesztésének áldatlan helyzetére gondolok, hanem a korábbiakra, a tíz-húsz éve megjelentekre is. Természetesen a Magyarországon, vagy más országokban publikált hasonló kiadványok hozzánk is éppoly nehezen jutnak el, s így mi sem értesülünk mindig a vizsgáldások újonnan, esetleg korábban megjelent eredményéről.

A népi hiedelemvilág kutatása azonban elég fontos része a vajdasági magyar néprajzkutatásnak, s alapvető forrásmunkákat publikáltak már erre felé (Jung 1985, 1990, Kovács 1982, Borús 1981, legújabban pedig *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* 2002). A Kiss Lajos Néprajzi Társaság 2002. évi zentai nyári néprajzi konferenciája is e fogalomkörből merítette témáját, amikor a szemverést és annak gyógyítását jelölte meg a kutatás fő feladatául. Természetesen a népi gyógyítás sok változatát ismeri e betegség orvoslásának, s jómagam most a hiedelemkutatás és a népi vallásosságkutatás közötti összefüggésre hívnám fel a figyelmet.

A laikus szakralizmust, s azon belül az archaikus népi imádságokat és a szentek népi kultuszát immár jó húsz éve vizsgálva elmondhatom, hogy mifelénk még nem foglalkoztunk a Tizennégy Segítőszent itteni tiszteletével. Pedig, ha csak emlékeiben is, de a későközépkori eredetű, s a XVIII. században újjáéledt kultuszuk máig fellelhető.

A Tizennégy Segítőszent: Balázs, György, Achatius (Akácus, Ákos), Erazmus, Vitus, Margit, Kristóf, Pantaleon, Cyriacus (Cirjék), Egyed, Eustachius (Euszták), Dionysius (Dénes), Katalin és Borbála, akiket a mindennapok védőszentjeiként tart számon a hivatalos szenttisztelet. Kultuszuk először a XIV. századi európai nagy pestisjárvány idején jött létre németföldön. Az ott és akkor megismert, becsült szentek tiszteletét a mi török után újrateremtett vidékünkön a német telepesek terjesztették, mint ahogy például az állattartók patrónusáét, Szent Vendelét (tiszteletéről lásd Jung 2000), a szőlővédőszent

Szent Orbánét és Szent Donátét (lásd Silling 2002) stb. Mert abban az időben sok védőszent közbenjárását kérte az itteni lakosság reménytelen helyzetében. Így lett „népszerű” például Szent Rókus, a járványos betegségek ellen oltalmazó, barokk kori tiszteletű szent is, aki itteni templomok: Szabadka, Zenta, Újvidék; kápolnák: Zombor, Kerény, Prigrevica – Szentiván, Palánka, Bajmok, Szabadka, Versec titulusa lett, s szobrot is állítottak neki Szabadkán és Béregen (lásd: Beszédes 2001).

A Tizennégy Segítőszent tagjait külön-külön is tisztelték, templomuk patrocíniumává választották pl. Szent Katalint a bánáti Surján, Bocsár és Újfalu katolikusai (Erős 1993), s ma is láthatók ábrázolásaik pl. Szent Borbáláé a muzslayi s az écskai templomban. Vajdasági parasztházakban találunk még olyan üveg- és tükörképeket, melyek a gótika kora óta tisztelt Szent Borbálát, Szent Katalint, s a Tizennégyek közé ritkán bekerült Szent Lénárdot, a rabok patrónusát ábrázolják. Ez utóbbi szentnek az alakját Szacsvey Éva éppen zombori készítésű üveggépen fedezte fel (Szacsvey 1990). Ezek a tükrösök azonban jórészt osztrák, bajor, cseh, sziléziai üveggépfestő műhelyekből kerültek ki, s az ottani készítőik termékeiket a dunai hajózás útján juttatták el ily távoli vidékekre is. Ezek a sorozatművek többször ugyanazt a témát (szent, bibliai jelenet) festették meg, s vásárokon, búcsúkon, házalók által értékesítették őket. A vékonyabb zsebű vásárlóközönség igényeit elégtették ki. Szent Balázs napjának liturgikus hagyománya ma is a vajdasági katolikus templomokban a balázsolás, a balázsdás osztása. Tisztelete Rajna vidéki eredetű (Bálint 1981).

A Bácskában egyetlen kápolnát ajánlottak a Tizennégy Segítőszent tiszteletére. Ez az észak-bácskai Gákován (Gádor, ma Gakovo) állt, amely falunak a II. világháború utáni évekig kimondottan német lakossága volt.

Az Északnyugat-Bácskához közeli Drávaszögben pedig még temploma is volt a Tizennégy Segítőszentnek, még hozzá a Bellyéhez közeli Dárdán (Kölnei–Balázs 2002). Bizonyára a Baranyában szép számban élő németeknek köszönhetően.

Visszatérve a Tizennégy Segítőszent és az etnomedicina kapcsolatára elmondhatom, hogy egy feltáratlan népi szenttisztelet nyomára leltem a szemverést gyógyító ráolvasásokban a bácskai Kupuszinán. A betegséget gyógyító eljárás ismertetése után két adatközlőm is a felajánlást Szent Cirákus, illetve Szent Cirunkos tiszteletére tette ekképpen:

*„... egy Miatyánk, egy Üdvözlégy és akkó felajánlás.
Felajánlom ezt a kevés imádságomat
a Szent Cirákus tiszteletire,
hogy úgy menjen le erről a Mariskárú – vagy
ami a neve – a szemverés,
mind a Jordán vize lement a márvánkiról.*

Akkó Dicsésség . . . igen . . . Dicsésség . . ., hát mi az, az egy szent vót, Zén nagymamámtól . . . negyvenegybe (halt meg) . . . hetvenkét (éves volt) . . . Obrotka Rozália.”

(Elmondta: Szklenár Mária, született 1922-ben Kupuszinán. Gyűjtötte: Silling István 1980-ban Kupuszinán.)

„ . . . három Miatyánkot, három Idvezletet . . . , mikő elimádkozza, akkő szépen visszakézbf dobája bele és mindég azt mon . . . izél . . . Jézus, Márija, Szent József. Felajánlom ezt a imádságomat a Szent Cirunkos tiszteletire, kik szemverésbe meghaltak.”

(Elmondta: Bujákné Janovics Rozália, született 1922-ben Kupuszinán. Gyűjtötte Silling István 1980-ban Kupuszinán.)

A második ráolvasásszövegben a név alakja bizonyára a több száz éves száj-hagyományozódás által történt elhallás eredménye, de még így is biztosan kikövetkeztethető, hogy valójában kiről is van szó.

De valójában ki is volt Szent Cirákus, Cirunkos, akiről sem a kétkötetes *A szentek élete* (Dr. Diós főszerk.), sem a *Szentek kislexikona* (White 1999) nem tesz említést. Latinul Cyriacus, magyarul Szent Cirjék névvel egy az 1400 körüli időkből fennmaradt bajorországi imaformulában találkozunk először, ahol Szent Cyriacusként szerepel, s később több imában is (Kölnei–Balázs é. n.). Legendájának éppen a központi eleme az a mozzanat, amikor megmagyarázhatatlan, de a szemveréssel rokonítható betegségből gyógyít. A *Magyar katolikus lexikon* már említi nevét, s szerinte a keresztény Cyriacus diakónus volt, s Diocletianus császár lányát gyógyította meg, kiűzte belőle az ördögöt. A császár hálából ugyan megjutalmazta, de utóda mégis a fejét vette a gyógyítónak. „Az ikonográfia . . . Cyriacust ismeri, akit a tizennégy segítőszent között, mint a gonosz lelkek ellen oltalmazót ábrázolnak . . . Mindig diakónus öltözetet visel, kezében kard, pálmaág. Egyedi attribútumai az ördög v. egy sárkány a lába alatt v. láncra verve, ill. a meggyógyított leány alakja a lábánál” – jellemzi a lexikon a 305-ben vértanúságot szenvedett szentet. Bálint Sándor *Ünnepi kalendáriumában* pedig idézi a Tizennégy Segítőszent litániájának fordítását, melyben a következőképpen dicsőítik Szent Cirjéket: „Szent Cirjék, te a gonoszlélek hatalmas kiűzője, hatalmas pártfogó a pokoli kígyó incselkedése ellen . . .” (Bálint 1998). A 2002-ben (bár sem a kiadás évét, sem a kiadás helyét nem adja meg a könyv) megjelent Kölnei–Balázs szerzőpár könyve már kimondottan a Tizennégy Segítőszent magyarországi kultuszával foglalkozik, s a következőkkel árnyalják Szent Cirjékről az eddigieket: „megvéd a gonosz szellemek támadásaitól, kísértésektől, megszállottságtól”. Ismételten az ismeretlen gonosz, ártó lények, rossz szellemek elleni oltalmazót látjuk Szent Cirjék személyében, s így nem csoda, ha a szemverés gyógyítójaként is őt jelölik meg a kupuszinai ráolvasások. A Kölnei–Balázs-könyv *A Tizennégy Segítőszent szerepe a magyarországi népi vallásosságban, a népszokásokban* című fejezetében Szent Cirjékről szó sem esik. Pócs Éva könyvében (Pócs 1986) a magyar ráolvasásokban sem szerepel e védőszent neve.

A Tizennégy Segítőszent-csoportban a mélységesen vallásos ember szinte minden gondjára, betegségére talált megfelelő védőszentet, oltalmazót, „akinek legendája, élettörténete hordozott olyan mozzanatokat, amelyek alapot adtak egy sajátos élethelyzetben a segítségkérésre” (Kölnei–Balázs 2002:). Ezért gyakran imádkoztak hozzájuk, vagy külön valamelyikükhöz, hogy segítséget, közbenjárásukat kieszközljék.

Karl Küstle német kutató hívja fel a figyelmet a néphagyomány és a segítő szentkultusz közötti kapcsolatra. Egy a XIX. században, német nyelvterületen gyűjtött népi gyermekimádságra utal, amely a Tizennégyek társaságát említi, csak éppen angyalok formájában. Ezt az imádságot német nyelven magam is

megtaláltam a bácskai Dunacsében (Čelarevo), Apatinban és a bánáti Lukácsfalván (Lukino Selo), ahova az egykori Rudolfsngade (Kničanin) faluból érkezett imádkozó asszony hozta el. Az apatini változat így szól:

*In gottes Namen schlafen genge,
vierzehn Engel mit mir gange,
zwei zu Kopf
zwei zu Fuss,
zwei zur rechten,
zwei zur linken Seit,
zwei decken mich
zwei wecken mich
und zwei fuhren mich in das himmlische Paradies.*

(Lefírta Kiss Ferencné szül. Haman Mária 1996-ban. „... a nagymamámtól tanultam ezt az imát gyerekkoromban. A nagymamám Szarvas Ádamné, szül. Aman Erzsébet [Elisabeta] született Apatinban 1868-ban.”)

Ugyanakkor magyarul is megtaláltam ezt az imádságot a bácskai Szilágyi községben, ahova a szomszédos Doroszlóról került, ugyancsak német közvetítéssel:

*Este, ha lefekszem,
Tizennégy angyal őrizzen engem!
Kettő a fejemnél,
Kettő a lábaimnál,
Kettő jobb oldalon,
Kettő bal oldalon,
Kettő takargasson,
Kettő ébresztgessen,
Kettő vezetgessen a mennyei paradicsomban. Ámen.
Aki ezt az imát elmondja,
Angyalok őrzik álmát.*

„Ezt a nagymamámtól hallottam, aki Doroszlón született. Neve Kró Katalin, 66 éves. Ő is a nagymamájától tanulta . . .”

(Elmondta: Pintér Attila, 13 éves. Szilágyi.)

Gyűjtötte: Pintér Attila 1995-ben. A szöveget írásban kaptam.)

Tehát ez – a Tizennégy Segítőszent tiszteletkörében fogant imádság – ma is mindenütt megtalálható, ahol németek élnek. Sőt a velük együtt élő más nemzetiségeknél is. (Az imádság délszláv változatát a magyarországi horvátok körében a németek által sűrűn lakott Baranya megyében, Olasz községben, Marica Popovićtól gyűjtötte Frankovics György.)

Németországban természetesen többen foglalkoznak a Tizennégy Segítőszent kultuszával, s a már többször idézett Kölnei–Balázs-féle könyv is idézi Höfler 1899-ben kiadott könyvéből a következőket: „A segítőszentek . . . a pogány betegség- és egyéb rontódémonok keresztény ellenpárjai. Az ősgyógyászat összefonódott az áldozatbemutatással, varázslással, ráolvasással” (Kölnei–Balázs 2002: 15). Tehát az általam megjelent ráolvasások nagyon régi, po-

gány kori, s csak később krisztinaizált eredetűek, melyek kapcsolata a népi gyógyítással máig kimutatható. S a középkorban tisztelt Szent Cyriacus (Círiák) emléke is így maradt fenn a kupuszinai folklórban.

IRODALOM

- A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza*
(2002) CD-ROM, Szabadka
- BÁLINT Sándor
1981 *A hagyomány szolgálatában.* Budapest
1998 *Ünnepi kalendárium.* 1–3., Szeged
- BESZÉDES Valéria
2001 *Ünnep ez nekünk.* Írások a szabadkaiak népi vallásosságáról. Szabadka
- BORÚS Rózsa
1981 *Topolya népszokásai.* Újvidék
- Dr. DIÓS István (főszerk.).
1988 *A szentek élete. I–II.,* Budapest
1993 *Magyar katolikus lexikon.* II., Budapest
- ERŐS Lajos (összeállította és szerk.)
1993 *Adalékok a Zrenjanin–nagybecskereki Egyházmegye történetéhez.* Tóthfalu
- FRANKOVIĆ, Đuro (szerk.)
1993 *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj.* 10., Budapest
- HÖFLER
1899 *Das Jahr im oberbayrischen Volksleben mit besonderer Berücksichtigung der Volksmedizin.* München
- JUNG Károly
1985 *Táltosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi hiedelmeink – babonáink – világába.* Újvidék
1990 *Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos falu hiedelemvilágához.* Újvidék
2000 *Régiek kalendáriuma. Heti jegyzetek az esztendő népi hagyományvilágáról.* Újvidék
- KOVÁCS Endre
1982 *Dorosló hiedelemvilága.* Újvidék
- KÖLNEI Livia–BALÁZS Erzsébet
é. n. (2002) *omni Hora. Minden órában. A Tizennégy Segítőszent kultusza Magyarországon,* h. n. (Kairos Kiadó)
- PÓCS Éva (válogatta, összeállította, a Jegyzeteket és az Utószót írta)
1986 *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások.* Budapest
- SILLING István
1982 *Kilenc nem kilenc (Kupuszinai ráolvasások).* Hungarológiai Közlemények, 14. évf., 51. sz., 249–258. o.
2002 *Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből.* Újvidék
- SZACSVAY Éva (a kiállítás anyagát válogatta és rendezte)
1990 *Üveg- és tükröképek a Kárpát-medence népeinél.* Békéscsaba
- WHITE, Kristin E.
1999 *Szentek kislexikona.* Budapest, 1999

Fekete J. József

ELSŐKÖNYVESEK, JELENTŐS VÁLLALKOZÁSOK

A Forum Könyvkiadó 2002-es könyveiről

Mi sem jellemzőbb a vajdasági magyar kiadók gyarapodásával fordított arányban lombosodó irodalmunkra, hogy a Forum Könyvkiadó egykoron méltán híres, jelentős szerzőket pályára állító sorozatában, a Gemma Könyvek sorában négy esztendeig nem jelent meg könyv – mintha bezárultak volna a kapuk az elsőkötetések előtt. Tavaly újraindult az elsőkönyvesek sorozata – nem biztos, hogy a legmegfelelőbb módon, de mindenesetre az ifjú szerzők bemutatkozását téve lehetővé –, de a kiadó a huszonhat megjelent könyvből hatban összesen tíz elsőkönyvest avatott. Az évi produkció másik jellemzője, hogy jelentős vállalkozások beérlelését dokumentáló, testes kötetek láttak napvilágot, teret adván a vajdasági magyar tudományos gondolkodás szemléltetésének.

*

Jung Károly *Mogorva Héphaisztosz* című verseskönyve nem az 1991-es *Barbaricum* folytatása, hanem valamiféle érzelmi megifjulás, egyben egyfajta gondolati elnehezedés, elsúlyosodás. A korábbi komorság fölött a végzetben való bizonyosság kilátástalansága hatalmasodott el a költeményeken. A költő most más ikonográfiában gondolkodik, poétikai rendszere nyitottabbá vált a szövegközöttség felé, ugyanakkor formai és nyelvi szigorát is megnyitja a köznyelvi, irodalom alatti megszólalás irányában, táltosi hevületét a férfikor keményítette érzelmi felfokozottság, sőt hajszaltság állapotába transzponálja. Versvilága a judeo-keresztény megváltásproblematika köré szerveződik: hangsúlyos témája az emberiség által elkövetett bűnök és az azok fejében kirótt büntetés, illetve személyes bűnhődés, s mint a büntetések legrettenetesebbje, az Istentől való elhagyatottság. A verseiben megjelenő görög és keresztény mitológiai motívumrendszer nem a megváltást sugározza, hanem a felhalmozott bűnök feltárását, a nagy végelszámolást, a kárhozatot és a bűnhődést, kilátástalanságot, pesszimizmust, lefojtottságot. A külsőségekben igyekszik megtartani a versnek az ember szellemi tevékenységében betöltött kiemelt helyét, a vers építkezésében és tartalmában azonban elárulja védtelenségét az általános, mindent összeroncsoló erózióval szemben. A vers hagyományos súlyát, értékét hivatott jelezni a sorok, az egymásba áthajlók esetében is követ-

kezetes nagy kezdőbetűvel való indítása, valamint a latin címadás és a latin alcímek használata is a költemény valóságon túli mivoltát nyomatékosítja. Ugyanakkor a verssorokba gátlástalanul furakodnak be a köznyelv szavai, szófordulatai, az emelkedettséget megtörő, visszarántó, profanizáló szövegrészek. A költőnek immár nincs hatalma megakadályozni a verstesttől idegen szövegrészek betolakodását, mégis a kötet legfigyelemreméltóbb darabjainak némelyike e költői engedékenységből, sőt az erre rájátszó dekonstrukciós játékból fakad.

Oda az ifjúság, oda a költészet hatalma, ez már a kegyetlen férfikor, amikor minden bizonyosság már csak a fájó oldalát mutatja. Vigasz, ha van, akkor egyedül a szerelem, de nem valami álmodozó, plátói vonzalom, hanem buja testiség, véres „héja-nász”. Különös hozadéka a kötet harmadik, Fehér lilioszáll című ciklusa erotikus verseinek az olykor kamasz-őszinteséggel megnyilatkozó szólama, amit éppen a komor férfikor és a testiségbe kapaszkodó létbizalom, a Thanatosszal szembeszegülő (s titokban vele együtt létező) Erősz hitelesít.

*

Verebes Ernő a *De hol van itt villamos?* című kötetében ezerarcú, minden versében más alakot öltő szerzőként jelenik meg. Egyik költeményének olvasván azt vélni, a mondat poétikáját követi, vagyis nem a nagyot mondja a költő, hanem arra ügyel, hogy jólformált legyen a szövege. Másik verse egyenesen a szó poétikájának vállalásáról vall, mintha a költői szubjektum válogatottan szép szavakból, harmonikusan építkezve, (szó)képekbe oldaná lényét. Megint másik verse szürrealista látomásokat és dadaista dadogásokat elegyít, a negyedikből a szövegtördeléssel is hangsúlyozott ütemezés dobol meghatározóan, a következőben a rímek és a ritmus zenei harmóniája az uralkodó. Szinte minden verse formailag különbözik a többitől, ha nem is kimondottan verstani értelemben, a költői megszólalás tekintetében mindenképpen: az aforisztikus megállapítástól a monológon át a dialógusig, majd a többszólamú, párhuzamos szerkesztésű költeményekig változik a megszólaló perszóna hangja, modalitása, tonalitása. Vagyis inkább perszónaké, mert ez a költő valódi arca, a megszólaló személyek folytonos változása, minden vers egy külön perszóna, olykor több is, együtt a végtére is egynemű és önazonos személy, a költő drámájában, az újabb és újabb alkotások felé sarkalló versek kudarcaiban. Verebes Ernő nem valami önképzőkörből szalajtott fickó: tudatos, rafinált, megfontolt és kimért alkotó, erotikája matematizált, hite intellektualizált. Ezzel szemben különös, hogy költészete (versei és prózakölteményei) történetelvű, minden verse egy mikrotörténet. A dolgoknak a narrativitás ellenére Verebes prózaverseiben valójában nincsen történetük, „mert csak valóságuk van”, tematizált intenzitásuk.

*

Varga Sándor *Belémfalazottan* című első verseskötete tulajdonképpen válogatott versek gyűjteménye, amely feltárja, hogy a harminc évvel ezelőtt írt költemények semmit se koptak meg az eltelt idő alatt, sőt, mintha valami titkos látnoki erő teremtette volna őket, időszerűségük a kilencvenes években új hangsúlyt nyert.

A korai versei közül néhányon még érződik a nagyot mondani szándéka: az a rövidzárlat, amely a belső indulat és az annak kifejezésére szolgáló eszközár elégtelensége között támad. Ilyenkor több a költőben a mondanivaló mint a mesterség, ilyenkor mondjuk, hogy „nincs rá szava”.

Időközben Varga Sándor *tanult* a költészettől, s kötete igazolja, hogy jó tanítókat választott, olyanokat, akiknek műve útmutatóul szolgálhatott saját versvilágának kiépítésében. Kapásból sorolhatom ide József Attila, Weöres Sándor, Juhász Ferenc nevét, talán még Nagy Lászlót is, bár ő inkább csak hangulatilag van jelen Varga Sándor költői köreibben, míg a többiek költészete teljes lenyomatot hagyott a szerző gondolati és formai világában. Ebben a világban a rövid versmondatok az egymástól mérhetetlenül távoli dolgokat közelítik egymáshoz, de nemcsak a feszültségteremtés szándékával, hanem ezáltal fogalmazza meg a kozmikus rend iránti vágyat, a földi káosz elutasítását és a megmásíthatatlanba való keresztény beletörődést. Három és fél évtizedes munkája során sajátos versvilágot teremtett Varga Sándor, ami csak így, kötetbe gyűjtve járható be igazán. Hatvanhat vers, alig több, mint hatvanhat mondat egy életről, hazátlanságról, kisebbségről, az elmúlásról, a közelmúlt aktuálpolitikájáról, szerelemről, hitről, a nyelv lehetőségeiről.

*

Öt év után második, bővített formában jelent meg Stevan Raičković *Tisza* című művének Fehér Ferenc által fordított, képzőművészeti alkotásokkal illusztrált kétnyelvű kiadása. Számomra még emlékezetes az 1997-es könyv, nem volt az olyan régen, ezért is meglepő, hogy a második kiadásokkal ritkán kirukkoló Kiadó máris újranyomta ezt a könyvet.

*

Az év meglepetése Vasagyi Mária, aki ugyan nem elsőkötetes, de a próza műfajában végül mégis az. Első elbeszéléskötete, a *Silentium album* a vajdasági magyar próza egyik legjobb tollú szerzőjévé avatta. Szövegei nyelvükben és hangulatukban egyaránt karakteresek, összetéveszthetetlenül egyediek, a Bácska- és Zombor-központú tematikájuk mellett természetes közvetlenséggel mutatják fel a szerzőnek a sokkal szélesebb körre kiterjedő művelődéstörténeti, természettudományos, folklorisztikai, néprajzi, zenei, nyelvi műveltségét, jól kamatoztatható tájékozottságát és bravúros nyelvi tehetségét. Elbeszélései nem szórakoztató alkotások, nem lehet könnyed bágyadsággal elmerülni történeteinek sodrásában, a bájosan archaikus szóhasználata és szürrealisztikus távolságra kalandozó meseszövése nem csupán a vendégszövegek, vagy vendégszöveggként feltüntetett subtextusok által való megszakítások nyomán válik figyelemkövetelő szöveggé, hanem a történetek realitástartalma, referenciális síkjának vonzata is elutasítja a könnyed műélvezetet.

Félix ükapa, Fülöp dédapa, Jusztin nagyapa, Énekes dédanya családtörténete kezdetben követhetőnek tűnik, majd a családfa lombosodásával egyre szerteágazóbbá válik, rávetül a bácskai népesség jelentős csoportjára. Ugyanakkor a család hirtelen jött szerencséjét, majd két egyhasi testvér életre szóló rivalizálását a beszélő a huszadik század első felének történelmi tablójává szélesíti, amelyen, igaz, csak a háttérben és jelzésszerűen zajlanak a sorsfordító események, a háborúk, a határmódosítások, a változó államformációkhoz tar-

tozó pénznemek cseréje, a zsidóüldözés, ami természetesen mind kihat a család-történet szereplőinek életére is. Ennek a folyamatosan kibontakozó család-történetnek személyesen érintett szereplője a múltat megszegyenüléseivel és ritka felmagasztosulásaival együtt megidéző elbeszélő, aki tulajdonképpen maga köré építi a történeteket. Erőteljes művészi adottság és tehetség, szenvedélyes alkotási ösztön szükséges ahhoz a tömörített kibontáshoz, amivel Vasagyi Mária él elbeszéléseiben; minél inkább rövidre zárja a szálakat, amennyire csak sejteti az eseményeket, annál inkább gazdagodik a kép, az összefüggések megvilágosodnak, a történetfonalak összeszálazódnak.

A kötetet záró szöveg visszacsatol a nyitó elbeszélés kezdőmondatához, közben a beszélő végérvényesen leszámol a családi tablón megjelenőkkel, relativizálva azok valós és elbeszélésbeli életét, sorsát, számot adva az elbeszélő kényszerű kíméletlenségével, amivel a „visszafordíthatatlanul megszűnt létben létezésükkel” megbékélni nem tudó família cselekedeteit kendőzetlenül tárta az olvasó elé, tudván, hogy „elérkezett az időköz és történéseken és cselekedeteken töprengés ideje”. A könyv a műfaji megjelölése ellenére nem kisregény, hanem figyelmesen szerkesztett elbeszélés-füzér, egy alakuló családre-gény kőkemény magja.

*

Mérey Katalin *Gyertyaláng* című, ugyancsak első kötete is a módosulások észrevétlenül előttünk, köröttünk lévő világára nyit kaput, azokra az idők kezdetétől mindmáig folyton tartó kényszerű és kötelező változásokra mutat rá ez a sajátos hangulatú próza, amelyek végigkísérik az ember létét: az emberiséget, a magyarságét, a kisebbségbe szorult magyarságét, az egyénét, s nem utolsósorban – vagy mindenekelelt? – a zombori családi legendárium lapjait oldalról oldalra rekonstruáló, emlékező, felidéző szerző életét.

A kötet legjobb darabjaiban a történetmondás néhol lírai képektől duzzadva, lomhán hömpölyög, máshol tömönatos utalásokkal csap át más mederbe, az emlékezés ritmusának engedelmeskedve, s légiesítve a beszélő személynét a szereplő és a narrátor megszólalása közötti áthallásokkal. „*Mintha visszafelé múlna az idő*” – tapasztalja a szerző, és csak három nemzedék során kell végigpásztázni a mikrorészletekbe kapaszkodó tekintetének, hogy megbizonyosodjék tépelődése végkövetkeztetésének döbbenetes igazában: „*élő múltból halott jövő születik*”. Bár a tény emberi ésszel felfoghatatlan: „*Hogy tűnhetünk el ilyen nyomtalanul? Nem tudom, hogyan tűnhet el teljesen egy-két generációval egy egész életforma minden hordalékával együtt.*”

Mérey Katalin írásainak lírai érzelemgazdagsága esetenként, szerencsére ritkán, szentimentalizmussá hígul, és önismétlő konklúziókkal nehezül; a múlt és a jelen között vont párhuzamok akkor is erőteljesek lennének, ha a belőlük levonható tanulságot nem foglalná deklaratív mondatokba – ezek a kiszólások néhol szájbarágón naiv poénokká lesznek.

A *Gyertyaláng* írásai nem novellák, még csak nem is elbeszélések, hanem lírai asszociációs sorok, amiket a gyermeki látószög naivitása tesz poétikussá, lebegővé, tisztává.

A gyermeki látószög viszonylag nagy narratív szabadsággal ruházza fel a múltidéző elbeszélőt: objektivitás helyett szubjektív nézőpontját hitelesíti általa, hangsúlyozza a történetekben való érintettségét, bocsánatot nyer az

asszociációk gyors irányváltásáért, a fragmentált előadásmódért, ugyanakkor módot teremt a legsúlyosabb személyes és kollektív tragédiák elmondására, anélkül, hogy az ítéletosztó, vagy a valósághű felidéző szerepére kellene váltania és vállalkoznia.

*

Lélekvesztőn című kötetében Németh István megszólítja az olvasóját, miként írja, bár annyira, hogy megüssön benne egy hangot. Ez a hang hosszú kicsengésű, hiszen az önmaga kételyei, csalódásai, sértődöttsége, vívódása fölött *pöszmötöl* – „mert az ember nemcsak az ujjával pöszmötöl, hanem a szemével, a fejével és néha a szívével is” – író az olvasó erkölcsi dilemmái fölött is szemlét tart egyben, nemcsak beleélésre, hanem állásfoglalásra is készíti. Nem mondhatom, hogy kényszeríti, mert attól ez a próza sokkal kifinomultabb, simább, gördülékenyebb, ezeken a jegyzeteken nem érezni a kényszerítő szándék izzadságszagát, amitől a kényes olvasó félrekapja az orrát: olyan lélekrobbanások ezek a kisprózák, amelyek észrevétlenül a saját rezgésszámukra hangolják az olvasó érző bensőjét is. A múltba vesző világból Németh István mondatai ugyanis olyan éles kondulású hangokat keltenek, amelyek összetéveszthetetlenül azonosíthatók a lélekharang csendülésével, a kisebbségi sorsba kényszerült vajdasági magyarság nemzethalála fölött csendítenek a *Lélekvesztőn* jegyzetei: az iskolákból kivesző diákok, az emlékezetből kieső szokások, a falvakban elmaradó keresztelők, az előregedő települések fölött, de nem mindezek elsiratására, hanem a nyomainkat is eltörölni szándékozó akarások bár ideiglenes elriasztására – írásaiban mintha totemeket állítana a rossz szellemek elűzésére.

Németh István még abba kapaszkodik, amibe lehet: mindenekelőtt a nyelvbe, amit nem csupán íróként tekint elsődleges munkaanyagának és munkaeszközének, végső soron igazi hazájának, hanem magyar, vajdasági magyar emberként is a nyelvben tapasztalja minden kötődésének gyökerét. Írásainak zöme ezért foglalkozik a nyelv védelmével, a keresztény erkölcsi normák megőrzésével, az egészséges szellemiség ápolásával, hiszen vajdasági magyar íróként felelősnek érzi magát minden egyes vajdasági magyarért, akik érdekvédelmében nem a politikai szószékről intézi beszédeit, hanem eddigi negyedszáz könyvében tett hitet mellette.

*

A világ a huszadik században, az első világháborúval kezdve zavarodott össze, felborult az értékrend, összedőlt a kialakult hierarchikus elrendezés, relativizálódott a hasznos és a haszontalan cselekedetek sora, elveszett a szép értéke, megszűnt az erkölcs értelme, a háború után rendezetlen sorokban bevonuló győztes szerb hadsereggel az összeviasszaság vonult be a Vajdaságba és az életbe – véli a boldog lánykorára emlékező beszélő Tari István *Akarsz egy Jugoszláviát?* című könyvében.

„Regény az életünk. Regény [. . .] Csak azt nem lehet megírni. Nem lehet e'mesélni!” – mondja egy másik történetben a bakfis korában Zsablyáról elüldözött, Tóvárosban, Tovariševón élő asszony. Kijelentése meghatározza a kötet célkitűzését, hogy a moslékként összezavarodott huszadik századi világban nyolcvan évet kisebbségben leélő vajdasági magyarságról parciális élmények

rögzítésével megírja ennek az elmondhatatlan regénynek néhány fejezetét. Az elmondhatatlan közösségi történet személyes élettörténetekre, sorsfejezetekre való lebontás útján mégis megírható, a tények, a kiszolgáltatottság, a meghurcolás, a nyomor, a létküzdelem, a veszélyeztetettség, az elnyomás és háttérbe-szorítás változatos módszerei, a tömeges kivégzések és szervezett népiirtás: Csúrog, Zsabya, Mozsor, Isterbác esete, a megfelelni akarás általi degradáció, a nyelv- és identitásvesztés, a „senkinek se köllöttünk” ledorongoló tudata, mind tények maradnak. A kötet utolsó története, tulajdonképpen naplóbejegyzése 1999. május 28-án zárul, a szerző könyvében végigkövette a századot, az első világháborút követő trianoni döntés folyamányait, az őshonos magyarság első találkozását a számára idegen, a rendet elutasító világot hozó szerb katonasággal, majd telepésekkel, végül a menekültek hullámaival, a királyi Jugoszlávia eseményeit Sándor király meggyilkolására kihegyezett montázsban felmutatva annak a képmutató kollektív gyásznak a mázként való lemállását, amit majd a Tito elnök halálát követő újabb szemforgatásban tükröztet vissza, a második világháborút követő szerb megtorlást, majd a gazdasági „jólét” idején az államilag ösztönzött kivándorlásokat, újabb talajvesztéseket, el egészen a múlt század kilencvenes éveit jugoszláv háborúinak, majd az évezredet záró NATO-bombázásoknak az itteni magyarokra való kivetülését. Mindazt a gyászt, fájdalmat, megaláztatást, szenvedést, mellőzést, meg nem értést, el nem fogadást, amit a vajdasági magyarságnak Jugoszláviába való kerülésétől kezdődően el kellett viselnie, tűrnie, hogy meghunyászkodó, megmérgezett lelkű nemzetiségként élni tudjon a számára idegen, ellenségeséggel teli világban, „a megbonthatatlan egység országa”-ként aposztrofált államban. Tari István periódusról periódusra haladva tudatosítja a megtorlás és az elfojtás folyamatosságát, ám nem a dokumentálás eszközével, hanem az irodalom adta lehetőségekkel élve dolgozta fel mások és a maga történeteit. Legszívesebben az első személyű közlés lehetőségével él, a történetek átélőjének szavait mintegy „csak” lejegyezve, megőrizvén ejtési sajátosságait és a szerb környezet okozta nyelvromlás megnyilvánulásait, aminek valójában van dokumentáris jellege, ám mégis íróilag szerkesztett szövegekről van szó. Ezen vallomások mellett a kötetben találhatunk montázst, levelet, börtönnaplót, valamint ihletett novellákat, mint például a címadó történet, amelyben a jelképesse növekvő, Damoklész kardjaként függő kérdés tulajdonképpen a hajdani Jugoszlavia Filter nevű cigarettára szerb nyelvű kínálásának magyar tükörfordítása.

*

Kontra Ferenc *A kastély kutyái* című könyvében előlépett az első szám első személyébe: kimondva vállalja, hogy az írás, akárcsak az olvasás, első személyű cselekedet, olvasmányaiból mindenkinek az marad meg, amit ő tart fontosnak, az íráskor pedig az kerül rögzítésre, amit ez az első személyű, hol rossz vért szülő, hol beleélésre és együttérzésre csábító, de minden esetben a lehetséges történetek kifejtésében közbenjáró figura tart kellően szánalmasnak ahhoz, hogy megörökítsék. Kontra Ferenc túl van a regényíráshoz szükséges férfikor kezdetén, van elég tapasztalata ahhoz, hogy a regényírást ne szakmai játékként, stilisztikai erőpróbaként, vagy a határon túlra szakadtak élő emlékezeteként értelmezze, hanem az életét tegye fel rá. A maga életét játssza meg tétként ebben a bizonytalan kimenetelű játszmában, hiszen a kérlelhetetlen

kritika könnyedén lesöpörhetne az asztalról egy olyan könyvet, mint *A kastély kutyái*. Amennyiben képtelen észrevenni benne ezt a tétet, ami lehet, hogy éppen a szerző legjobb kötetévé avatja e szellemi utazás naplóját. Kontra Ferenc megírta gyermekkorát, gimnazista éveit, de novellahősei és regényalakjai mindig mások voltak, valós figurákból formált fikatív alakok, vagy éppen regényben születők. Most egyszerre eltűntek a hősök, eltűnt a cselekmény, csupán a kötetben közölt idegen naplónak van a korábbi Kontra-művekhez hasonlatos története. Itt többé nincs függöny, áldott félhomály, belátni a szerző munkaasztalára, de nem az önreflexív próza gyakran meddő kitárulkozása nyomán, illetve nem a posztmodern köldöknézés csömörétől vezérelve, hanem élesben, egyenesben, vállalván véleményt és gondolatot. Tehát naplószerűen. A könyv ugyanis napló. Hogy minek a naplója, azt már nehéz lenne megmondani. Talán a *Gimnazisták* regényé, talán a szerzőnek ösztöndíjjal Németországban töltött hónapjainak történéseié, talán a NATO-bombázásoknak Újvidéken és Topolyán megélt napjaié? Mindezeké, és több mindezeknél. Egy olyan ember naplója, aki alapvetően értelmiségi, hazája kérdéses, mert születése, iskoláztatása, lakhelye más helyre orientálja, az azonban biztos, hogy magyar anyanyelvű író. Kontra Ferenc naplójában ki meri mondani, hogy nemcsak az erkélyen vad szaporodásnak indult kaktusz és a távoli szupermarketből származó magról sarjasztott avokádó a sors kényének kiszolgáltatott, hanem a nemzet testéről leválasztott egyén is, aki laboratóriumi patkányként kénytelen reflexeibe illeszteni a *sehol se vagy otthon* érzését. El meri beszélni a készülő regényével szembeni személyes frusztrációit, beavat világlátásába, egyszerűen azt mondja, íme, tíz, tizenegy könyv után Kontra Ferenc, úgy, ahogy van, úgy, ahogy élt, akkor, amikor egyikünknek se volt egyszerű az élet.

*

Mi az esszé? Mészáros Zoltán szerint: embernek lenni. Igazi kísérlet, miként az esszé elsődleges jelentése is mondja. Intellektuális szabadság, a társadalmi elvárások által viselésre kényszerített álarcok és pózok levetkezése, a gyermekkor játékeinak felnőtt fejjel való újraélése és újraértékelése. Leszámolás a bunkósággal, a képmutatással, a hülyeséggel, a butasággal, a gonosszággal, a bunkóság, a kivagyiság, a képmutatás kritikája: a valóság megértésére és legalább elméleti síkú kijavítására tett kísérlet. Mindenképpen morális indíttatású cselekedet, amely az esszéíró álarcatalanságot vállaló kiállásával másokat is igyekszik felmenteni az életünk megváltoztathatatlan alapminőségein nyugvó kényszerű álarcviselés törvénye alól. Őszinte, a jobbítás szándékát magában foglaló kritika, az értelmetlenséggel való leszámolás, a világ általi megszólítottásra való válaszadási kísérlet.

Kísérletek az *Úton a csók felé* esszékötetének szövegei, de nem egy-egy téma megközelítésének, megértésének és választékos megfogalmazásának próbái, hanem az emberi önmegvalósítás mámorító szándékának kielégítése, kérdésfeltevés, ami nem kötelezően jut el a válaszadás logikájához, gyaloglás a válaszkeresés nyomában, ami izgalmasabb és *mámorítóbb* lehet, mint a válasz megelégedése. Embernek lenni, és embernek maradni – ez Mészáros Zoltán legfőbb imperatívusa, ennek elérése pedig a kontemplatív gondolkodás nyomán kialakuló alkotói megkérdőjeleztség megválaszolása, a kreatív kételkedés szövegbe öltése.

A szerző felkészültségét illetően kényelmesen elbóklászhatna a tudományos szándékú tanulmány műfajában, de nem ez a célja, hanem a világ vallottjaként választ adni a kor, idő, világ által feltett, a lét szempontjából megkerülhetetlenül fontosnak tűnő társadalmi és egyéni kérdésekre. Nem is sikeredik egyformára minden sétája; gondolatmenete leginkább célirányos, elemző, tépelődő, kérdező, világfaggató, mint például a *Hideg népek, A gyaloglás filozófiája, A hús, a Freddie, Freddie, oh, Freddie!* című, és a kötet szinte minden szövegében, ám előfordul, hogy nem kellően összeszedett, erőltetett újbóli nekifutásoktól fölboruló harmóniájú, ám részleteiben értékes szöveg lesz a peripatetikus kirándulás hozadéka, mint például a *Kohézió City* című írás esetében. Ám úgy kell mindegyik írására tekinteni, mint a saját ritmusát kereső ember kísérletére, aki önmaga belső harmóniáját a csók ritmusában leli meg, vagy éppen a gyalogláséban, ami megállapítása szerint a korunkban időszerűtlen bölcsesség megnylvánulása.

*

Az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke négy hallgatójának nyújtott megmutatkozási lehetőséget a Forum Könyvkiadó Gemma Könyvek sorozatának 36. darabjában Gerold László szerkesztő, egyébként a Tanszék tanára. A tizenkilencedik századi magyar irodalom négy jelentős szerzője, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor és Arany János ars poeticaként olvasható költeményeinek irodalomtörténeti értelmezését négy nő fogalmazta meg. A kötet, annak ellenére, hogy a Tanszéken kívüli intézményes megmutatkozást szolgálja, mégis a Tanszék belső munkáját illusztrálja, hiszen, tulajdonképpen szemináriumi dolgozatokat ad közre. A szemináriumi dolgozat kötelező műfaj, minden becsületes egyetemi hallgató tisztességgel utánanéz témájának, és igyekszik alapos fogalmazványban beszámolni tapasztalatairól, arra való tekintet nélkül, hogy valaha is vissza kíván-e térni a témakörhöz, ennél fogva ez a kötet nem szavatolja, hogy szerzői, Búrány Ágota, G. Csákvári Hajnalka, Huszta Rózsa és Smit Edit, megmaradnak a tizenkilencedik század magyar irodalmának vizsgálatánál, vagy más esetben a versstanban való elmélyülésénél, sőt azt sem, hogy igazából irodalomtörténész vagy kritikus válik belőlük. Ám igaza van a kötetet szerkesztő Gerold Lászlónak, hogy a közölt dolgozatok mindezeket *lehetőségként* tartalmazzák. A dolgozatírók ismerik a tudományos kutatás módszertanát, a szükséges hivatkozási apparátus mozgatásának módját, az érvelés eszköztárát, tudatában vannak a széles körű tájékozódás szükségességének, ami kiváló alap az esetleges későbbi irodalomtörténeti vagy esztétikai tevékenységhez.

A becsülettel megírt, széles körű tájékozódást mutató, alapos dolgozatok időrendi sorrendben tárják fel a romantika egy-egy korszaka vezető írójának művészet- és feladatértelmezését, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy a vizsgált versekben és a köröttük fellelhető versegyüttesekben a szerzők már nem a költészettel szemben megnyilvánuló társadalmi és esztétikai elvárásoknak való megfelelést jelölik meg követendőként, hanem a romantikus kor szellemének megfelelően magukat tudatosítják önértékelő és önbecsülő mércéül – a költői öntudat esetükben már nem szakmai büszkeség, hanem folyamatos kérdezős, önvizsgálat, kétely, a szellem magánya, és végső soron vers- és költészetformáló erő.

*

Amennyiben sikerült kellően elundorodnunk a történelemtudomány eredményeinek vulgáris elferdítésében jeleskedő, a napi politika szintjén megjelenő, hosszú távú stratégiát kiszolgáló interpretációkból, amelyek a magyar és a szerb nép viszonyának alakulását a Vasilije Krestić és Čedomir Popov tevékenysége által kijelölt nyomvonalon alakítják a szerb történelemtudomány „mítoszokra alapozott nemzeti történelemfelfogás anakronisztikus modelljéhez”, bizakodással és felüdüléssel olvashatjuk Őzer Ágnes *Élet és történelem* című könyvét, és azonnal sajnálhatjuk is, hogy ez a könyv szerb nyelven nem olvasható. A bizalmat persze nem az kelti a könyv szerzője iránt, hogy szembe fordul a gyomorforgató félremagyarázásokkal, a nemzeti bezárkózással, amely például a Vajdasági Múzeum 1997-es állandó tárlatán oda vezetett, hogy „Vajdaság többnemzetiségű összetétele nem kerül affirmatív elbírálásra, sőt ezt a szerb nemzeti érdeket zavaró tényként kezelik”, hanem a szerző tárgyilagossága, hivatása iránti elkötelezettsége és felelősségtudata. A szerző tárgyilagossága nem csupán Újvidék, és vele egyetemben a tartományban élő népek együttélése történetének, illetve a város művelődéstörténetének fejezetéről fejezetre vezető megírásában nyilvánul meg, hanem abban a szándékban is, amivel – a maga példája mellett – Vladimir Ćorović, Thim József és Kállay Benjámin munkásságában felmutatja a magyarok és a szerbek viszonyát taglaló történelemkutatás és -írás elfogulatlannak minősülő útját.

*

Nem olyan könyv a filozófus Losonczi Alpár társadalomfilozófiai dolgozatainak *Európa-dimenziók* című gyűjteménye, amit széles jókedvünkben lekapunk a polcra és csak olvassuk oldalait számolatlanul, ennél fogva aligha kínálható a széles olvasóközönségnek. Az ajánlás egyébként se lehetne az én tisztem, hiszen semmi sincs, ami feljogosítana rá, filozófiai ismeretek hiányában csupán laikus olvasóként forgathatom a kultúra, kontextus, kisebbség fogalmi hármását tárgyaló kötetet. A téma ugyan, így, tárgyszerű hármasságában megnevezve jószerével ugyanaz, amivel szépirodalmi alkotásaink is foglalkoznak: kultúra, kontextus, kisebbség, csak hogy Losonczi Alpár tudományos dolgozatai a fenomenológia fogalmi rendszerében fogant elméleti munkák, amelyek tudományos olvasatára nem a laikus olvasó hivatott.

Szótára minden esetben a tudósé: akár az Európa-projekció huszadik századi alakulásáról, akár a társadalomfilozófia és politika egymást átfedő területeiről, akár a kortárs tapasztalatok nyomán a kisebbségi kérdésekről szól, vagy éppen jeles fenomenológusok művét közvetíti, ellentmondásosságukra mutat rá, és bírálja őket. Munkájának bírálata annak lesz feladata, aki ugyanezzel a szótárral rendelkezik.

*

Radics Viktória fordításában, a Forum és a budapesti Kijarat Kiadó közös kiadványaként jelent meg Radomir Konstantinović *A vidék filozófiája* című munkája. Ez a fordításkötet telitalálat – szakmai szempontból biztosan, azt azonban nem merném megjósolni, hogy hány olvasója lesz. Konstantinović komor egzisztencialista bölcsellete és borotvaéles logikával vezetett költészetértelmezése nemcsak a „kirekesztett” szerb írók bibliája volt, hanem a Symposium-nemzedékek írói és kritikusai is alapműre találtak benne. Hiszen az a

huszadik század második felének szerb filozófiai alapműve, egy létmód kritikája. A megítélesztő magyar cím ugyanis nem az irodalomszociológia által felvetett centrum és provincia viszonyát taglalja, tehát nem helyhez kötött fogalommal foglalkozik, még csak nem is a vidékiességet, a mára már pontosan nehezen meghatározható provincializmust bírálja, hanem a törzsi akolmeleget idealizáló, minden egyedit, egyénit és újszerűt elvető atavisztikus mucsaiságot, bunkóságot elemzi. A szerbül először 1961-ben megjelent könyvnek a páratlan egzisztencialista gondolati alapvetés adja meg időszerűségét, bár létezhet egy aktuális olvasata is, amely a balkániság mibenlétének megértését és a múlt század kilencvenes éveiben folyt délszláv háborúk előrejelzését fedezheti fel a könyvben.

*

A *Mindentől messze* kötet tanulsága szerint Utasi Csaba esszé-, tanulmány- és kritikaírásának két fontos eleme a tökéletes tárgyismeret meg a kötelező kérdésfeltevés. A szerző soha nem indul felkészületlenül szellemi kalandra, nem csupán a szöveg témáját képező mű, életmű ismeretének van birtokában, hanem azon túlmutató vonatkozásokról is tudomása van. Az anyag ismeretében természetesen nem az írásnak tárgyát, hanem önmagát fogja vallatni, kérdéseit magának teszi fel. Számára a konferenciaszöveg nem beszámoló, nem pusztá értekezés, hanem újrakérdezés. Leginkább kitetszik ez *A másik Gál László* című szövegéből, de nagyon okosan faggatózik Juhász Ferenc költészete kapcsán, és a rákérdezés nyomán tárja fel, miért hallgatott el és vonult ki az irodalomból Domonkos István. Végső soron az újrakezdő kérdezés vezérelte újabb költészetünk megértése felé, amikor Harkai Vass Éva poézisének tárgyalása során kíváncsisága nem akadt el a költő első kötetének hiányosságai felett, hanem azokon továbbblendítve magát, feltárta a szerző későbbi költészetének értékeit. Ez az utóbbi írása egy másik szempontból is fontos, ugyanis egy bekezdés erejéig felemeli benne szavát a vajdasági magyar irodalomban eluralkodó provincializmussal szemben. A mindent elszívó morális erózió és az előretörő provincializmus tapasztalatának előrevetítése az Utasi-könyvnek a költészeti és prózai munkákat taglaló fejezetei mögé, a *Kettős kisebbségben* című szakaszára irányítja a figyelmet. Itt a vitázó értelmiségi állásfoglalása nyer megfogalmazást, szemben a vajdasági magyar irodalom jelenét és jövőjét megkérdőjelezők esztétikai és politikai érvelésével. Két dologtól óvja különösképpen irodalmunkat: egyfelől a külső és belső támadásoktól, amelyek ezen irodalom létét és önelvű fejlődését kérdőjelezik meg, valamint ennek az irodalomnak a belső elprovincializálódásától.

*

Silling István *Vallási néphagyomány* című tanulmánygyűjteményének első fejezetében az imák és az imádkozók jellemző jegyeit taglalja, és párhuzamot von a magyar és a délszláv népi imádságok között, a másodikban a népi vallásosságnak a szentekhez kapcsolódó kultuszait sorakoztatja fel, a harmadikban a szakrális terekkel foglalkozik, külön és kiemelkedően a kupuszinai temető néprajzát írva meg, ugyanakkor sorra veszi a kápolnákat és kálváriákat is. A negyedik fejezetben írásos nyomokon járva a szépirodalomtól kezdve a leltárkönyvekig bűvárkodva kutatja a népi vallásosság jeleit és jegyeit. A ku-

tató figyelme az imádságok vallási, költészeti és esztétikai, valamint nyelvi vonatkozásain túlmutatva megvizsgálja azokat, akik czen imádságokat elmondják, kiemelve így a laikus vallási társulatok szociokulturális szerepét és megvizsgálva a kántortanítók, kántorok ténykedését. Szinte természetes, hogy ezt követően érdeklődése azok irányába fordul, akikhez a fohások szólnak: így lesz vizsgálat tárgyává Szent Anna és Nepomuki Szent János tisztelete, a nyugat-bácskai Jézus Szíve-kultusz társadalomtörténeti vonatkozásai, a szőlőskertek védőszentjeinek vagy a kenyérnek a tisztelete, a kupuszinai kisszombati vigília és az úrnapi körmenet. Következő témakörként önmagából adódik annak a helynek a vizsgálata, ahol az ima, a fohász elhangzik. A szakrális terek vizsgálata során érzékletes tanulmányt írt Silling István a kupuszinai temető néprajzáról, a védőszentkultusz kutatásának keretében a kápolnákról, majd a kálváriákról, végül pedig a népi vallásosság irodalmi lecsapódásait is végigköveti két Herceg-regényben, Bogoboj Atanacković elbeszélésében, Mikó Pál szentföldi zárandokkönyvében, régi vagyontelítárakban, egyházi jóváhagyás nélkül terjesztett szépeket tartalmazó füzetekben, az úgynevezett szent ponyvában.

Silling István *Vallási néphagyomány* című tanulmánykötete teljes körű elméleti alapvetése a népi vallásosság kutatásának és tanulmányozásának, sarkalatos munka, amelyben három évtized tapasztalata gyűlemlett fel.

*

Zamatos nyelvi csemegéket rejt Penavin Olga posztumusz megjelent könyve, a *Bácskai és bánáti (népi) növénynevek*. Itt van mindjárt a kígyómarást gyógyító *bakszakáll*, a *békabuzogány*, majd a hétköznapiabb *békatakonny*, a *csákós amaránt*, amit egyaránt neveznek *bárányszaroknak* és *pulykatakonnak*, aztán itt van a *giliszaűző varádics*, amit valahol *fájdalomfűnek*, valahol *mézvirágnak* hívnak, de melyik író fantáziáját ne indítaná meg a *hunyor* népies elnevezése: *máriaülte gaz*. A népi elnevezések gazdag tárházából megtudhatjuk, hogy a *kankalint* Adán *bárányszarvának*, Doroszlón *macskatökének* hívják, a *kányacsengegyűnek* Kupuszinán *szénlászlófi* a neve, a *kendert gatyafának* nevezik, a *mizsót* közismert elnevezése a *kódustetű*, a *ricinus* becsületes neve Becsén *ló-purgáció*, a kelésre jó *mérgező saláták* pedig *pokolfű*, a *sarkantyúkát* nemes egyszerűséggel csak *kurvácskának* hívják Bácskában. A paraszti névadás zsenialitását bizonyítja, hogy ugyanazt a növényt, a *papsajtmályvát* Bánát egyik területén *istenke kenyereként*, másik vidékén viszont *ördög-pogácsaként* ismerik, csodás mesevilágra nyit kaput a *szőszös pipitér* elnevezése, az *előhalófű*, ugyanakkor a paraszti világ vaskosságát is élénk varázsolja a *ragadós muhar* magyartabái azonosítása: *seggeragadó*, nem beszélve a nem azonosított növények nevének, illetve a növényi részekkel kapcsolatos elnevezéseknek a költőiségéről.

Gondolom, nem istenkáromlás ihletadó forrásként élvezni egy szigorúan nyelvészeti kiadványt. A nyelvészek biztosan mást olvasnak majd ki belőle, de bárki kezébe veheti, a szerző a levonható nyelvi, néprajzi és szociográfiai következtetések zömét a könyv előszavában már levonta, így magyarázatot is fűzött a bácskai és bánáti népi növénynevek szótárához.

*

Pedagógiai segédkönyvnek készült Szőke Anna munkája, a *Volt egy pajta*. Miként az előszóból kiderül, három évtized pedagógiai munkáján alapul a kötet, amit a vajdasági magyar gyermekirodalom népszerűsítésének érdekében arckép, életrajz, műelemzés, példaszövegek sorjázásával szerkesztett. Közli, hogy a gyűjteménybe csupán olyan szövegek kerültek, amelyek átélhetőségét letesztelte a gyerekeken, akiket elsősorban saját világuk érdekel, ami lehet „patetikus” (?), titokzatos, „de ne legyen elvont” – írja, s bizonyára már nem a gyermek világra, hanem az azt megjeleníteni szándékozó írásműre gondol. Aztán az első ajánlás is furcsára sikeredett: Bogdán József *Szeder indája* című gyermekvers-kötetéről azt írja ugyanis, hogy „Óvodásoknak, kisiskolásoknak nem ajánlott”. Aztán egy igencsak furcsa mondattal indokolja is a tiltást: „Versbe foglalt realizmus a kötet egy szubkultúráról, amely nem szívderítő.” (Még a bírált kötet ismeretében se sikerült megértennem ezt a mondatot, mint Brasnyó István „legeltető” írástechnikáját se értem, de azt az állítást se, hogy Kontra Ferenc „novelláinak gyűjteménye [. . .] termékeny évtizedet ölel fel”, de mivel azt se tudom, hogy milyen a „reális világnézet”, nem próbálkozom további terminológiai azonosítással.) A szerző nem adja fel, igyekszik népszerűsíteni azon szerzők gyermekköltészetét is – mint Bogdán vagy Jung Károly –, akiknek verseitől sokan idegenkednek, és ennek érdekében praktikus tanácsokat ad, a nekem leginkább tetszőn azt, hogy a versekkel állandó készenlétben kell lennünk. Erre kiválóan alkalmas a kötet, a pedagógiai felhasználhatóság szempontjából szerkesztett sajátos antológia.

*

Műfajilag ugyan nem, de tematikája kapcsán itt kell említenem Jódal Róza mesekönyvét, *A csokinyuszi három kívánságát*. A hosszabb-rövidebb történetekben az író a családon belül megtörténő eseményekre építi elbeszélését, amelynek főhősei és főalakjai a gyerekek, akik maguk is kénytelenek osztozni a szüleik gondjaiban, mondhatni az élet bizonyos szegmenseit illetően: nevelednek. Valamennyi didaktikus szándék, még ha csak az alapszínek tudatosítására, vagy néhány egyszerű matematikai műveletre is vonatkozzon, átsüt az eleve erkölcsi üzenetet közvetítő történeteken. A mesék ügyesen szövik egybe a modern világ jelenségeit, mint a hitelkártya és a számítógép (hez hasonlatos sokszorosító-kicsinyítő szerkezet) a mesevilág klasszikus elemeivel: a gyerekeket elnyelő tortával, a repülő tojással vagy a beszélő báránnyal.

Nem tudom, miként állnak ezzel a gyerekek, számomra azonban még mindig meggyőzőbbek a klasszikus mű- és népmesék.

*

Érzésem szerint Lévy Endre *Holnapvárók* című emlékezéseiben többet hallgatott el a megélt történelem közös nevezőjéből, mint amennyit valójában elmondhatott volna. Az 1934 májusában indult *Híd* első (mindenes) főszerkesztőjének, Lévy Endrének a személyében minden hatalom ellenséget látott. A magyar uralom éppen baloldali, hidas kapcsolatai miatt egzisztenciális ellehetetlenítéssel büntette, rövidre rá pedig, 1948-ban, az Informbűró idején azért került Dévavári Zoltánnal egyetemben Goli otok hírhedt büntetőtáborába, onnan pedig a krekai szénbányába, mert az 1944-ben megjelent első kötetében, a tanulmányokat és naplóföljegyzéseket tartalmazó *Dél kapujában*,

egyetlen mondatban abbéli örömének adott hangot, hogy végre megérhette, hogy nem lesz másodosztályú polgár a saját szülőföldjén. Szétforgácsolódott, de a kor(szakok) diktátuma alatt is kiteljesedő életmű az, amiről Lévay Endre beszélhetett. Beszédmódja azonban – feltehetően a korszakváltások által kikényszerített öncenzúra nyomán – nem teljesen egyértelmű. „Bennem most az öregedő ember évei hozzák vissza azt, ami csaknem negyven évvel ezelőtt zajlott” – magyarázkodik a szerző, és ez a mű hitelesítéséhez elegendő, a történelmi hitelességhez azonban aligha. Ám mi a történelem, ha nem a személyes életek sorának valami közös, senkire se érvényes, de mégis jellemző, közös nevezője?

*

Orosz Attila *Egy püspök élete* című munkája tulajdonképpen Ágoston Sándor kórógyi, eszéki, majd csaknem negyven esztendeig bácsfeketehegyi lelkipásztor és püspök életéről írt diplomadolgozata, amit képanyaggal bővítve alakított könyvvé. A fiatal lelkész dolgozatáról a kötet bevezetőjét író Csete-Szemesi István püspök leszögezte, hogy „nemcsak életműleírás vagy egy keresztyéni életút taglalása, hanem a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház göröngyös, hitpróbákkal teljes történetének keresztmetszete is”. Egyháztörténeti munkáról van tehát szó, amelynek szűkebb témája Ágoston Sándornak, a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház, mint a magyarhoni reformáció legkisebb utódegyháza első püspökének szolgálata és életműve. A könyv alapos tudományos kutatás és feldolgozás eredménye, példamutató az egyháztörténeti kiadványok között, csak az utólag beillesztett képanyag magyarázó jegyzetei hagynak kívánnivalót maguk mögött: nem minden esetben azonosítható mindenki a fotókon szereplők közül.

*

Németh Ferenc *A bánáti fényképészet története* egyike a jelentős vállalkozásoknak. Már annál is fogva, hogy a kötet másfél évtizedes kutatómunka eredményét összegzi, de ennél fontosabb, hogy amíg a magyar fotótörténet mintegy 30 bánáti fényképész tevékenységéről tud, addig itt hozzávetőlegesen 160 hivatásos és amatőr fényképészről történik említés, a személyek kétharmada ismeretlen volt mindeddig mind a magyar, mind a jugoszláv fotótörténet számára. Bámulatos a Németh Ferenc tanulmányai mellett közölt illusztrációs anyag, azt az időt idézi meg, amelyben a bánáti fényképészet története 1848 és 1918 között a vizuális sokszorosítás elsajátításának mámorában a fényírdák lehetőségeit kihasználva megörökítették világunk akkori lakóit. S aligha van elborzasztóbb találkozás annál, amikor egy képről „egy ismeretlen” személy vagy család tekint vissza – ismeretlen, a néhány kivételezettal szemben elsüllyedt a történelem sülyesztőjében, csak arcma maradt itt, hogy hajdani fotográfusának mesterségét dicsérje. Németh Ferenc tanulmánykötetének sikerült bár a bánáti fényképészek többségének ki- és mivoltát átmentenie a huszonegyedik századba, így a modellek csupán e történelem illusztrációjaként élnek tovább a vizualitással elkápráztatott világunkban.

*

Ezek után, ha bárkinek is kétsége támadna a vajdasági magyar kultúrgyökerek mélyrehatósága tekintetében, lapozza fel Káich Katalin *A nagybecskereki magyar színháztársulat története és repertórium (1832–1918) I.* című könyvének 421 oldala közül valamelyiket. Ha nem voltak elegendőek a fotók, akkor a szövegből részletesen tájékozódhatnak a kultúrigényekről és megmozdulásokról, igaz, egyelőre csak a mai Vajdaságot megelőző, de a maihoz hasonlatosan periferikus – mai szóhasználatban provinciálisnak nevezett periódusban. Káich Katalin monográfiája száznyolcvan év távolából indulva szemléletes képet ad a közönség ízlésvilágáról is, a tizenkilencedik században találva meg a mai közönségnél is ható, az operett, a zenés darab és a népszínmű jellegű előadás iránti igény gyökerét. Az óriási munka befektetését tükröző, több mint nyolcszáz kéziratoldalból összeálló monográfia második része megjelenésre vár.

*

Kalapis Zoltán *Életrajzi kalauz I. (A–Gy)* című ugyancsak a szerzőt próbáló nagy vállalkozások közé tartozik, és kétségtelen, hogy az Ezer magyar biográfia a délszláv országokból alcímű, immár több mint másfél évtizeden át alakuló, sajátos lexikon a délvidéki magyarság azonosságtudatát hivatott szolgálni. Az írók, költők, művészek, politikusok, tudósok „csevegő biográfiái” sorának célja, hogy „erőtéliesen dokumentálja a teremtető magyar szellem jelenlétét a mi tájainkon is: nyelvterületünk déli részén, a peremvidéken”. A lexikon szerzője az ezer lezárt életmű összefoglalásával nemcsak a közismert nagyságok biográfiáit gyűjtötte egybe, hanem olyanokat is elragadott a feledéstől, akik a maguk szakterületén jelentős eredményt értek el, de nevük nem vonult be a köztudatba, esetleg szűkebb szakmai körökben emlékezhetek még rájuk, és ezzel egy be nem fejezhető, csak abbahagyható munkának nyitott teret. A kutatómunkán felül még egy nagy erénye van e munkának: a dokumentálás és szemléltetés mellett a színes, érdekes részleteket is közlő olvasmányos előadásmód.

*

A 2002-es esztendő jó éve volt a Forum Könyvkiadónak: számos új, első-kötetes szerzőt avatott, felfedezett egy kiváló prózaíró és több évtizedes kutatómunkák beérlelésében segédkezhettek. Tulajdonképpen, nagy vonalakban, ezek a könyvkiadás feladatai.

A FORUM KÖNYVKIADÓ 2003. ÉVI KIADVÁNYAI

- Végel László: *Parainézis* (regény)
Brasnyó István: *Vakta* (regény)
Deák Ferenc: *Rétegek* (regény)
Pap József: *Vesződéségek* (versek)
Harkai Vass Éva: *A város bejáratánál* (versek)
Danyi Zoltán: *Átcsúszik kékbe* (versek)
Bányai János: *Egyre kevesebb talán* (tanulmány)
Hózsza Éva: *A novella új neve* (tanulmány)
Silling István: *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük* (tanulmány)
Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz II.*
Káich Katalin: *A nagybecskereki magyar színháztörténete és repertóriumai II.*
(tanulmány)
Káich Katalin: *Írások a lélek útjairól* (esszék)
Csorba István: *Toronyiránt* (publicisztika)
Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban* (tanulmány)
Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok III.*
Nagy Sívó Zoltán: *A főváros árnyékában* (tanulmány)
35 éve együtt (A jugoszláviai magyar televíziózás története)
A *Kalangya* Kosztolányi-számának reprintje
Tibor Varadi-Bernadet Bordaš-Gašo Knežević: *Medunarodno privatno pravo*
(egyetemi tankönyv)
Jedina priča (Válogatás az 1990 és 2002 között megjelent vajdasági magyar
prózából; Vickó Árpád fordítása)
Vida Ognjenović: *Az öreg falióra* (elbeszélések; Borbély János fordítása)

ELŐKÉSZÜLETBEN

- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz III.*
Vukovics Géza: *Villanások* (publicisztika)
Bori Imre: *Ezer éve itt* (helytörténet)
Hornýák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*
Papp Richárd–Hajnal Virág: „*Mint leveleket a vihar . . .*” (tanulmányok)
Hornýik György: *Szölkőindák között* (ifjúsági regény)
Böndör Pál: *Kóros elváltozások* (versek)

LÉTÜNK – társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Kiadja a Forum Könyvkiadó
Közvéllalat, Újvidék. Szerkesztőség: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1. Tel.: (021)
457-216. E-mail: forumkk@eunet.yu Előfizethető a 160-15290-87-es zsírószámlára
(Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu). Kérjük, a számlán tüntessék fel: „Létünk”.
Egyes szám ára 100 dinár, kettős szám 200 dinár. Előfizetési díj a 2003. évre 600 dinár,
külföldre, illetve külföldön 20 EUR. Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken.

YU ISSN 0350-4158